HEBRÆORUM
SEX
CANTICORUM
EXPLANATIO.

AUCTORE

D. JOANNE ALOYSIO
MINGARELLIO

CANONICO REGULARI S. SALVATORIS,

ET SACRÆ THEOLOGIÆ LECTORE.

BONONIÆ MDCCL.

Apud Hieronymum Corciolani, & H. H. Colli ex Typographia
S. Thomæ Aquinatis. *Superiorum permissu.*

VITALIANO BORROMÆO
Bononiæ Prolegato Amplissimo

D. JOANNES ALOYSIUS MINGARELLIUS S. SALVATORIS BONONIÆ CANONICUS.

On dubito fore plerosque, qui consilium meum pene reprehendant ac subaccusent, quasi nec tenuitatis ingenii mei, nec dignitatis Tuæ habita ratione Hebræorum sex Canticorum Explanationem in lucem edere, Tibique offerre non verear. Nam sive eam evulgans illud spectaverim, ut ingenium aut eruditionem ostentarem, quid impudentius? sive hunc Tibi libellum inscribens existimationem mihi ac splendorem

rem ex Tuo amplissimo nomine comparare voluerim, quid indignius? illud enim arrogantis esset, hoc vero hominis etiam nimio plus abutentis benignitate Tua. Verum si quis consilii mei caussam cognoverit, rationem is profecto probabit meam. Nam si integrum mihi fuisset arbitrio uti meo, nunquam equidem ut libellum hunc ederem adduci potuissem. At praeclarissimi Viri de me optime meriti jussibus parendum fuit: cujus enim insignibus beneficiis plurimum devinctum me esse sentiebam, ei nihil negandum putavi, quod a me, quoquo tandem modo, praestari posset. Ut vero Tibi hos laborum meorum qualescunque fructus consecrarem, decorum ac laudum tuarum praestantia me impulit. Norunt scilicet omnes, Te ex nobilissima illustrissimaque Italiae familia ortum, in qua & honorum splendor, & eximia pietas, & summus in literas, ac literatos viros amor studiumque semper *enituit*, magis tamen virtutibus & ornamentis Tuis, quam generis nobilitate exsplendescere. Atque hic libentissime equidem in laudes Tuas excurrerem, singularemque pietatem tuam, & ingenium ad maximas res a natura efformatum praedicarem, quo tu recte usus a graecae, pluriumque exterarum linguarum studio, ab oratorum, poetarum, historicorumque cognitione ad philosophiam, ad jurisprudentiam, ad Theologiam properasti: in iisque studiis quantum profeceris, declararem; nec vero mihi metuendum foret, ne in assentationis suspicionem incurrerem. Sed vereor modestiam Tuam; Tu enim is es, qui quum laudes maximas merearis, omnes tamen recusas ac refugis. Illud igitur duntaxat reliquum est, ut Te etiam atque etiam rogem obtesterque, ut me benignitate illa foveas, quae Tibi insita atque adeo innata est, atque exiguum hoc munus, quod Tibi tanquam obsequentissimi animi monumentum oblatum volo, humaniter excipias.

NOS

NOS DOMNUS

BARTHOLOMÆUS RASPONI

RAVENNAS

Canonicorum Regularium Congregationis Rhenanæ S. Salvatoris, Ordinis S. Augustini, Abbas Generalis

Dilecto Nobis in Christo R. P. D. JOANNI ALOYSIO MINGARELLI Canonico Nostro, & Sacræ Theologiæ Lectori Salutem in Domino.

QUum, uti Nobis relatum est, *Hebræorum Sex Canticorum Explanationem* perfeceris, eaque a duobus Nostræ Congregationis Theologis jussu nostro visa, & approbata fuerit, per has literas facultatem tibi impertimur, ut eamdem editis jam Marci Marini Canonici quondam Nostri *Annotationibus literalibus in psalmos* adjungas, evulgesque. In Nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti. Amen. In quorum fidem has dedimus in nostra Canonica S. Joannis Euangelistæ, Ravennæ, Idibus Septembris MDCCXLIX.

D. Bartholomæus Rasponi Abbas Generalis, &c.

Reg. fol. 63.

Loco ✠ Sigilli

D. Thomas Rita Cancellarius, et Sacræ Theologiæ Lector Emeritus.

Vidit

Vidit D. Aurelius Castanea Cleric. Regul. S. Pauli, & in Ecclesia Metropolitana Bononiæ Pœnitentiarius, pro SS. D. N. Benedicto XIV. Archiepiscopo Bononiæ.

Ad Reverendum, & Excellentissimum D. Joannem Baptistam Bianconi Sacræ Theologiæ Doctorem, publicum in Bononiensi Universitate Linguæ Græcæ Professorem, ut videat pro S. Officio, & referat.

Fr. Seraphinus Maria Maccarinelli Vic. Gen. S. O. Bononiæ.

Die 18. Septembris 1749.

De Mandato Admodum Reverendi Patris Vicarii Generalis S. Officii Bononiæ legi librum, cui titulus Explanatio Sex Canticorum hebræorum Opera Ad. R. P. Lectoris D. Joannis Aloysii Mingarelli Can. Reg. S. Salvatoris: *nihil occurrit quod editionem explanationis impediat: In quorum fidem &c.*

Joannes Baptista Bianconi.

Attenta suprapofita attestatione

IMPRIMATUR.

Fr. Seraphinus Maria Maccarinelli Vic. Gen. S. O. Bononiæ.

CAN-

CANTICUM MOSIS
PRIMUM.

(Exſtat in Exodo capite xv.)

אשירה ליהוה, כי גאה גאה, סוס ורכבו רמה בים.	1. *Cantabo DOMINO, quoniam eminendo eminuit, equum, & inſidentem ipſi jaculatus eſt in mare.*	1. Cantemus DOMINO, glorioſe enim magnificatus eſt, equum, & aſcenſorem dejecit in mare.
עזי, וזמרת יה, ויהי לי לישועה; זה אלי, ואנוהו, אלהי אבי, וארממנהו.	2. *Vis mea, & pulſatio Dominus, & fuit mihi ſaluti: iſte Deus meus, & habitare faciam eum, Deus patris mei, & extollam eum.*	2. Fortitudo mea, & laus *mea* Dominus, & factus eſt mihi in ſalutem: iſte Deus meus, & glorificabo eum, Deus patris mei, & exaltabo eum.
יהוה איש מלחמה, יהוה שמו.	3. *DOMINUS vir belli;* יהוה *nomen ejus.*	3. DOMINUS *quaſi* vir pugnator; OMNIPOTENS, nomen ejus.
מרכבות פרעה, וחילו ירה בים; ומבחר שלשיו טבעו בים סוף.	4. *Currus Pharaonis, & exercitum ejus projecit in mare, & delectus triariorum ejus infixi ſunt in mari junci.*	4. Currus Pharaonis, & exercitum ejus projecit in mare: electi principes ejus ſubmerſi ſunt in mari rubro.
תהמות יכסימו, ירדו במצולות כמו אבן.	5. *Abyſſi operient eos, deſcenderunt in fundum tamquam lapis.*	5. Abyſſi operuerunt eos, deſcenderunt in profundum quaſi lapis.
ימינך יהוה נאדרי בכח, ימינך יהוה תרעץ אויב.	6. *Dextera tua, DOMINE, præpotens in vi; dextera tua DOMINE aſteret hoſtem.*	6. Dextera tua DOMINE magnificata *eſt* in fortitudine, dextera tua DOMINE percuſſit inimicum.
וברב גאונך תהרס קמיך; תשלח חרונך, יאכלמו כקש.	7. *Et in multitudine majeſtatis tuæ demolieris inſurgentes* in te; *emittes iram tuam, devorabit eos ut ſtipulam.*	7. Et in multitudine gloriæ tuæ depoſuiſti adverſarios tuos; miſiſti iram tuam, *quæ* devoravit eos ſicut ſtipulam.
וברוח אפיך נערמו מים, נצבו כמו נד נזלים, קפאו תהמות בלב ים.	8. *Et in ſpiritu narium tuarum coacervatæ ſunt aquæ; ſteterunt, acervi inſtar, fluentes; concreverunt abyſſi in corde maris.*	8. Et in ſpiritu furoris tui congregatæ ſunt aquæ; ſtetit unda fluens, congregatæ ſunt abyſſi in medio mari.
אמר אויב: ארדף, אשיג, אחלק שלל, תמלאמו נפשי, אריק חרבי, תורישמו ידי.	9. *Dixit hoſtis: perſequar, aſſequar, partiar ſpolium, replebitur eis anima mea, evacuabo gladium meum, poſſidebit eos manus mea.*	9. Dixit inimicus: perſequar, & comprehendam, dividam ſpolia, implebitur anima mea, evaginabo gladium meum, interficiet eos manus mea.

10. Fla-

נשפת ברוחך , כסמו ים ,
צללו כעופרת במים אדירים.

10. Flavisti in spiritu tuo, texit eos mare; obumbrati sunt, quasi plumbum, in aquis magnis.

10. Flavit spiritus tuus, & operuit eos mare; submersi sunt, quasi plumbum, in aquis vehementibus.

מי כמכה באלים יהוה ?
מי כמכה נאדר בקדש ? נורא
תהלות ? עשה פלא ?

11. Quis sicut tu in diis DOMINE? quis, sicut tu, eximius in sanctitate? terribilis laudum? faciens mirabile?

11. Quis similis tui in fortibus DOMINE? quis similis tui? magnificus in sanctitate? terribilis, *atque* laudabilis? faciens mirabilia?

נטית ימינך , תבלעמו ארץ.

12. Extendisti dexteram tuam, deglutiet eos terra.

12. Extendisti manum tuam, & devoravit eos terra.

נחית בחסדך עם זו , גאלת ,
נהלת בעזך אל נוה קדשך .

13. Duxisti in benignitate tua populum hunc, quem redemisti, deduxisti in fortitudine tua ad habitaculum sanctitatis tuæ.

13. Dux fuisti in misericordia tua populo *tuo*, *quem* redemisti, & portasti *eum* in fortitudine tua ad habitaculum sanctum tuum.

שמעו עמים , ירגזון , חיל
אחז ישבי פלשת.

14. Audierunt populi, horrebunt, dolor apprehendit incolas Peléseth.

14. Ascenderunt populi, & irati sunt, dolores obtinuerunt habitatores Philistiim.

אז נבהלו אלופי אדום ;
אילי מואב יאחזמו רעד , נמגו
כל ישבי כנען.

15. Tunc consternati sunt duces Edom, fortes Moab apprehendet eos tremor, dissoluti sunt omnes incolæ Chenáhan.

15. Tunc conturbati sunt principes Edom, robustos Moab obtinuit tremor, obriguerunt omnes habitatores Chanaan.

תפל עליהם אימתה , ופחד
בגדל זרועך ; ידמו כאבן ,
עד יעבור עמך יהוה , עד
יעבור עם זו , קנית.

16. Cadet super eos terror, & timor in augmento brachii tui; quiescent ut lapis, donec transibit populus tuus DOMINE, donec transibit populus hic, quem *possedisti*.

16. Irruat super eos formido, & pavor, in magnitudine brachii tui: fiant immobiles quasi lapis, donec pertranseat populus tuus DOMINE, donec pertranseat populus *tuus* iste, *quem* possedisti.

תבאמו , ותטעמו בהר
נחלתך , מכון לשבתך פעלת
יהוה , מקדש אדני כוננו
ידיך .

17. Venire facies eos, & plantabis eos in monte hereditatis tuæ, præparationem ad habitandum te operatus es DOMINE, Sanctuarium Domine firmaverunt manus tuæ.

17. Introduces eos, & plantabis in monte hereditatis tuæ, firmissimo habitaculo tuo, *quod* operatus es DOMINE, Sanctuarium *tuum* Domine, *quod* firmaverunt manus tuæ.

יהוה ימלך לעולם ועד .

18. DOMINUS regnabit in seculum, & adhuc.

18. DOMINUS regnabit in æternum, & ultra.

19. In-

כי בא סוס פרעה ברכבו,
ובפרשיו בים, וישב יהוה ע
עליהם את מי הים; ובני
ישראל הלכו ביבשה בתוך
הים.

19. *Quoniam venit equus Pharabonis in curru ejus, & in equitibus ejus in mare, & redire fecit DOMINUS super eos aquas maris: & filii Israelis iverunt in arido in medio mari.*

19. Ingressus est enim eques Pharao cum curribus, & equitibus ejus in mare, & reduxit super eos DOMINUS aquas maris: filii autem Israel ambulaverunt per siccum in medio ejus.

EXPLANATIO.

CAnticorum omnium, quæ sive a profanis scriptoribus, sive a sacris, literarum monumentis commendata exstant etiamnum, vetustissimum est istud Mosis, a Rabbinis שירת הים, idest *canticum maris* appellatum: quod ab iis, *qui bestiam vicerunt*, idest, ut multi interpretantur, a Sanctis martyribus, supra mare vitreum igne mistum stantibus, cantatum se audisse refert Johannes in Apocalypsi (1). Hujus porro scribendi cantici occasio hæc Mosi fuit. In conspectum rubri maris Hebræi e Pharaonis servitute erepti vixdum venerant, quum se undique obsessos sentiunt. Exadversum a fronte vident mare, a lateribus invios montes, ac saxa prærupta, a tergo demum imminentem Pharaonis exercitum. Deficere animis Hebræi, querelas contra Mosem gravissimas deplorare, atque omnem de salute spem abjicere. Solicitus ob eam rem Moses ad Dominum extemplo confugit, tum bono animo populum suum esse jubet, virgamqne attollit jussu Dei. Vix elata virga (mirum dictu!) bipartito mare dividitnr, stratisque hinc & inde aquis, via Israelitis per maris fundum patet: *erat enim aqua*, ut est in Exodo (2), *quasi murus a dextera eorum, & læva*. Postquam ergo Moses una cum universa Israelitarum gente vado, vel potius sicco pede per novum inauditumque prodigium Erythræum mare trajecit, debitas omnipotenti Jehovæ beneficentissimo populi servatori, gratias egit, quarum perenne monumentum voluit esse bocce canticum.

Istud porro a Mose divino afflatu scriptum esse, nemo est unus qui dubitet. Videndum ergo duntaxat est, quid de Quirosii (3), aliorumque, si qui sunt, opinione sentiamus, qui non modo Mosem, sed simul etiam infinitam Israelitarum multitudinem hoc idem carmen ex tempore concinuisse existimarunt. Duobus hi potissimum argumentis moventur, ut ita sentiant: alterum ex libro Sapientiæ petunt, alterum e scriptore cujusdam operis, quod inscribitur *de mirabilibus Sacræ Scripturæ* (4). In libro quidem Sapientiæ (5) maris Erythræi trajectus, Ægyptiorumque submersio commemoratur, tum hæc verba subjicinntur: *Ideo justi tulerunt spolia impiorum, & decantaverunt, Domine, nomen sanctum tuum, & victricem manum tuam laudaverunt pariter: quoniam Sapientia aperuit os mutorum, & linguas infantium fecit disertas*. Alter vero scriptor, de quo ante commemoravi: *Enormi satis*, inquit (6), *admiratione accidit dignum miraculum, ut cuncti pariter senes cum pueris, & omnes æta-*

a 2 *tes*

(1) Cap. xv. vers. 3. (2) Cap. xiv. vers. 22.
(3) Vide P. Augustini de Quiros commentarios exegeticos literales in secundum Mosis canticum, pag. 2.
(4) Exstat in appendice tertii tomi operum D. Augustini editorum a Monachis S. Mauri.
(5) Cap. x, vers. 20, & 21. (6) Lib. 2. cap. 22. pag. 12.

tes eodem inspirati flamine, *uno quasi ex ore*, *nulla præmonitione edocti*, *easdem concinenter literas decantarent in unum*.

Fateor equidem non invitus, volente Deo, atque afflante fieri facile potuisse, ut post trajectum rubri maris Israelitæ eodem omnes tempore ex improviso concinerent hoc idem canticum. Quis sanæ mentis denegare id potest? Sed non de eo nunc quæritur, quod fieri potuit; de eo quæritur, quod factum est. Fieri id potuisse, jam concessi; factum vero esse tum demum mihi persuadebo, quum validiora argumenta afferentur. Nam quod affertur ex libro Sapientiæ, id, si quid judico, nihil valet admodum ad rem nostram. Ecquid enim tandem aliud inde colligitur, nisi *mutorum linguas apertas* fuisse a Sapientia, infantium vero disertas factas esse? At primum id commode ita accipi potest, ut significet, neminem Dei laudes conticuisse, sed unumquemque gaudii significationem aliquam pro suo modulo præbuisse. Quod si deinde concesserim, mutorum linguas reapse solutas esse, ac Dei laudes ab infantibus celebratas, non continuo tamen his iisdem verbis, quæ modo exstant in Exodo, divino afflatu ex tempore recitatis victricem Dei manum ab iis collaudatam esse colligere ex eo loco poterit Quirosius. Illud itaque tantum restat, ut Scriptori illi innitatur, de quo mentionem feci secundo loco. Is enim aperte, fateor, id ipsum sentit, quod Quirosius. Sed qui huic suffragantur opinioni, sciant se & ejus scriptoris fidei ac testimonio duntaxat fidere, cujus auctoritas non magni facienda est, ut monet D. Thomas (1), & eam sententiam sequi, quæ satis probabiliter ex eo refelli potest, quod credibile non sit, Mosem, qui singula prodigia divinitus pro Israelitis facta diligentissime persequitur, hoc tam mirabile silentio præterire voluisse, si contigisset. Sed de his satis. Itaque ad interpretationem ipsam statim venio.

Vers. 1. (אשירה ליהוה *ashirah lihovih*, idest, *canam Domino*). Mosem imitatus David hac ipsa loquendi formula sæpius utitur, ac nominatim psalmo CIV. v. 33, ubi ait, אשירה ליהוה בחיי, idest, *canam Domino*, *dum vivam*. Canere autem Domino in hebræo sermone is dicitur, qui Dominum cantu, & carminibus celebrat. De voce *Jehovih*, seu *Jhovah*, seu *Jahvoh*, quam hic habet hebræum exemplar, dicam fusius paullo post. Interim animadvertendum est, ethnicos veteres, uti alia multa ex Hebræis desumserunt, ita fortasse ex hac voce *Jhovah* nomen *Jovis* Deorum parentis derivasse: quod enim modo dicitur *Juppiter*, olim recto casu dicebatur *Jovis*, ut testatur Varro (2). Quin mihi illud insuper videtur verisimile, ex altera radice שיר, quæ *canticum*, seu *cantionem* significat, *Sirenis* nomen Græcos, ab his vero Latinos desumpsisse: ut scilicet *Siren* idem sit, atque *cantatrix*, non, ut quidam volunt, *attractrix*.

(כי גאה גאה *chi gaôh gaâh*, idest, *quoniam eminendo eminuit*). Hæc verba alii aliter reddiderunt Interpretes, quorum singulas afferre versiones nimis longum esset. Marinus noster in *Thesauro* vertit, *quia superbiendo superbivit*. Recte quidem, si vim hebrææ radicis גאה duntaxat spectemus; ea enim *superbiam* significat quam sæpissime; immo inde ad græcos fluxisse videtur ejusdem significationis vox γαίω. At quoniam Deus *superbire* apud Latinos minus recte dici videtur, proinde vertendum censui *eminendo eminuit*, sive *excellendo excelluit*. Id enim significat aliquando vox hebræa, quam diximus; eamque ob rem Judæorum doctores, quos nunc Rabbinos dicimus, הגאונים quondam, seu *Gheo-*

(1) 3. part. de Salvatore, quæst. 45. art. 3.

(2) Lib. 7. de lingua latina.

Gheones, ideft, *excellentes*, appellabantur. גאה ergo & in bonam partem fumitur, & in fequiorem; ut proinde non modo *fuperbum*, fed *magnificum* etiam, ac *præpotentem* defignet: quo modo accipienda eft ea radix hoc in loco.

(סוס ורכבו רמה בים *fus*, *verocbebbó ramáb bajjám*, ideft, *equum*, & *equitem jaculatus eft in mare*). Poetica, & eleganti loquendi ratione Mofes Ægyptorum exprimit fubmerfionem, quafi dicat: Ægyptiorum equos equitefque veluti fublimes raptos magna vi Dominus in mare Erythræum projecit, ac præcipitavit. Equum enim, & equitem quum dicit, non modo equum Pharaonis, ipfumque Pharaonem, fed omnem quoque ejus equitatum defignat, qui apud Orientales populos longe fortior, quam peditatus habebatur, uti ex Ariftotele (1) conftat, ex Polybio (2), ex Vegetio (3), & ex aliis etiam fcriptoribus.

Verf. 2. (עזי וזמרת יה, ויהי לי לישועה). Hemiftichium hocce exfcripferunt David, & Jefaias, ille quidem pfalmo CXVIII (4), hic vero cap. XII (5).

(עזי *hozzí*, ideft, *vis mea*). Quidquid egit Mofes, id fe divina ope monet præftitiffe: *nec enim in fortitudine fua roborabitur vir*, ut recte Hanna ait in Cantico (6). Impie itaque ingrati fimus in Deum, nifi quæ in nobis funt omnia, ab ipfo effe profiteamur: quæ vero feliciter nobis profpereque non fine prodigio atque admiratione eveniunt, ea maxime nos Deo accepta referre decet, ne eadem virtuti noftræ tribuere, de iifque gloriari videamur.

(וזמרת *vezimráth*, ideft, & *laudatio*) Laudum fcilicet, carminumque meorum argumentum. Ut enim verbum זמר *pfallis*, ita conjugatum nomen זמרה ipfam pfallendi actionem, quam *pulfationem* dicere poffumus, fignificat. Deum ergo fibi ad mufica inftrumenta canendum indicat Mofes, dum eum *pulfationem* fuam vocat: cui loquendi formulæ fimiles alias invenies identidem in facris libris.

Putant nonnulli (7) pro זמרת legendum effe vel זמרה, uti grammaticorum leges præcipiunt, vel potius זמרתי. Itaque vitiatum hoc in loco effe hebræum exemplar; ut nimirum vel fimilium literarum ח, & ה mutatio facta fit, vel exciderit affixa literula *jod*, a qua incipit proxima vox יה. Vulgatus fane interpres (inquiunt), & Onkelofus videntur legiffe זמרתי, id quod conjicere licet ex utriufque interpretatione.

His tamen rationibus neutiquam moveor; nam & in commate quarto pfalmi CXXXII שנת pofitum eft pro שנה, ficuti זמרת hic ponitur pro זמרה, & aliquibus aliis in locis fimilis occurrit anomalia, an εὐϕωνίας, an metri cauffa: Deinde & apud Davidem, ac Jefaiam, ut dixi paullo ante, & in pervetuftis codicibus manu fcriptis, iifque etiam, qui apud nos Bononiæ affervantur (8), legitur זמרת, non זמרתי: incredibile autem eft, e tot locis affixam literam *jod* excidiffe, quam in fuis codicibus habuiffe vetuftos interpretes, ex eorum interpretationibus tuto colligi non poteft, propterea quod hi verbum e verbo non exprimant ut plurimum, fed aliquid addant identidem de fuo: id quod multo magis de Onkelofo valet, qui Pentateuchi non verfionem, fed explicationem potius concinnavit chaldaicam.

(מ

---

(1) lib. 4. Polit. cap. 13. (2) lib. 3. (3) lib. 1. de re militari. (4) verf. 14.
(5) verf. 2. (6) l. 1. Reg. II. 9.
(7) Vide Sebaftianum Munfterum, & Johannem Clericum in hunc locum.
(8) Biblia Hebraica omnium fortaffe, quæ exftant, vetuftiffima, anno fcilicet 1187 exarata, in hac noftra Bibliotheca S. Salvatoris Bononiæ habemus, de quibus vide, fi libet, Bernardi Montfauconii *Diarium Italicum* cap. 27. pag. 408, ubi infignes multos ejus bibliothecæ codices m. f. enumerat.

(יה *Jába*, ideſt, *Dominus*). Quod eliſis literis eſt יה, id plenum atque integrum eſt יהוה, ut plerique cenſent: utrumque enim nomen manat ex eadem radice הוה, vel היה, ideſt, *fuit*: eamque ob rem utrumque lxx. Intt. vertunt eadem voce Κύριος: Theodotio autem nomen יה vertit aliquando Τὸ ὄν, ſeu, *Quod eſt*. Sunt præterea qui putent nomen יה nullum eſſe in hebræo ſermone; ubicumque autem occurrit ea vocula, ibi legendum eſſe יהוה, propterea quod librarii nomen hoc Dei τετραγράμματον duabus omiſſis poſtremis literis quondam ſcriberent. At totum hoc & temere fingitur, & nullam veri habet ſimilitudinem. Primum enim יה nomen eſſe diverſum a יהוה patet ex voce compoſita הללו-יה, quæ crebro occurrit in pſalmis, quamque tum Johannes in Apocalypſi (1), tum Interpretes lxx, Vulgatus, aliique legunt *Hallelu-Jah*, ideſt, *laudate Dominum*. Deinde quum apud Davidem eodem ſæpe in pſalmo occurrant ambo ea nomina יה, & יהוה, immo apud Jeſaiam cap. XXVI. v. 4, & alibi quoque jungantur ſimul; quis credat librarios unum idemque nomen modo integrum ſcripſiſſe, modo mutilatum? Recte itaque Heſychius (2) Ἴα τὸν Θεὸν (inquit) σημαίνει παρ' Ἑβραίοις, ideſt, Ἴα (ſeu יה) *Deum ſignificat apud Hebræos*. Quin ex hac voce יה ducta videtur græcorum vocula ἴη, quam magnis cum clamoribus iterare conſueverant, qui Deum ſibi propitium precabantur, ut teſtatur Euſthathius (3), quum ait: τὸ δαιμόνιον ἵλεον ἀξίουν εἶναι ἐπιφωνοῦντες ἴη ἴη. Eademque ratione ex הללו-יה factum fortaſſe eſt ἐλελεῦ ἴη, qua exclamandi formula utebantur, qui canebant Pæana.

(ויהי לי לישועה *vajhi li lishuháh*, ideſt, *& fuit mihi ſaluti*). Hoc perinde eſt quaſi diceret: me enim ſervavit, mihi opem tulit, dum Iſraelitas ex Ægypto educentem Pharao inſequeretur. Affixa enim litera *vau*, reſpondens latinæ particulæ *Et*, in hebræo ſermone nonnunquam valet *quia*; ut in illo Jeſaiæ (4), הן אתה קצפת ונחטא, ideſt, *ecce tu iratus es, &* (ideſt, *quia*) *peccavimus*. Eodemque modo fortaſſe accipienda eſt hoc in loco.

(זה אלי *zeh eli*, ideſt, *iſte*, nimirum Jah, eſt *Deus meus*): ſacra vero atque abominanda Ægyptiorum numina deteſtor. Porro vocula אל pro *forti* quidem, ac *præpotenti* uſurpatur nonnunquam: ut plurimum tamen *Deum* ipſum ſignificat, a quo fortitudo omnis proficiſcitur, quique ſolus κατ' ἐξοχὴν *Fortis* dici poteſt. A Phœnicibus quoque ac Syris Saturnus ipſorum Deus vocabatur Ἠλ, ut teſtatur Damaſcius apud Photium (5).

(ואנוהו *veanvéhu*, ideſt, *& habitare faciam eum*). Verbi נָוָה duplicem ait Johannes Clericus eſſe ſignificationem, *habitavit*, & *decorus fuit*. Secundam hanc ipſe amplectitur hoc in loco, ideoque propoſitam dictionem ואנוהו ſic vertit: *idcirco laudibus eum decorabo*. At multo rectius verbi נָוָה una tantum ſtatuitur *habitandi* ſignificatio, præſertim quum conjugatum nomen נָוֶה, ſeu נָוָה, unde conjicere licet ductam eſſe græcam vocem ναίω, ideſt, *habito*, pro habitaculo ſemper, atque æde uſurpetur; neque ullo ex loco oſtendi id poſſit, quod conjicere videtur Clericus, נָוָה poſitum eſſe aliquando pro נָאָה, quod nonnunquam ſignificat *decorus fuit*. At enim, inquies, Vulgatus interpres vertit *& glorificabo eum*. Fateor. At is exemplar hebræum non ſemper ad verbum reddit, ſed illud explicans ſæpenumero id ponit in ſua verſione, quod ἰσοδυναμεῖ: nos vero hic proprietatem ac vim ipſarum vocum inquirimus, non

loci

(1) cap. XIX. verſ. 1, 3, 4, & 6. (2) in voce Ἴα (3) ad Odyſſ. l. 7. (4) cap. LXIV. v. 5.
(5) cod. 24. 2.

loci sententiam duntaxat; id quod semel monuisse contenti erimus.

Itaque אנוהו idem est atque בנוה הושיבהו, uti exponunt Kimhius, Abenus Hezra, aliique; ac latine sic reddi potest: *exstruam ei habitationem;* idest, tabernaculum. Hoc enim revera Deo a Mose postmodum exstructum est, in eoque arca posita una cum duobus cherubinis, ut eorum alis quasi insideret ac veheretur Israelitarum dux atque imperator Deus. Quod si pro אַנְוֵהוּ in hebræo exemplare esset אֶנְוֶהוּ, Cajetani interpretationem amplecterer, qui vertit, *habitabo eum;* idest, cum ipso mente, votis, affectibus manebo.

(אלהי *Elohé*, idest, *Deus*). Vox pluralis אלהים Deum plerumque designat, aliquando autem Angelos quoque, vel Principes, ac præstantes viros, uti monet Johannes Buxtorfius in Lexico. Hinc fortasse factum est, ut Croni, sive Saturni commilitones vocarentur Ἐλωείμ, teste Sanchoniathone, cujus hæc sunt verba: *οἱ δὲ σύμμαχοι τοῦ Ἴλου τοῦ Κρόνου Ἐλωεὶμ ἐπεκλήθησαν*, idest, *commilitones vero Ili sive Saturni* Ἐλωείμ *dicebantur* (1).

Jam vero de hac voce *Elohim* quæstio movetur inter Christianos Interpretes, an quum pro Deo usurpatur in sacris libris, terminatione duntaxat pluralis sit, an vero etiam significatione; seu, quod eodem recidit, an Deus a Mose, aliisque Scriptoribus sacris ideo vocetur plurali nomine *Elohim*, ut plures in eo significentur Personæ, uti censent Lyranus, Burgensis, Galatinus, Steuchus noster (2), Catharinus, Petrus Martyr (3), Hieronymus Zanchius (4), & complures alii; an vero nihil isthic tale quærendum sit, ut Cajetanus, Abulensis (5), Petavius (6), Calvinus (7), Rivetus (8), Drusius (9), aliique nonnulli opinantur.

At multa sunt in veteri Testamento loca, e quibus colligitur non obscure, vocem hanc *Elohim* non inflexione duntaxat, terminatione, & quodam usu linguæ hebrææ, sed significatione etiam pluralem esse, ac plures in Deo Personas designare. Primum enim iste *Elohim*, idest Deus O. M. non quasi unus, sed quasi plures loquens inducitur a Mose in Gen. cap. 1. v. 26, ubi hæc exstant verba, ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, idest, *Et dixit Elohim: faciamus hominem ad imaginem, & similitudinem nostram*. Quod si Personarum Trinitas hic non indicatur, quosnam quæso alloquitur Deus, quum inquit, *Faciamus hominem ad similitudinem nostram?* An Angelos? quasi vero Angeli quoque una cum Deo hominem condiderint, eosque invitarit Deus ipse, ut sibi essent adjutores: quum nec Angelorum in Genesi ulla mentio fiat, & Deus hominem solus, atque ad imaginem suam, non Angelorum, ibidem dicatur condidisse. At, inquiet quispiam, Deum pluraliter loquentem facit Moses, ut multas ejus perfectiones significet. Futilis sane responsio. Si enim id ita est, jam illud consequitur, ut Deus perfectiones suas sic alloquatur: *Faciamus hominem ad imaginem nostram:* quo quid ineptius, vaniusve excogitari potest? Sunt demum alii, qui respondeant, eo modo Deum loquentem induci a Mose, quo Principes viri loqui amant etiamnum. At nihilo minus inane hoc responsum est: nam nec ullum aliud in sacris libris simile exemplum afferri potest, nec eam loquendi rationem hebrææ linguæ patitur simplicitas.

Multo adhuc firmius argumentum peto ex hisce Mosis verbis (10) ויאמר יהוה

(1) Vide tom. 1. Thesauri antiquit. Sacr. a Blasio Ugolino editi, pag. lviii.
(2) In *recognitione veteris Testamenti* ad cap. 1. v. 1. Genes. (3) in Genes.
(4) lib. 1. *de Nat. Dei* c. 4, & 12; ac rursus lib. 3. *de tribus Elohim* c. 1.
(5) in Tract. de Trinit. (6) Theolog. dogm. de Trin. l. 2. c. 7. n. 9. (7) in cap. 1. Genes.
(8) exercit. 1. in Genes. (9) l. de nomin. Eloh. centur. 2. Miscell. c. 49, & 53.
(10) cap. 111. Genes. vers. 22.

יהוה אלהים, הן האדם היה כאחד ממנו idest, *Et dixit Jehováh Elohîm: ecce Adam factus est quasi unus ex nobis*. Hæc sane verba, *quasi unus ex nobis*, plures Dei personas indicant manifeste. Calvinus tamen homo audacissimus Adamum ipsum ea verba complecti respondet (1): sed perabsurde; Adamus enim aperte hic secernitur ab illis, quibus εἰρωνικῶς similis factus dicitur, ut quasi ex illis unus evaserit.

Præterea sunt quidem & in hebræa lingua item, uti in aliis, nomina quædam pluralia singularis significationis, uti verbi caussa מים, idest, *aqua*: sed ea numero carent singulari. At hujusmodi non est nomen אלהים; derivatur enim ex nomine singulari אלוה, quod sæpe occurrit in sacris libris, ac Deum significat. Quod si ita est, cur Moses, qui in id totus incubuit, ut unius Dei cultum stabiliret, plurali nomine usus esset, quum in promptu haberet singulare אלוה, nisi indicare voluisset, Deum O. M. & unum esse, & plures; unum scilicet natura, plures personis? quod quidem mysterium credibile non est Mosem ignorasse, præsertim quum ex ejus libris constet, Deum cum nemine familiarius locutum fuisse unquam, aut se se clarius patefecisse, quam Mosi ipsi.

Denique, ut multa alia prætercam, quæ afferri possent in hanc rem, id ipsum, quod volo, ex eo colligitur, quod nomen hoc, de quo agimus, non raro cum verbis, ac nominibus pluralibus etiam tum jungatur, quum Deum unum designat: uti exempli caussa in Genesi cap. xx. v. 13, ubi Abrahamus sic ait, התעו אתי אלהים, idest, *errare me fecerunt Elohîm*. Et in libro Josue cap. xxiv. vers. 19 כי אלהים קדשים הוא, idest, *quoniam Elohim sancti* est *ipse*: Jehováh scilicet, sive Deus Optimus Maximus. Et in libro 2. Samuelis cap. vii. vers. 23 הלכו אלהים לפדות לו לעם, idest, *iverunt Elohim, ut sibi* (Israelem) *redimerent in populum*. Quem locum confer, quæso, cum commate 21 capitis xvii. libri primi Paralipomenῶν. In hisce porro locis omnibus, quæ in medium protuli, nomine *Elohîm* Deum verum designari, ei aperte constabit, qui libros ipsos consuluerit, unde deprompta sunt.

(אבי *abbî*, idest, *patris mei*). Mosi Josephum, Josepho autem e decem liberis natu minimo Israelem patrem fuisse, tradit ex Trogo Pompeio Justinus in libro xvi cap. 2; sed falso, uti alia plura eodem in loco. Avum enim Moses habuit Caathum Levitidem, non Israelem; patrem vero Amramum, non Josephum, uti testatur in libro Exodi (2) Moses ipse: ut proinde valde mirer, Cyrillum Alexandrinum *de vita Mosis* scribentem, omissum in sacris libris Mosis patrem affirmare his verbis: σεσίγηται ἐν τοῖς ἱεροῖς γράμμασιν ὁ Μωυσέως πατήρ, idest, *tacetur in sacris literis Mosis pater*. Quum ergo Jehovam *Deum patris sui* vocat Moses, perinde est, ac si diceret Deum ab Amramo patre cultum, atque adoratum. Quanquam multi Interpretes Abrahamum potius, quam Amramum spectari hic volunt a Mose: ut nimirum *Deus patris mei* idem sit ac Deus patrius, Deus avitus, Deus ille unus, atque Altissimus, qui se Abrahami Deum appellare (3) non est dedignatus, cui Abrahamus ipse circumcisione consecratus est, cujus denique cultum Abrahamus hominis idololatræ filius in gente ac familia sua instituit, unde & *Hebræorum parens* appellatus est.

(וארממנהו *vaaromemênhu*, idest, *& extollam eum*) laudibus scilicet. Nisi for-

(1) *Adam* (inquit Calvinus in cap. iii. Gen. ad vers. 22.) *sub dictione* Nobis *comprehenditur*.
(2) cap. vi. vers. 22. (3) in Genes. cap. xxvi. vers. 24.

si forte dictionem hanc ita malis interpretari, ut per eam superius vocabulum אנוהו explicet Moses, indicetque, se in tabernaculo, quod Deo exstruere cogitabat, sublimes Cherubinos positurum, quorum alis veluti insidens Deus sublimis & ipse veheretur.

Vers. 3. (יהוה איש מלחמה *Jehovàh ish milhamàh*, idest, *Dominus vir belli.*) Totum hunc versiculum habet Juditha quoque in cantico cap. XVI. vers. 3, iterumque cap. IX. vers. 10. Porro *vir belli* idem est, ac *vir bellicosus*, seu *bellator*. Hebræi enim quum derivata a substantivis nominibus adjectiva non habeant, ut Latini, proinde ita coguntur loqui, ut virum *pacis*, exempli gratia, aut *mendacii* appellent quem nos *pacificum*, aut *mendacem* diceremus. Quod vero Deum *virum bellatorem* appellat Moses, id aspere nimis ac dure dictum videtur nonnullis (1), magnæ scilicet auctoritatis viris, quibus vel ipsum Mosem Deo afflante locutum carpere datum sit. Sed facili negotio horum retunditur audacia. Primùm enim quidni eum divinus vates spectarit hoc in loco, qui verus Deus æque est, ut verus homo, idest Christum: præsertim quum plures e vetustis Ecclesiæ Patribus, Justinus nimirum (2), Tertullianus (3), Irenæus (4), Cyrillus Jerosolymitanus (5), Basilius (6), Johannes Chrysostomus (7), aliique plures (8) docuerint, ubicumque Abrahamo, Jacobo, Mosi, aliisve Patriarchis Deus se conspiciendum præbuisse dicitur, ibi Verbum Dei, ac Filium designari, eumque ipsum fuisse, qui Israelitarum castra præcessisse, Ægyptiorumque exercitum interfecisse dicitur (9), & a quo Israelitæ e Pharaonis dominatu per tot prodigia erepti sunt. Deinde apparet ea verba איש מלחמה recte sic reddi posse: *tamquam vir belli*; ut scilicet similitudinis particula, quam recte addidit Vulgatus interpres, eleganter omissa fuerit a Mose linguæ suæ morem secuto; id quod sexcentis aliis in locis factum videmus a sacris Scriptoribus. Denique איש מלחמה fortasse idem sonat ac *fortis bellator*, sive *potens in bello*, ut exemplar habet Samaritanum, in quo legitur גבור במלחמה. Vocula enim איש apud Hebræos quamvis plerumque pro *viro* usurpetur, significat tamen etiam aliquando *fortem*, ac *præpotentem*, sicuti apud græcos consimilis dictio ἴς *robur*, ac *vim* significat. Atque ut alia omittam veteris testamenti loca, eam certe significationem habere videtur in libro Judicum cap. VII. v. 14, ubi Gedeon vocatur איש ישראל, *vir Israelis*, idest, *heros Israelita*. Cui loquendi formulæ similis alia exstat in libro primo Samuelis cap. IV. v. 9, ubi Philistæi ad pugnam contra Israelitas viriliter, idest fortiter ineundam excitantur his verbis, והיו לאנשים פלשתים, idest, *estote viri* (hoc est, *fortes*) *o Philistæi*. Iam vero quamcumque tandem e tribus hisce interpretationibus amplectaris, nullam in propositis verbis apparet esse asperitatem. LXX tamen Interpretes ad verbum ea græce non reddiderunt, sed in hunc modum: *Κύριος συντρίβων πολέμους*, idest, *Dominus conterens* (sive *dissipans*) *bella*: veriti fortasse, ne Ethnici, quibus hebræi sermonis proprietas, vis, & consuetudo plane erat ignota, eorum versionem legentes putarent, Hebræorum Deum esse hominem quempiam strenuum, instar Martis.

(יהוה שמו *Jehovàh shemò*, idest, *Jehovàh* est *nomen ejus*.) Dei quidem item, uti & Legis, & Israelis, septuagin-

(1) Vide Johannis Clerici, & Calvini commentaria in hunc locum.
(2) in Dial. cum Tryphone. (3) l. 2. contra Marcion. c. 27. (4) l. 4. cap. 26.
(5) Catech. 10. (6) l. 3. contra Eunom. (7) hom. 58. in Genes.
(8) Eorum loca a Petavio proferuntur in lib. 8. Theologicorum dogmatum de Trinitate cap. 2.
(9) in Exodo cap. XIV. v. 19, & 24.

ginta nomina numerant Rabbini, ut videre licet apud Augustinum Justinianum Episcopum Nebiensem (1): peculiare tamen, maximeque proprium Dei Altissimi nomen est יהוה, quod proinde per antonomasiam dicitur שם (*shem*), idest, *Nomen*, & est veluti σῆμα, quo a falsis Diis secernitur verus Deus.

Sacrosanctum porro hoc nomen divinus auctor libri, qui *Sapientia* inscribitur (2), vocat τὸ ἀκοινώνητον ὄνομα, idest *nomen incommunicabile*: a Patribus vero græcis dicitur ἀνεκφώνητον, ἄῤῥητον, ἄφραστον, ἄλεκτον, ἄφθεγκτον, ῥηθῆναι μὴ δυνάμενον. Denique ex Rabbinis plerique illud ἁπλῶς vocant, ut jam monuimus, השם, idest, *Nomen*; alii שם העצם, idest, *nomen substantiæ*; alii שם ההויה, idest, *nomen essentiæ*; alii שם המיוחד, idest, *nomen proprium*; alii שם המפורש, idest, *nomen expositum*, vel potius *segregatum*; alii שם בן ארבע אותיות, vel שם של ארבע אותיות, idest, *nomen quatuor literarum*, & græce τετραγράμματον; alii denique שם הנכבר והנורא, idest, *nomen gloriosum*, *&* *terribile* (3).

Iam vero multa sunt sacrorum Scriptorum loca, ex quibus apparet, nomen hoc veri Dei proprium, nec ipsi cum ullo alio commune esse. Namque, ut omittam locum hunc ipsum, quem in præsenti explicamus, Deus ipse alibi sæpius illud vocat *nomen suum*; uti exempli caussa in Exodo (4), dum ait, זה שמי לעולם, idest, *hoc nomen meum in perpetuum*; rursusque apud Jesaiam his verbis (5) אני יהוה, הוא שמי, idest, *ego Jebovàh*, *hoc nomen meum* (6). Et sane, ut recte monet Johannes Vorstius (7), nomen istud nec regiminis statum, ut ajunt, nec ה emphaticum sibi præfixum, nec affixa ulla in fine, nec denique pluralem numerum usquam haber: nec enim usquam legimus, exempli gratia, יְהֹוַת יִשְׂרָאֵל, aut מִיְהֹוָה, aut יְהֹוָתִי, aut יְהֹוֹת: ex quo intelligitur vocem hanc in nominibus propriis numerandam esse.

Superest nunc, ut quanam ex radice nomen hoc deriverur, quo modo legi, ac pronunciari debear, ac demum quid significer, breviter investigemus. Ad primum quod artinet, Oleaster (8) putat, nomen יהוה derivari ex nomine הֹוָה, quod *calamitatem*, & *infortunium* significat. At Oleastri opinionem nemo, quem legerim, amplectirur. Vulgo enim scriptores alii docenr, istud nomen ex radice הָיָה, sive ex הָוָה, idest, *fuit*, derivari: id quod ex capite terrio Exodi confirmari porest, ubi Deus nomen sibi ab *exsistentia* sua ductum imponit: quærenti enim Mosi a Deo, quidnam responderet Israelitis de ejus nomine sciscirantibus, sic respondit (9): אהיה אשר אהיה, idest, *Ero qui ero*, vel potius, *sum qui sum*. Tum hæc subjicit: כה תאמר לבני ישראל, אהיה שלחני אליכם, idest, *Sic dices filiis Israelis*: *Ehejèh* (idest, *ERO*, vel *SUM*) *misit me ad vos*.

Quod vero spectat ad germanam hujus, de quo agimus, nominis pronunciationem, eam hodie omnino ignoram puto: attamen quid hac de re Scriptores tradiderint, breviter indicandum est. Ac primum quidem Johannes Drusius legendum esse putat *Jabavèh*, seu *Jabvèh*, idque ex eo confirmat, quod Samaritanos olim legisse Ἰαβὲ, affir-

(1) in annot. marg. ad psalmum, qui in Vulgata versione est cxviii.
(2) cap. xiv, vers. 21.
(3) ex Deuter. cap. xxviii, vers. 58.
(4) cap. iii, vers. 15. Vide & cap. vi, vers. 3.
(5) cap. xlii, vers. 8.
(6) Vide & ps. lxxxiii, vers. ult.
(7) in syntagmate miscellaneorum Academicorum, pag. 13.
(8) in annot. ad cap. 3, & ad cap. 6 Exodi.
(9) vers. 14.

affirmet Theodoretus (1): immo ea ratione etiamnum Dei nomen ab ipsis pronunciari testantur, qui eos Pentateuchum suum legentes audiverunt (2). Deinde sunt qui conjiciant (3), יהוה olim prolatum fuisse *Jabevóh*, aut *Jabvóh*: propterea quod similis sit variorum nominum prolatio, ut יעקב *Jabacóbh*, פרעה *Pharhóh*, &c. Aliæ præterea ejusdem nominis formę, nimirum Ἰευώ, & Ἰέω, seu Ἰαῶ. exstant apud scriptores græcos. Sanchoniathon enim (4), cujus scripta a Philone Byblio græce versa dicuntur, quæcumque de Judæis scripserat, ea se accepisse fatebatur παρὰ Ἱερομβάλου τοῦ Ἱερέως Θεοῦ τοῦ Ἰευὼ, idest, *a Jerombalo Sacerdote Dei Jevo.* Diodorus vero Siculus (5) Mosem ait legum suarum auctorem finxisse τὸν Ἰαὼ ἐπικαλούμενον Θεόν. Hanc autem postremam divini nominis formam, nimirum Ἰαῶ, videre etiam licet tum in græcis versibus Apollinis Clarii, quos memorat Macrobius (6), tum apud Irenæum (7), tum apud Tertullianum (8), tum demum, ut alios omittam, apud Origenem (9).

Hebræi denique, quum verum Dei nomen pronunciare nefas habeant, ubicumque occurrit vox יהוה, legunt אדני, sive *Adonài*, illudque nomen ita scribunt יְהֹוָה; si quando tamen simul junctæ occurrant in sacris libris hæ duæ voces יהוה אדני, tunc ad vitandam ejusdem nominis repetitionem scribunt יֱהֹוִה, & pronunciant אלהים, sive *Elohìm*. Ex punctis autem, quæ voci יהוה subjiciuntur, quum ita scribitur יְהֹוָה, orta est vox *Jehovàh*, quam recentissimam esse, atque a Galatino primum usurpatam fatentur ferme omnes: nec enim puncta, quæ voci יְהֹוָה hodie appinguntur, illius propria videntur esse, sed nominis *Adonài*, ut ostendit Buxtorfius Junior (10), quamvis multo aliter sentiat Johannes Vorstius (11). Utrumque Scriptorem consule, si libet; nec enim meum est hac de re fusius agere (12).

Videamus nunc tandem, quid significet vox ista יהוה, de cujus significatione quatuor apud scriptores reperio sententias. Oleaster quidem uti eam vocem derivari putat ex nomine הוָה, ità eamdem significare censet *Deum conterentem, atque vastantem*. Sed malunt ceteri Scriptores nomen יהוה deducere ex verbo הָיָה, sive הָוָה, idest, *fuit*; id quod multo verisimilius esse ostendimus paullo ante. Hac ergo posita divini Nominis origine, tres aliæ supersunt ejusdem interpretationes, quarum unaquæque suam habet verisimilitudinem. Ac primum quidem plures sunt, quibus יהוה idem videtur esse, atque ὁ Ὢν, idest, *Exsistens*. Nimirum Deus tantum natura sua *est*; idola autem sunt οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ, ut loquitur divinus Paulus (13); cetera vero omnia Dei voluntate ex nihilo educta sunt: ideoque Deus solus potest singulari sensu ὁ Ὢν merito vocari. Hæc interpretatio confirmatur tum Philonis Judæi, tum plurium græcorum Patrum (14), tum vero maxime

(1) quæst. xv. in Exodum, ubi sic loquitur: καλοῦσι δὲ αὐτὸ Σαμαρεῖται μὲν Ἰαβὲ, Ἰουδαῖοι δὲ Ἀϊά; idest, *vocant autem illud Samaritani quidem Jabe, Judæi vero Aia.*
(2) Vide Eduard. Bernardum in Josephi lib. 3. cap. 7.
(3) vide Johannis Clerici comment. in cap. III. Exodi ad vers. 15.
(4) apud Euseb. lib. 1. Præpar. Euang. cap. 9. (5) in lib. 1. Bibliothecæ.
(6) in lib. 1. Saturn. cap. 18. (7) in lib. 1. adv. hær. cap. 34.
(8) in libro de præscript. adv. hær. cap. 49. (9) tom. 2. in Johann. Huet. ed. p. 45.
(10) in dissert. de nominibus Dei hebraicis. (11) in Syntagmate Miscell. Acad.
(12) Vide etiam Calmetì Diction. S. S. ad vocem *Jehovah.*
(13) in ep. 1. ad Cor. cap. VIII. (14) vide Euseb. lib. 9. Præp. Euang. cap. 9, 10, & 11.

lxx Interpretum auctoritate, qui vocem יהוה verterunt aliquando ὁ Ὢν.

Sunt preterea qui doceant, hoc Dei nomine Dei ipsius eternitatem designari; ut scilicet unum nomen יהוה idem valeat, atque hæc tria, יִהְיֶה *eris*, הֹוֶה *est*, הָיָה *fuit*. Nimirum prima litera *Jod* (inquiunt) futurum tempus significat; literæ vero הו, quæ sunt initiales literæ participii הֹוֶה, præsens tempus denotant; ac denique ה, quæ ultima est litera præteriti הָיָה, præteritum indicat. Id ipsum vero & de punctis eidem voci יְהֹוָה subjectis dici potest: futurum scilicet tempus primo puncto literæ ׳ subjecto, præsens medio, ac præteritum tertio designari. Quod si ita se res habeat, huc respexisse videbitur Johannes *in* sua Apocalypsi, quum Servator Deus ab ipso vocatur ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν; καὶ ὁ ἐρχόμενος, idest, *Qui est, & qui erat, & qui venturus est*.

Johannes Clericus denique existimat voce יהוה significari eum, *qui facit ut sit*, quod futurum dixit: quasi scilicet (inquit) יהוה esset futurum hiphil יַהְוֶה, aut pihél יְהַוֶּה, idest, *faciet ut sit*. Hanc Clerici interpretationem ex eo confirmarim, quod Samaritani, ut superius diximus, nomen Dei pronuncient *Jahvéh*, aut fortasse, ut videtur verisimile, *Jahavéh*. Sed rationes, quibus utitur Clericus, apud ipsum vide sis (1).

Vers. 4. (מרכבות *markebbóth*, idest, *currus*.) Duobus curruum generibus usos fuisse veteres in præliis, testatur Ælianus (2). Unum genus erat eorum, quos appellant *falcatos*, quosque eleganter, ut solet, Livius describit (3) in hunc modum: *Falcatæ quoque quadrigæ, quibus se perturbaturum hostium aciem Antiochus crediderat, in suos terrorem verterunt. Armatæ autem in hunc maxime modum erant. Cuspides circa temonem ab jugo decem cubita exstantes velut cornua habebant: quibus quidquid obvium daretur, transfigerent: & in extremis jugis binæ circa eminebant falces: altera æquata jugo, altera inferior in terram devexa: illa, ut quidquid ab latere objiceretur, abscinderet: hæc, ut prolapsos, subeuntesque contingeret. Item ab axibus rotarum utrinque binæ eodem modo diversæ deligabantur falces*. Consule etiam, si libet, Curtium (4) falcatos hosce currus describentem, quos cum Livio quadrigas facit. Porro an isto, quem describit Livius, vel consimili modo armati; immo an armati essent Chananæorum currus, quorum mentio fit in libro Josue (5), non ausim definire. Scribit quidem ejus libri auctor fuisse רכב ברזל בכל הכנעני, idest, *currum ferri in omni Chananæo:* at non videmur his verbis cogi, ut eos currus armatos fuisse affirmemus, quamvis nonnulli armatos fidenter dicant (6).

Alterum curruum genus eorum erat, quos *inermes* vocare licet, aut *simplices*. Singulos trahebant fere quatuor equi, ab hisque duo simul homines trahebantur, quorum alter in curru, atque e curru solus certabat, alter aurigæ munere fungebatur. Origenes tamen, & Gregorius Nyssenus tres in curru homines fuisse ajunt, quorum *alius auriga erat, alius clypeo protegebat, alius pugnabat*. Hujus autem modi currus a Trojanis, atque in bello Trojano a Græcis adhibitos esse constat ex Homero. De his etiam loqui videtur Xenophon in libro sexto de Inst. Cyri, ubi ita scribit: Τρωικὴν διφρείαν πρόσθεν οὖσαν, καὶ τὴν Κυρηναίων ἔτι νῦν οὖσαν ἁρματηλασίαν κατέλυσε: τὸν γὰρ πρόσθεν χρόνον καὶ

εἰ

(1) in comment. cap. III. Exodi ad vers. 3. (2) in lib. de militar. cap. 22.
(3) lib. 37. (4) lib. 4. (5) cap. XVII. vers. 16. (6) Vide Calmetum in cap. XIV. Exodi ad vers. 7.

οἱ ἐν τῇ Μηδίᾳ, καὶ Συρίᾳ, καὶ Ἀραβίᾳ, καὶ πάντες οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ τοῖς ἅρμασιν οὕτως ἐχρῶντο, ὥσπερ νῦν οἱ Κυρηναῖοι.... Ἅρματα τριακόσια τοὺς μαχομένους παρέχεται τριακοσίους, ἵπποις δ' οὗτοι χρῶνται διακοσίοις καὶ χιλίοις. ἡνίοχοι δ' αὐτοῖς εἰσὶ μεν, ὡς εἰκὸς, οἷς μάλιστα πιστεύουσιν οἱ βέλτιστοι, ἄλλοι δὴ εἰς τριακοσίους; idest, *Trojanam rationem curruum, quæ antea in usu erat, & Cyrenaicam agitationem sustulit* (Cyrus): *antea enim qui erant in Media, & Syria, & Arabia, & omnes qui erant in Asia, curribus utebantur, ut nunc Cyrenæi..... Trecenti currus pugnantes suppeditans trecentos, & mille ducentis equis utuntur. Sunt iis aurigæ, ut par est, ii quibus maxime proceres confidunt, & quidem ad trecentos alios homines.*

Porro ut in Ægypto magna erat equorum copia, sicuti constat e sacris libris (1), ita ibidem magnus fuit usus curruum. Itaque Pharaho Israelitas insecuturus *sexcentos electos currus*, tum *quidquid in Ægypto curruum fuit* (2), instrui jussit. Cujusmodi autem fuerint hi Pharahonis currus, quos Juditha *quadrigas* vocat (3), inermes ne, an falcati, latet. Eos omnium, quos noverimus, antiquissimos esse affirmat Cornelius a Lapide (4); & recte quidem, si de militaribus curribus sermo sit; secus, si de aliis: constat enim ex libro Geneseos Josephum Pharahonis jussu in currum ejus secundum ascendisse (5), in curru item insidentem Jacobo patri obviam factum esse (6), ac demum curribus equitibusque comitatum in terram Chananæam ad eumdem sepeliendum venisse (7): quin immo hos currus videtur secum habuisse Josephus alicujus præsidii caussa, ne scilicet Chananæi, per quorum fines transeundum erat, infesti essent.

At enim, inquiet quispiam, qui fieri potuit, ut tot currus, quot diximus, instructos habuerit Pharaho? ubinam gentium tot equos comparavit, quot ad eos trahendos necessarii erant? quum paulo ante mortua forent omnia Ægyptiorum animantia, uti constat e sacra Exodi historia, ubi id narratur hisce verbis (8): *Ecce manus mea* (idest, Dei) *erit super agros tuos* (nempe Pharahonis), *& super equos, & asinos, & camelos, & boves, & oves pestis valde gravis... Fecit ergo Dominus verbum hoc altera die: mortuaque sunt omnia animantia Ægyptiorum.*

Responsionem præbet hebræum exemplar, ex quo apparet non omnia Ægyptiorum animantia tabe periisse, sed ea tantum, quæ in agris dispersa erant: in dicto enim loco hæc verba habentur: הנה יד יהוה הויה בסקנך אשר בשרה; בסוסים, בחסרים, בגמלים, בבקר, ובצאן דבר כבד מאר; idest, *Ecce manus Domini est in grege tuo, qui* (est) *in agro; in equis, in asinis, in camelis, in bove, & in ove pestis gravis valde.* Et sane tum ex commate nono ejusdem capitis, unde hæc verba prolata sunt, tum ex quinto undecimi capitis plurima in Ægypto superfuisse animantia, apparet evidenter. Facile denique potuit Pharaho ex finitimis regionibus equos sibi comparare; præsertim si verum sit quod opinatur Marshamus (9), terram illam Mizraimi, in qua periisse animantia testatur Moses, non totam Ægyptum fuisse, sed partem ejus inferiorem.

(פרעה *Pharhóh*, idest, *Pharahonis.*) Pharahonis nomen per plura secula (10) non proprium, sed commune Ægyptiorum Regum fuit, qui postmo-

(1) Vide libr. III. Reg. cap. X. vers. 28. (2) Vide Exod. cap. XIV. vers. 7.
(3) lib. Judith. cap. IX. vers. 6. (4) in cap. XIV. Exodi ad vers. 7.
(5) cap. XLI vers. 43. (6) cap. XLVI vers. 29. (7) cap. L. vers. 9.
(8) cap. IX. vers. 3, & 6. (9) in Canone chronico, &c. pag. 91.
(10) Vide Calmetii *Dictionarium Sacr. Script.* ad vocem *Pharaho.*

modum recentioribus seculis, post Alexandrum Magnum scilicet, *Ptolemæi* vocati sunt, idest, ut e græca voce πτολεμίζω interpretari licet, *bellicosi*, & quasi Alexandri Magni æmulatores. Ejus porro Ægyptiorum regum tituli, quo vetustissimis temporibus Pharahones dicti sunt, alii hebræam, ægyptiam alii afferunt originem, ac significationem. Marinus noster (1) ex radice hebræa פרע, quæ *ulciscendi* significationem aliquando habet, Pharahonis nomen deduci posse existimat: ut scilicet sicuti פרעות designat *ultiones*, ita *Pharaho* idem sit atque *ultor*: regum enim est injurias populi ulcisci. Ex eadem radice eamdem vocem derivat Athanasius Kircherus (2); at eam ita explicat, ut non ultorem, sed *legibus solutum* designet. Josephus *contra* (3) Ægyptiacam esse, ac *regem* significare testatur: cujus significationis vestigium in sermone Arabico reperitur; Arabice enim פרע idem est, ac *summum gradum tenuit*, ut testantur viri ejus linguæ periti. Omitto autem quod ait Samuel Bochartus (4) ex Arabe Lexicographo, vocem istam *crocodilum* significare: nec enim id ad rem nostram videtur facere.

Iam vero quoniam Pharahonis nomen Regum Ægyptiorum commune diximus, illud adhuc definiendum restaret, quinam ex hisce regibus fuerit iste Pharaho, de quo loquitur Moses hoc in loco. Sed nimis incerta res ista est, cujus etiam inquisitio ab instituto nostro nos abduceret: itaque quid alii senserint, indicare contenti erimus. Philastrius Brixianus (5): *Thamus* (inquit) *Pharao ille dicebatur Rex Ægyptiorum, qui sub B. Moyse Ægyptiis præsidebat*. Artapanus apud Clementem Alexandrinum (6) tradidit Pharahonem hunc fuisse Nechephrem, Eusebius in Chronico Acherrem, Apion Grammaticus apud Josephum (7), & Tacitus (8) Bocchorim, Georgius Syncellus Misphragmuthosem, ac Samuel Scheurerus (9) Cenchrem. Horum omnium, aliorumque etiam nonnullorum opiniones rejicit Johannes Marshamus (10), qui Israelitas ex Ægypto egressos putat anno Periodi Julianæ 3227, Thebanorum rege Stameneme, inferioris autem Ægypti, quæ Israelitarum sedes erat, dum in Ægypto morarentur, rege Apophe, qui inter Tanitarum reges, quos *pastores*, aut *bycsos* vocabant, quartus fuit.

Sed quisquis tandem fuerit iste Pharaho, eum quoque cum suis in mari Erythræo periisse, constat satis luculenter tum ex aliis divinorum librorum locis, tum vero maxime ex commate ultimo hujus cantici, atque e psalmo centesimo quinto & tricesimo. Falsum itaque est, quod Manethon ait (11), post expulsionem Hebræorum ex Ægypto, Regem, qui eos expulit, regnasse annos quinque & viginti, ac menses quatuor.

(וחילו *vehelò*, idest, *& exercitum ejus*.) Vox חיל *robur* significat, tum exercitum, divitias, fortunasque. Hic autem pro Pharahonis exercitu videtur usurpari, de quo vide, si libet, caput Exodi quartum & decimum.

(ירה בים *jarah bajjam*, idest, *projecit in mare*.) Poetica est locutio, de qua vide quæ dixi supra ad primum cantici comma. Idem enim est רמה בים, & ירה בים.

(ומבחר שלשיו *umivhar shalishav*, idest, *& delectus ducum ejus*.) Nimirum optimi quique duces: hebraice enim מבחר dicitur delectus, seu pars potior lectiorque cujusvis rerum generis; id quod nullam habere potest dubitationem: at non æque constat, quid hic significet vox altera שליש, quamvis appareat eam de-

(1) in Thesauro L. S. ad vocem פרעה. (2) Ægypt. Oedip. lib. 1. cap. 76.
(3) lib. VIII. antiq. cap. 2. (4) Hierozoic. part. 2. lib. 5. cap. 18. (5) hæres. 23.
(6) lib. 1. Strom. pag. 40. (7) lib. 2. contra ipsum pag. 1061. (8) hist. lib. 5.
(9) in dissert. de nomine Mosis, quæ extat in Thesauro novo Theologico Philologico.
(10) in Canone Chronico, &c. (11) ap. Josephum lib. 1. contr. Apionem.

derivari ex שלש, quod est *tres*. Mensuræ cujusdam genus fuisse constat, quod hebraice vocabatur שליש, nomine, ut videtur, ex eo ducto, quod certæ alterius mensuræ aut tripla esset, aut triens: sed hanc mitto ejus vocis significationem; nec enim isto modo accipitur hoc in loco, sed longe alio, ita nimirum ut eum designet, qui certo quodam munere aut dignitate in bello fungebatur: qua ratione acceptam dictionem lxx Interpretes vertunt τριστάτην, Vulgatus alias *principem*, alias *ducem*, Onkelosus *dynastam*, Marinus noster *triarium*, Steuchus item noster *ternos*, alii paulo aliter. Cujus enim modi peculiare istud esset muneris bellici, aut dignitatis genus, quo qui fungebatur, is diceretur שליש, non consentiunt divinorum librorum interpretes. Origenes (1) ait τριστάτας fuisse τοὺς πρὸς τρεῖς δυναμένους μάχεσθαι, ἢ τοὺς ἐν τῇ παρατάξει μετὰ τὸν πρωτοστάτην καὶ τὸν δευτεροστάτην ἱσταμένους ἐν τῇ τρίτῃ τάξει. Ἄλλοι δέ φασιν, ὡς εἰς τὰς χεῖρας τῶν πολεμίων ἅρματα ἐποίουν μεγάλα, ὥστε καὶ τρεῖς χωρεῖν, ἵνα ὁ μὲν εἷς ἡνιοχῇ, οἱ δὲ δύο πολεμοῦσιν. ἢ τοὺς ἐπὶ τριῶν ἵππων βεβηκότας. οἱ γὰρ παλαιοὶ ἐν τοῖς πολέμοις ἐπὶ δύο ἢ τριῶν ἵππων ἐποχοῦντο ἐξιόντες ἁρματηλάται. ἢ τριστάτην λέγει τὸν ἐν τῷ καθέζεσθαι τὸν βασιλέα, τρίτον ἱστάμενον, ἤτοι τρίτην ἔχοντα καθέδραν. οἷος ἦν ὁ Δαυὶδ παρὰ Σαοὺλ, ὡς ἐν τῇ πρώτῃ τῶν βασιλειῶν εὑρήσεις; idest, *qui contra tres pugnare poterant; vel qui in acie post antesignanum, ac secundum ab eo, tertio ordine stabant. Alii ita exponunt, contra hostiles manus magnos adornatos esse currus, qui tres homines caperent, quorum unus aurigæ officio fungeretur, duo vero alii certarent. Aut eos, qui super tres equos ascenderent: antiqui enim in bellis binis aut ternis equis utebantur, quum auriganges exirent. Vel* τριστάτην *vocat, qui sedente rege tertius staret, aut tertiam haberet sedem, cujusmodi erat David apud Saul, ut in primo Regnorum invenies*. Ita Origenes. Hugo vero Grotius eos hoc nomine intelligi ait, qui a Romanæ historiæ posterioris ævi scriptoribus vocantur *protectores*, id quod probat collatis inter se duobus libri quarti Regum locis, nimirum cap. vii vers. 2, & cap. ix vers. 25. Sunt etiam qui putent, שלשים ipsissimos esse triarios Romanorum veteranos milites, qui retro post duos primos ordines dispositi nunquam manus conferebant, nisi præcedentes ordines hostilem impetum sustinere non valuissent. Calmetus denique, multo verisimilius (inquit) credimus, hebræum שלשים nomen esse apud Ægyptios cujusdam muneris & dignitatis, cujus deinde usus mansit apud Hebræos, & Chaldæos. Meminit illius historia Davidis & Salomonis (2), & legitur in Ezechiele (3), ubi de Chaldæis agitur; ac pariter in Daniele (4) sub Balthasare Babyloniorum rege, & Dario Medo. Erant, mea quidem sententia, supremi tres totius regni magistratus, quibus alii minores suberant, eodem nomine שלשים, sed non eadem dignitate. Ex libris Regum intelligimus, שלשים, vel supremos sub Davide magistratus, fuisse Hadino, Eleazarum, & Semmam; sub quibus alii minores שלשים, quorum quidem septem & triginta numerat Scriptura (5), sed multo plures exhibet primus Paralipomenon (6). Inter tres illos in imperio Chaldæorum, & sub Balthasare electus fuit Daniel, cui idem honor mansit etiam sub Dario Medo. In imperiis Chaldæo-

(1) in selectis in Exodum, tom. 2. edit. PP. S. Mauri, pag. 124.
(2) lib. 2. Reg. xxiii. 8. (3) cap. xxxiii. vers. 15. (4) cap. v. vers. 7, & cap. vi. vers. 2.
(5) in lib. 2. Reg. cap. 33. (6) cap. xi. vers. 10.

dæorum, & Persarum tres hi magistratus satrapis, seu provinciarum præsidibus imperabant. Pharahonis igitur שלישים duces erant fortasse copiarum Ægypti, primique ejus regni magistratus.

(טבעו *tubbebú*, idest, *infixi sunt*.) טבעו usurpat Moses, non טבע, quamvis præcedat numeri singularis nomen מבחר; similique modo & Latini dicunt *pars fugiunt* pro *pars fugit*. Quid autem significet verbum טֻבַּע quod hoc duntaxat in loco, nec usquam alibi occurrit, definiendum est ex significatione affinis verbi טָבַע, quod sexies (1) in sacris veteris testamenti libris reperitur. Oleaster versiculum istum explanans monet verbi טָבַע duplicem esse acceptionem; ut nimirum aliquando idem sit ac *mersit*, aliquando vero idem ac *fixit*. At si accurate sex illa *loca* expendantur, in quibus occurrit verbum illud טָבַע, patebit ipsum nusquam activam, sed ubique neutram habere significationem: ita nimirum ut nusquam valeat *immersit*, aut *infixit*, sed ubique *infixus fuit*, aut, si mavis, *immersus fuit*: quanquam rectius verti arbitror *infixus fuit*; usurpatur enim hoc verbum a sacris Scriptoribus, quum sermo est de lapide, & fronte; de foribus, & solo; de hominibus, & luto: lapis autem in fronte, fores in solo, homo in luto rectius infigi dicuntur, quam immergi. Jam vero טֻבַּע idem valet atque טָבַע, sed majorem tamen illud præ isto vim habet, atque emphasim: ut nimirum טֻבְּעוּ idem veluti sit atque *infixi descenderunt*, &, quasi vi quadam eos continue agente, ac deorsum urgente, magis magisque infixi sunt.

(בים סוף *bejám supb*, idest, *in mari junci*.) Erythræum mare Hebræi vocant ים סוף, id quod nonnulli (2) ita interpretati sunt, ut *mare termini* significet (terminus enim hebraice dicitur סוף): quasi scilicet rubrum mare terrarum orbem terminet, & sit ipse Oceanus. Sed merito hæc explicatio a plerisque omnibus rejicitur, tum quia sinus arabicus non est Oceanus, ut notum est; tum etiam quia terminus hebraice non סוף, sed סֹף vocatur; סוף enim *scirpum*, aut *algam* designat. Itaque ים סוף idem est ac *mare scirpis abundans*, seu *mare algosum*: ita autem vocatur ab Hebræis mare rubrum, quod alga in fundo refertum sit, ut testatur Diodorus Siculus in libro tertio Bibliothecæ de Ichthyophagis Ægyptiis ad mare Erythræum habitantibus sermonem habens. Τῇ χρόᾳ (inquit) παντελῶς ὑπάρχει χλωρά. Τοῦτο δὲ αὐτῇ φασὶ συμβαίνειν, οὐ διὰ τὸ τὴν τῶν ὑγρῶν φύσιν εἶναι τοιαύτην, ἀλλὰ διὰ τὸ πλῆθος τοῦ φαινομένου καθ' ὕδατος μνίου καὶ φύκους; idest, *Colore prorsus viride est. Hoc autem ei ajunt contingere, non quod ea sit aquarum natura, sed propter copiam musci, & algæ per aquam transparentis*. Quin immo tantam illud mare algæ & musci copiam in litus evomit, ut in cumulis inde effectis, ac sole duratis Troglodytæ cavernas excavent, in quibus degant, ut Diodorus ibidem refert. Quapropter merito ab Hebræis Erythræum mare, *algosum* dictum est.

Vers. 5. (תהמות יכסימו *tehomóth jechasjúmu*, idest, *abyssi operient eos*, seu potius, *operuerunt eos*.) Hæc verba lxx Interpretes sic verterunt: πόντῳ ἐκάλυψεν αὐτούς, idest, *abyssis*, sive, ut eorum vocabulo utar, *ponto operuit eos*. Itaque conjicere licet ipsos legisse תְּהוֹמוֹת יְכַסְּמוֹ. At nunc in hebræo exemplari legimus יכסימו, idest, *operuerunt eos*; est enim futurum pro præterito, cujusmodi plura reperies infra, & passim alibi. Anomala plane est dictio ista יכסימו, quum non desinat in מוֹ, sed contra perpetuam consuetudinem, in מו, id quod rythmi, sive ὁμοιοτελευτῆς cau-

(1) 1. Sam. XVII. 49; Thren. II. 9; Psalm. LXIX. 15, & 3; Jerem. XXXVIII. 6; & psalm. IX. 16. (2) Vide Steuchum ad hunc locum.

causa factum putat Clericus (1). תהום vero, ut aliquid etiam de hac voce dicam, est immensa aquarum altissimarum vis, ac vorago; quam græco nomine *abyssum* vocamus, idest *carentem fundo*; fundus enim Jonice βυσσὸς dicitur.

(ירדו במצולות כמו אבן *jaredú bbimzulóth kémo-ábben*, idest, *descenderunt in fundum tamquam lapis*.) Ægyptii quamvis natandi artem pulcherrime callerent, fundum tamen omnes ad unum petierunt instar lapidis, qui utpote multo gravior aqua, magna velocitate in eadem descendit. Similem comparationem, ac loquendi formulam adhibuit etiam Nehemias (2) de hac Ægyptiorum submersione loquens. Vocem porro מצולות plerique vertunt *profunda*, Oleaster autem *obscura*, sive *umbrosa*; illam enim derivat ex radice צול, sive צלל, unde & צל *umbra* dicitur: immo & græce aqua æstuans, atque agitata vocatur ζαλὸς, quod tunc opaca sit, non pellucida. Neutram equidem explicationem respuo: attamen sunt quædam in veteri testamento loca (3), in quibus, si accurate examinentur, videtur ea vox *fundum* potius, quam *profunditatem* voraginis significare.

Vers. 6. (ימינך יהוה נאדרי בכח, ימינך יהוה תרעץ אויב *jeminechá Jehováh needdari baccóah, jeminechá Jehováh tirbáz ojébb*.) Tribus modis comma istud ad verbum verti potest, nimirum, *Dextera tua Domine fortissime in vi, dextera tua Domine attrivit hostem*. Vel, *Dextera tua Domine est præpotens; in vi dextræ tuæ fregisti hostem*. Vel demum, *Dextera tua Domine præpotens est in vi; dextra tua Domine attrivit hostem*. Porro quamvis in Exodo (4) extenta Mosis manu aquæ in Ægyptios irruisse dicantur; id tamen vi non sua, sed rerum omnium præpotentis Dei se præstitisse fatetur sæpius Moses, ut hoc in loco, ubi divinæ dextræ nomine potentia Dei significatur, vel, ut explicant Ambrosius (5), & Basilius (6), Filius ipse æterni Patris. Vox hebræa נאדר, sive, addita redundante litera *jod*, נאדרי, bis in hoc cantico legitur, nec usquam alibi. Vulgatus interpres eam vertit *magnificata est*, Oleaster *roborata est*, Marinus *præpotens*, alii paulo aliter. Videtur autem נאדר idem ferme esse, atque אדיר, quæ vox magnum quidvis in suo genere significat: indeque fortasse derivata est græca vox ἁδρὸς, idest, *dives*. Vocem vero תרעץ alii reddunt *percussit*, alii *attrivit*, alii *fregit*: radix enim רעץ quum bis tantum occurrat in Scriptura, non omnino certam habet significationem.

Vers. 7. (וברב גאונך תהרוס קמיך *ubbróbb gheonechá tabarós kamécha*, idest, *Et in multitudine majestatis tuæ*, nimirum maxima tua majestate, *profligasti*, ac perdidisti *qui insurrexerant in te*.) Vox hebræa גאון superbiam primum, deinde celsitatem, sublimitatem, majestatemque significat: derivatur enim ex radice גאה, de qua vide, si libet, quæ superius dixi (7). Verbum vero הרס, si propriam ejus significationem spectemus, idem sonat ac *destruxit*, *demolitus est*, ejusque antitheton est בנה, idest, *ædificavit*: & fortasse ex illa voce Mars a græcis vocatus est Ἄρης, quasi *destructor*, ac *demolitor*.

His præmissis, apparet, quæ sit germana propositi hemistichii verbis subjecta sententia. Nimirum Deus magna illa majestate sua, qua superbos arrogantesque homines atterit, Pharahonem Ægyptiosque profligavit, quos merito

Mo-

(1) Vide notulas Clerici in hoc canticum metrice ab ipso descriptum post comment. cap. xv. Exodi. (2) cap. ix. vers. 11. (3) Vide psalm. lxviii. vers. 23; psalm. lxix. vers. 3; Zachar. cap. x. vers. 11; itemque cap. 1. vers. 8. (4) cap. xiv. vers. 27.
(5) lib. 3. de Spir. Sanct. cap. 1, & 4. (6) in caput 8. Isaiæ.
(7) ad vers. 1. hujus cantici, pag. 4, & 5.

Moses appellat *insurgentes contra Deum*: qui enim dicto audientes Deo esse renuunt, quive justos homines, vel quibus favet Deus, insectari audent, ut Pharaho, Ægyptiique, ii hostes Dei judicandi sunt. Ideo autem, ut monet Calmetus, magna majestate Ægyptios perdidisse dicitur Deus, quod interjecta inter illos, atque Israelitas nube, Ægyptios ipsos fulguribus, tonitribusque perterrefecerit: majestas enim, & gloria Dei vocantur ea phœnomena, quibus homines terrentur: hinc fit ut *gloria Domini* dicatur conspecta in monte Sinai, quum reboarunt tonitrua, & ignis, ac fulgura coruscarunt.

(תשלח חרונך ,יאכלמו בקש *tesballáh haronechá, jochelémo cakkásh*; idest, *misisti furorem tuum, devoravit eos ut stipulam*). Poetica, & valde elegans loquendi formula, sed multo elegantior hebraice, quam latine, ut plerumque fit; habent enim ut plurimum hebræa verba vim certam quamdam, quam, si ad verbum transferantur, amittunt: ex quo fit, ut sacros libros latine dum legimus, quædam nobis absona videantur, quæ tamen in hebræo exemplari sunt elegantissima: id quod innumeris exemplis perspicuum facere possem, si opus esset, aut nisi id vel ex hoc uno cantico, atque adeo ex hoc ipso loco constaret. Quid enim ineptius videtur latine dici posse, quam *furorem Dei mitti*, *ac devorare hostes ut stipulam*? Hoc ipsum tamen hebraice prolatum est per quam elegans. Vox enim חרון non modo iram ac furorem, sed etiam excandescentiæ ardorem æstumque significat, a quo Ægyptios tamquam ab igne consumptos indicat Moses, qui incredibilem locutioni suæ vim addit, dum subdit, consumptos fuisse בקש, idest, *ut stipulam*: hoc enim uno verbulo Ægyptios facillime, quam ocyssime, & omnino omnes ita consumptos indicat, ut pene in nihilum redacti sint. Verbum vero שִׁלַּח, quo Moses utitur, plus aliquid significat, quam שָׁלַח, quod est *misit*: ut proinde ejus futurum תְּשַׁלַּח loco præteriti positum idem valere videatur, atque *continuo*, seu *celerrime misisti*, iram tuam scilicet, eamque, velut torrentem aggeribus diu retentum, ac refrænatum, subito dimisisti.

Illud hic animadvertere supervacaneum est, poeticas translatasque esse has, aliasque alibi passim in Scriptura locutiones: nec enim Deus aut irasci, aut dolere, aut pœnitentia affici, aut aliis hujusmodi perturbationibus, quæ humanæ sunt, obnoxius esse potest. His tamen phrasibus sacri Scriptores utuntur sæpe, ut quæ scribunt, vividius exprimant, clariusque a nobis intelligantur, dum humanis moribus se se accommodantes humanum loquuntur in modum. *Quomodo sumendus sit*, ait D. Hieronymus (1), *furor*, *& indignatio*, *& zelus Dei*, *sæpe exposuimus*, *quod humanis Deus loquatur affectibus*, *non quod ipse irascatur*, *sed quod nos per pœnas atque cruciatus Deum sentiamus iratum*.

Vers. 8. (וברוח אפיך נערמו מים *ubbrúah appécha nehérmu máim*; idest, *Et in spiritu narium tuarum coacervatæ sunt aquæ*.) Lxx Interpretes sic reddunt: Καὶ διὰ πνεύματος τοῦ θυμοῦ σου διέστη τὸ ὕδωρ, idest, *& per spiritum iræ tuæ divisa est aqua*. Ut autem germanam hebræi exemplaris sententiam assequamur, expendere opus est binas voces רוח, & נערמו, quas alii aliter vertunt hoc in loco. רוח ergo apud Hebræos vox est æquivoca: uti enim apud græcos πνεῦμα, & apud latinos *spiritus*, immo & *anima*, sic apud Hebræos רוח tum substantiam incorpoream spiritalemque

(1) in comment. cap. v. Ezech. ad vers. 13. Consule Petavium lib. 3. Theologic. dogm. cap. 2.

que significat, tum ventum. Hic pro spiritu, sive halitu, quem naribus inspiramus, exspiramusque, usurpari videtur per translationem sane elegantissimam: quasi sola exspiratione, seu solo halitu per nares emisso, maris undas Deus coacervarit: qua loquendi formula & ventus, quo coacervatæ sunt aquæ (1), eleganter indicatur, & rei facilitas describitur, & Dei Altissimi in Pharahonem, Ægyptiosque irati furor declaratur. Nam & in Deuteronomio (2), & in libro tum Jobi (3), tum Regum altero (4) *Spiritus narium Dei* ipsius Dei furorem designat: quæ metaphora ex eo ducta est, quod irati densiorem spiritum efflemus e naribus: immo apud Hebræos *nasus* passim pro *ira* usurpatur, quod nimirum iræ index sit.

Hactenus in literali, ut vocant, sensu translatæ hujus locutionis immoratus sum. Ceterum sub hujus metaphoræ veluti cortice sublimiorem quemdam sensum agnoscunt gravissimi Ecclesiæ Patres, Augustinus (5), Ambrosius (6), & Basilius (7), qui Spiritum Sanctum in isto commate, item ut in decimo, designari docent. Spiritus enim Sanctus non solum ad beneficia nobis conferenda, sed & ad puniendos, perdendosque sontes ac scelestos homines mittitur.

Quod demum spectat ad vocem נערמו, quæ nusquam occurrit alibi, ejus significationem alii derivant ex verbo ערם, alii ex nomine ערמה. Oleaster deducens ipsam ex ערם sic eamdem vertit, *involutæ sunt* (aquæ scilicet): ait enim ערם proprie idem esse atque *involvit*; id quod non video, qua ratione confirmari queat: in Scriptura enim ubique significat *astutus fuit* (8). Rectius ergo vocis נערמו significatio ex nomine ערמה, quod est *acervus*, deducitur: ut scilicet idem valeat atque *coacervatæ sunt*: qno modo interpretati sunt Aquila quoque, Symmachus, & Theodotio, qui verterunt ἐσωρώθη. Sunt etiam qni utramque significationem ערם, & ערמה simul jungentes vertunt *concinne coagmentatæ sunt* (9): qua ratione si interpretemur, radici hebraicæ simile verbum ἁρμόζω, idest, *apte connecto*, in græco sermone habebimus, quod & ex ea ductum videri poterit.

(נצבו כמו נד נזלים *nizzebbú chémo ned nozelim*; idest, *steterunt, acervi instar, fluentes*; aquæ scilicet.) Lxx Interpretes sic reddunt: ἐπάγη ὡσεὶ τεῖχος τὰ ὕδατα, idest, *congelatæ sunt sicut murus aquæ*. Syriacus vero interpres: *constiterunt quasi in utribus*. Videtur autem legisse כנאד, idest, *uter*, pro נד, idest, *acervus*. Oleaster denique sic verti posse censet: *steterunt sicut commotio fluenta*; idest, commota sunt. Nimirum vocem נֹד derivat ipse ex radice נוד, idest, *commoveri*. Sed hæc Oleastri interpretatio videtur inconcinna. Nihil autem aliud hebraica verba significare arbitror, quam transeuntibus per rubrum mare Israelitis aquas ceteroquin natura fluxas acervi instar constitisse.

(קפאו תהמות בלב ים *kapheú tehomóth belébb jam*; idest, *concreverunt abyssi in corde maris*, sive in medio mari.) Condensationem, ac veluti coagulationem aquarum indicari verbo illo קפאו, seu radice קפא, patet tum ex his verbis libri Jobi (10), וכגבנה תקפיאני, idest, *& sicut caseum me coagulabis*; tum ex aliis Sophoniæ (11), האנשים הקפאים על שמריהם, idest, *homines coagulati in fæcibus suis*. Hæc tamen Mosis verba nonnulli non de aquis, quæ coagulatæ sint, sed de maris fundo, qui subito duratus sit, &

 com-

(1) cap. xiv. Exodi, vers. 21. (2) cap. xxix. vers. 20. (3) cap. iv. vers. 9.
(4) cap. xxii. vers. 6. Vide & psalm. xvii. vers. 16. (5) quæst. 55. in Exodum.
(6) lib. 3. de Spir. Sanct. cap. 2, & 4. (7) in caput 8. Isaiæ.
(8) Vide Marini Thesaurum ad radicem ערם. (9) Chaldæus interpres vertit חכימו, idest *sapienter congregata sunt*. (10) cap. x. vers. 10. (11) cap. 1. vers. 12.

commodum Israelitis transitum præbuerit, intelligunt: testatur enim libri Sapientiæ auctor (1), *ex aqua, quæ ante erat, terram aridam apparuisse.*

Vers. 9. (אמר אויב *amár ojébh*, idest, *dixit hostis.*) Conciso quodam, & eleganti dicendi genere, quæ moliebantur in fugientes Israelitas Ægyptii, quæque animo ac mente volutabant, agitabantque, egregie describit Moses in hoc versiculo. *Hostem* autem quum dicit, Pharahonem, Ægyptiosque intelligit: similique modo Virgilius loquitur (2), quum ait, *Hostis habet muros.* Verbum vero אמר idem valet, ac latine *dixit*; quem significationis modum in veteri testamento fere habet: quocirca probare non possum quod Samuel Bohlius (3) ait, אמר *formaliter*, ut ipse loqui amat, idem esse atque *intendit*; *materialiter* vero idem ac *dixit*.

(ארדף, אשיג *erdóph, asshígh*; idest, *insequar, assequar.*) Pharaho quum Israelitas abire permisisset, mutato postmodum consilio fugientes insequi constituit; nec dubitavit, quin eos assecuturus esset, atque interfecturus, si ipsis a tergo instaret validissimo cum exercitu: putabat enim omnem illis interclusum iri exitum, atque evasionis spem (4), propterea quod a fronte rubrum mare haberent, a lateribus autem rupes celsissimas, atque impervias, ut alias monui (5).

(אחלק שלל *ahallék shalál*; idest, *partiar prædam.*) Maximam sibi prædam Ægyptii pollicebantur; secum enim asportaverant Hebræi tum greges omnes suos, ut *non remanserit ex eis ungula* in Ægypto (6), tum innumera arma (7), tum vasa aurea, atque argentea, quæ ipsis Ægyptii commodarant, tum etiam alia plurima.

(תמלאמו נפשי *timlaémo naphshí*; idest, *explebitur illis animus meus.*) Affixum pronomen מו, idest, *illis*, num ad Hebræos referendum sit, an ad spolia, quæ ex illis se capturos esse confidebant Ægyptii, dubitare quis potest. Si enim ad Hebræos referatur, duriuscula videri poterit ea loquendi formula, *explebitur Hebræis animus meus*; sin autem ad spolia, pronomen illud מו, utpote plurale, numero discordabit a superiori nomine שלל, quod est singulare. Equidem tamen ad hoc nomen referre malim; nam quamvis שלל, idest, *præda*, nomen singulare sit, quia tamen est collectivum, cum pronomine, aut verbo plurali conjungi potest (8).

Vox autem נפשי ita exponi potest, ut idem valeat, atque *ego*: quo modo accipitur etiam in illo Numerorum (9), *Moriatur anima mea morte justorum*; idest, moriar ego. Quin alibi quoque reperiuntur hujusmodi locutiones, veluti apud Jeremiam (10): *Juravit Dominus exercituum per animam suam* (בנפשו); idest, per se ipsum. Et apud Jesaiam (11): *Anima eorum* (נפשם) *in captivitatem ibit.* Et alibi (12): *Dilatavit infernus animam suam*; idest se ipsum. Similia apud profanos Scriptores quoque interdum reperies, apud quos vox etiam *cor* simili modo accipitur, veluti in illo Ennii de Hannibale: *Quem credidit esse meum cor*; idest, *Quem ego esse credidi.*

(אריק חרבי *arík harbí*, idest, *stringam ensem meum.*) Verbum הריק isto in loco significat *e vagina extraxit*; quamvis, si proprie sumatur, sonet *evacuavit*, significatione nimirum desumta ex radice ריק, idest, *inanis*: unde & du-

(1) cap. xix. vers. 7. (2) lib. 2. Æneid. vers. 290. (3) num. 36. differt. 7, quæ exstat in tom. 1. Thesauri Theologico-Philologici. (4) cap. xiv. Exod. vers. 3.
(5) pag. 3. (6) cap. x. Exod. vers. 26. (7) cap. xiii. Exod. vers. 18.
(8) Vide quæ dixi ad vers. 4. pag. 16. (9) cap. xxiii. vers. 10.
(10) cap. li. vers. 4. Vide & cap. vi. Amos. vers. 8. (11) cap. xlvi. vers. 2.
(12) cap. v. vers. 14.

ducta est Syriaca vox *raca*, quæ est in Euangelio (1), *vacuum* cerebro designans.

(תורישמו ידי *torishémo jadi*, idest, *possidebit eos manus mea.*) Marinus noster (2) collatis inter se locis, in quibus occurrit verbum הוריש, pluribus illud modis verti posse statuit, nimirum *possedit*, *pauperem effecit*, *expulit*, *exterminavit*. Itaque immerito doctissimum Cajetanum carpunt nonnulli (3), quod תורישמו vertat *depauperabit eos*. Lxx Interpretes reddunt, κυριεύσει ἡ χείρ μου, idest, *dominabitur manus mea*. Vulgatus autem interpres vertit *interficiet eos*, quasi legerit תהרגמו pro תורישמו.

Vers. 10. (נשפת ברוחך, כסמו ים *nashåphta beruhachå*, *kissimo jam*; idest, *flavisti in spiritu tuo*, *texit eos mare*.) Lxx Intt. vertunt, ἀπέστειλας τὸ πνεῦμά σου, idest, *misisti spiritum tuum*; ventum scilicet, quo aquæ in Ægyptios impulsæ sunt. Vide quæ dixi paulo ante ad vers. 8.

(צללו כעופרת במים אדירים *zalalú cabophéreth bemáim addirim*, idest, *demersi sunt tamquam plumbum in aquis profundis.*) Verbum צללו proprie valet *obumbrati sunt*. Sed hic translatum est, & videtur significare *demersi sunt*, sive, *absorpti sunt*, ac veluti in inferiores *umbras* descenderunt. Oleaster ait verti etiam posse *profundi facti sunt*. Clericus autem reddit *fundum petierunt*. Vide quæ dixi supra (4) de voce מצולה, itidemque (5) de voce אדיר.

Vers. 11. (מי כמכה באלים יהוה? *mi chamócha baelim Jehovåh*, idest, *quis ex Diis sicut tu o Jehovah?*) Dictionem אלים alii hic malunt interpretari *fortes*, ut Vulgatus, alii *Deos*, ut lxx Interpretes, nonnulli vero etiam *Angelos* (6). His tamen quæ proxime sequuntur, magis consentanea eorum videtur interpretatio, qui *Deos* hic designari putant, eos nimirum, qui a stultis ac superstitiosis hominibus vocantur Dii, nec tamen sunt. Horum ergo quemquam negat Moses cum Jehova conferri posse, qui & summopere sanctus, & cum terrore laudandus, & mirabilium prodigiorum effector est.

E primis superiorum quatuor hebræarum dictionum literis quatuor, composito uno vocabulo, ortum ajunt nonnulli *Machabæi* cognomentum, quod Mattathiæ filius Judas peculiariter habuit, quamvis alios quoque ex illius familia viros ac nepotes, quos חשמנים, sive *Hasmonæos* Judæi vocant, Machabæos dicere soleant Scriptores nostri. Qui hanc tradunt ejus cognomenti originem, narrant Judam adversus Antiochum præliaturum singulis militarium ordinum vexillis tamquam certæ victoriæ omen, & spei, quam in Deo sitam habebat, argumentum, inscribi jussisse quatuor verborum מי כמכה באלים יהוה quatuor initiales literas מ כ ב י; quum vero milites, ac vulgus e quatuor hisce literis unum conflassent vocabulum *Machabi*, inde factum esse, ut ejus tesseræ auctor Judas dictus fuerit *Machabæus*. Ita rem evenisse referunt Isaacus ben Hole (7), Sixtus Senensis (8), Reuchlinus (9), Mercerus (10), & Genebrardus (11): A quibus tamen dissentit Josippus Gorionis filius (12), qui Judam ob fortitudinem suam dictum putat *Machabæum*: quasi scilicet, ut ego interpretor, *Machabæus* idem sit atque מכבה (*mechabbéh*), idest, *exstinctor*, sive *deletor*: cujusmodi profecto fuit Judas, qui

(1) Matth. cap. v. vers. 22. (2) in Thesauro. (3) vide Cornel. a Lap. ad hunc locum. (4) ad vers. 5. pag. 17. (5) ad vers. 6. pag. 17. (6) Vide quæ dixi ad vers. 2. pag. 6. de voce אל. (7) in commentar. Vide & Chron. Carion. lib. 2. (8) lib. 1. Biblioth. sanct. pag. 23. edit. colon. (9) lib. 3. Cabalæ. (10) in abbreviaturis Hebraicis. (11) lib. 2. Chronol. (12) lib. 3. cap. 9. יהודה בנו הנקרא מכבי על שם גבורתו; idest, *Judas filius ejus* (Mattathiæ scilicet) *vocatus est Machabæus ob fortitudinem suam*.

qui hostes suos plane *delevit*, profligavitque (1).

(מי כמכה נאדר בקדש? *mi chamôcha needdàr bakkôdesh*; idest, *Quis, sicut tu, eximius sanctitate?*) De voce נאדר dixi alibi (2). Lxx Interpretes hæc verba ita reddiderunt: *τίς ὅμοιός σοι δεδοξάσμενος ἐν ἁγίοις*. Accuratius autem Vulgatus interpres vertit, *magnificus in sanctitate*: id enim fere denotant hebræa verba Mosis, qui eximiam Dei sanctitatem falsorum Deorum improbitati, ac flagitiis opponit, quasi diceret: quis e Gentium Diis tibi conferendus est Jehovah, qui summæ potentiæ parem habes sanctitatem, qui sive benefacias, sive ulciscaris, nullam prorsus labem contrahis?

(נורא תהלות *norâ thehillôth*; idest, *terribilis laudum, seu terribilis laudibus.*) Oleaster sic putat verti posse: *timendus elevatione*, idest, *dum te elevas*. At equidem hoc interpretamentum probare nequeo; propterea quod constet vocem תהלות ubique pro *laudibus* usurpari. Steuchus vero noster eadem verba sic explicat, *Deus laudum*, idest, omni laude dignus; quasi scilicet vox נורא Deum hic significet. Hæc interpretatio rejici nequit ut minus probabilis: quum enim solus Deus reapse terribilis sit, ac formidandus, ut Christus ipse docet in Euangelio (3), rectissime proinde per antonomasiam נורא, seu *Terribilis* dici potest; præsertim quum David quoque (4) hoc ipsum Deo nomen tribuere videatur his verbis, קרוש ונורא שמו, idest, ut vertit Marinus, *Sanctus & Terribilis* est *nomen ejus*. Hinc fit, ut Isaaci Deus vocetur ejusdem terror in Genesi (5), ubi Jacobus sic loquens inducitur: לולי פחר יצחק היה לי; idest, *nisi Terror Isaaci* (nimirum Deus Isaaci) *assuisset mihi*. Clericus denique reddit, *illustris laudibus*; conjicit enim נורא positum esse pro נורה, atque a ראה, quod est *vidit*, non a ירא, quod est *timuit*, deducendum esse. At hanc Clerici conjecturam rejiciendam censeo: quamvis enim fatear, literas ה, & א facillime misceri, ut recte affirmat ipse, multis tamen rationibus moveor, ut putem hoc in loco literam א pro litera ה positam non esse, sive נורא positum non esse pro נורה. Primum enim vocem hanc נורה, quam cudit Clericus, non habet hebræa lingua, quum nusquam reperiatur in sacris libris. Deinde si grammaticam analogiam spectemus, qua nomina e verbis in hebræo sermone efformantur, apparet נורא deducendum esse ex ירא, sicut ex ישב deducitur נושב; neque ex ראה efformari posse נורה (*norèh*), sed formandum esse נראה (*nirèh*), quæ vox sæpius habetur in veteri Testamento. Denique in locis aliis omnibus, in quibus reperitur vox ista נורא, *terribilem* semper ac *formidandum*, nunquam vero *illustrem* designat: quidni ergo hic quoque illam eamdem habeat significationem? Itaque communiorem interpretationem sequi satius est, qua נורא תהלית vertitur *terribilis laudibus*. *Terribilis* autem *laudibus* dicitur Deus, tum quia laudem meretur ex iis, quæ sunt terribilia, cujusmodi fuit submersio Ægyptiorum; tum etiam quia maximo cum timore, summaque reverentia laudandus est, nec ullus ex mortalibus satis commendare eum potest.

(עשה פלא *hoséh phéle*; idest, *faciens mirabile*, seu *mirabilia faciens*.) Oleaster vertit *faciens separata*; idest, ea, quæ gentium Dii facere nequeunt. Sed prior explicatio germanior videtur ac probabilior. Mirabilia porro Dei opera nusquam non videmus; adeo enim pulcrum, atque elegans est totum hoc mundi opificium, ut aperire oculos nequeamus, quin admiranda nobis se sef-

of-

(13) Vide, si libet, Calmeti Dictionar. Sacr. Script. ad vocem *Machabaeus*.
(2) ad vers. 6, pag. 17. (3) Luc. cap. xii. vers. 4, & 5. Vide etiam cap. viii Jesaiæ vers. 12, & 13. (4) ps. cxi. vers. 9. (5) cap. xxxi. vers. 42, & 53.

offerant spectacula. Non hæc tamen solum respicit Moses hoc in loco, quæ mira sunt quidem, sed naturalia, atque, ut ait Augustinus (1), *assiduitate ipsa viluerunt*; verum ea potissimum intelligit, quæ præter usitatas naturæ leges, ac vires fiunt, quæque peculiariter *miracula* vocare consuevimus, cujusmodi plura patravit Deus ipse per Mosem & in Ægypto, & in mari Erythræo.

Vers. 12. (נטית ימינך *natitha jeminecha*; idest, *extendisti dextram tuam.*) Translata, ac elegans locutio, quæ brevissime indicat tum patientiam, qua Pharahonis superbiam tamdiu Deus toleravit, tum Dei ipsius indignationem in Ægyptios, tum summam ejus potentiam, mitamque facilitatem, ac celeritatem, qua illos perdidit, tum denique eam manus Mosis extensionem, ob quam rubri maris undæ in Ægyptios irruerunt. Hæc autem singula duobus iis verbis contineri, nullo negotio fit manifestum. Quum enim divinam dextram, divinæ potentiæ symbolum, extensam ait Moses, id ipsum indicat eam hactenus Deum habuisse contractam: in quo ejus tolerantia elucet, atque clementia. Revera enim quum Pharaho jussa Dei sibi per Mosem, atque Aharonem imposita, intoleranda arrogantia contemnere ausus est, injuriam sibi illatam patienter tulit Deus, & quamvis Ægyptum pluribus modis, ærumnisque vexarit, Pharahoni tamen ipsi pepercit, ac plerisque Ægyptiis, quos ad unum omnes puncto temporis in nihilum redigere potuisset. At contractam diu dexteram Deus extendit tandem: hac autem dextræ extensione, divina indignatio, atque ultio significatur, ut ex pluribus Scripturæ locis liquet, veluti ex illo Jesaiæ (2). *Iratus est furor Domini in populum suum, & extendit manum suam super eum, & percussit eum.... in his omnibus non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta.* Itemque ex illo Ezechielis (3): *Ecce ego extendam manum meam super te... & dabo te in animas odientium te.* Ac demum, ut alia hujusmodi loca (4) prætermittam, ex illo Sophoniæ (5): *Extendam manum meam super Judam, & super omnes habitantes Jerusalem, & disperdam de loco hoc reliquias Baal.* Porro extenta Divina dextra Ægyptios illico periisse, statim subjicit Moses: in quo mirifice eniter potentia Dei, qui tam facile Ægyptios sustulit, quam facile irati manus extendimus ad ultionem. Denique quum in Exodo (6) scriptum sit, extensa Mosis manu contra mare, fugientibus Ægyptiis aquas occurrisse, hanc quoque manus suæ extensionem spectasse videtur Moses hoc in loco, illudque indicare voluisse, divinæ dextræ, non suæ, Ægyptiorum submersionem tribui debere.

(תבלעמו ארץ *tibblabémo arez*; idest, *devoravit*, sive *absorbuit eos terra*; quasi bellua quædam scilicet, aut charybdis voracissima.) Hæc verba explicans Euthymius, Ægyptios aquis obrutos primum ac demersos in mari rubro, tum a marinis fluctibus jactatos, atque in litus projectos (7) facto tandem terræ hiatu absorptos putat. De prodigioso tamen hoc terræ hiatu nusquam alibi, quod sciam, certiores nos faciunt Scriptores Sacri, quibus sæpenumero de Ægyptiorum excidio commemorandi occasio oblata est, ac ne Moses quidem ipse in Exodo, ubi prodigia a Deo Israelitarum causa peracta accurate describit. Itaque ne hic quidem ejus modi prodigium a Mose indicari crediderim, sed potius vivida quadam elegantique metaphora solam Ægyptiorum demersionem exprimi. Nimirum *terra* Ægyptios dicitur *absorbuisse*, vel quia va-

(1) in tract. 24. in Johannem, tom. 3. edit. PP. S. Mauri, parte 2, pag. 481.
(2) cap. v. vers. 24. (3) cap. xvi. vers. 27. (4) Cap. iii. Exod. vers. 20; & cap. vii. vers. 5; & cap. ix. vers. 15, &c. (5) cap. i. vers. 4. (6) cap. xiv. vers. 27.
(7) Exod. cap. xiv. vers. 31.

vasto barathro, quo aquas marinas complectitur, eos excepit ac deglutivit; quasi scilicet pelagus sit telluris guttur, faucesque, a quibus absorpti Ægyptii fundum maris, seu terram, quæ est in fundo maris, instar lapidis, aut plumbi (1), petierunt: vel etiam quia perinde absorpti, ac de oculorum conspectu repente erepti sunt, quasi subito dehiscens terra viventes adhuc devorasset. Illud etiam huc accedit, quod etsi vox ארץ sæpissime, & plerumque pro *terra* usurpetur, paulo aliam tamen aliquando videtur habere significationem. Marinus noster sane existimat voce hac hebræa ארץ, itemque chaldæa ארעה, locum inferiorem proprie, seu partem infimam cujusque rei significari; quum vero terra ut corporum omnium infima vulgo haberi soleat, hinc factum esse, ut ipsa peculiariter ארץ dicta sit. Itaque illud Geneseos, בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ sic interpretatur: *Primum creavit Deus sphæram, & centrum*: quam interpretationem quibusdam rationibus confirmat, quas videre licet apud ipsum (2). David sane ventrem, qui pars est corporis inferior, appellat ארץ (3). Itaque ne hic quidem ארץ terram proprie sumtam cogimur interpretari.

Hactenus Moses quæ contigerant Israelitis, Ægyptiisque in mari Erythræo, persecutus est, elegantissimeque exornavit. Nunc ea canere, vel potius prænunciare ingreditur, quæ nondum Israelitis tunc evenerant, quum istud canticum concinnatum ab ipso est, victorias scilicet, quas de Philistæis, Idumæis, Moabitis, & Chananæis populis relaturi erant, ac demum promissæ terræ acquisitionem. Quod autem Moses, quæ futura erant, divino afflatu prædicens, verbis uti pergat transactum tempus designantibus, id non modo vaticinationem non tollit, sed potius ejus certitudinem ostendit. Divini enim Prophetæ quæ eventura prænunciarunt, adeo certo futura prævidebant, ut ea tamquam præsentia, aut jam præterita sibi videre viderentur, unde & *Videntes* dicti sunt: eamque ob rem quum futura prænunciant, de illis perinde loquuntur ut plurimum, ac si præsentia, aut præterita jam essent. Illud vero etiam animadvertere oportet, in hebræo sermone præteritum, ac futurum tempus facillime misceri, atque alterum pro altero promiscue poni quam sæpissime: cujus rei nulla afferimus exempla, quod passim obvia sint in sacris voluminibus, atque adeo in hoc ipso cantico, quod modo explanamus.

Vers. 13. (נחית בחסדך עם זו, גאלת *nahita bbehasdecha bam zu, gaálta*; idest, *duxisti in benignitate tua populum hunc*, quem *redemisti*; quem scilicet e servitute eripuisti.) Lxx Intt. ita vertunt: *ὡδήγησας τῇ δικαιοσύνῃ τὸν λαόν σου τοῦτον*; idest, *deduxisti justitia tua populum tuum hunc*. Hos de more secutus Euthymius, summæ (inquit) justitiæ fuit populum ab Ægyptiis oppressum liberare, & gravissima patienti incommoda opem ferre, eumque eripere a tyrannide. Steuchus autem pro נחית legit חנית. Quod si ita legamus, proposita verba vertenda erunt in hunc modum: *Castrametatus es, benignitate tua populum hunc redemisti*. Deus porro Israelitis dux fuit, non modo dum mare rubrum transmitterent, sed etiam postea annos quadraginta continuos in Deserto: eamque ob rem arcam, in qua sedere, ac præsidere videretur, itidemque tabernaculum quasi imperatoris tentorium in medio exercitu collocandum fabricari jussit. Quanquam inter Scripturæ Interpretes quæstio est, num Deus ipse, an vero Angelus illius vices gerens Israelitis ducem se præbuerit.

(1) vide vers. 5, & 10. hujus cantici. (2) in Thesauro L. S. ad vocem ארץ. (3) in psalm. cxxxix. vers. 15.

rit. Gravissimi quidem Patres (1) Verbum Divinum aspectabili indutum carne Hebræos duxisse docuerunt. Alii vero sunt, qui Angelum Israelitis ducem fuisse contendunt; quam opinionem confirmant pluribus Scripturæ locis, veluti illo Exodi (2): *Mittam præcursorem tui angelum, ut ejiciam Chananæum*. Et illo Numerorum (3): *Misitque angelum, qui eduxerit nos de Ægypto*. Et illo Jesaiæ (4): *Et angelus faciei ejus salvavit eos*. Sed de hac quæstione vide Interpretes, qui eam fuse tractant.

(נהלת בעזך *nehâltha bebozzechâ*; idest, *deduxisti in fortitudine tua*.) Quod in hebræo exemplare est נהלת, Samaritani legunt נחלת, idest, *possedisti*: lxx vero Intt. videntur legisse נחמת; reddunt enim παρεκάλεσας. Quod autem spectat ad vocem נהלת, quam habet hebræum exemplar, Symmachus, Onkelosus, & Vulgatus interpres eam vertunt *portasti*; Oleaster *sustentasti*; Marinus *deduxisti*. Quænam vero ex hisce interpretationibus magis germana sit, non ausim definire. Videtur tamen נהל idem ferme esse ac נחה, idest, *duxit*; at nescio quid amplius significare. Quod si inter se loca omnia conferantur (sunt autem omnino novem), in quibus verbum istud נהל usurpatur, apparebit ipsum *deducendi* significationem alicubi postulare, nusquam respuere.

(אל נוה קדשך *el nevêh kodshêcha*; idest, *ad sedem sanctitatis tuæ*; sive, *ad sedem sanctam tuam*.) De voce נוה dixi alias (5). Quænam autem sit sancta hæc Dei sedes, ad quam deductum iri Hebræos prænunciat Moses, certo stabiliri nequit, quum multa sint loca, ad quæ recte possunt referri ista verba. Ac primum quidem fieri potest, ut Horebum, aut Sinaim (6), sacros ac celeberrimos Madianitidis regionis montes, a quibus non longe aberant Israelitæ post trajectum maris rubri, & apud quos postmodum quieverunt castris positis, spectarit hic Moses: hos enim montes Deus peculiari ratione incolere credebatur: atque in Horebo quidem Mosi primum apparuerat e medio rubo, eumque Israelitas ex Ægypto educere jusserat: qui mons proinde & *terra sancta* dicitur in Exodo (7), & *mons Dei*. In Sinai autem crebro postmodum Mosi videndum se præbuit Deus, ibidemque leges Israelitis tulit (8). Præterea *sedes Dei sancta*, de qua hic loquitur divinus Vates, designare potest aut templum, quod Jerosolymis exstruendum erat, & *domus Dei* passim vocatur in sacris libris; aut montem Sion, vel, si mavis, montem Moriam, ubi Deus propter templum inibi exstructum *habitare* dictus est; aut tandem terram omnem Israelitis promissam a Deo, quæ tamet si gravissimis tunc Chananæorum flagitiis polluta esset, *sancta* tamen *Dei sedes* per anticipationem dici potuit a Mose, quod prævideret fore ut in ea veri Dei cultus universo deinde orbi indidem propagandus (9) stabiliretur; atque ibidem Dei Filius humanam carnem indueret, ac pro humano genere mortem tandem oppeteret: qua de causa *Terram Sanctam* adhuc eam nominamus.

Vers. 14. (שמעו עמים *shamehû hammîm*; idest, *audierunt populi*.) Vel potius *audient populi*. Eorum enim, quæ recens contigerant, fama nec dum ad finitimos populos perlata esse poterat, quamvis de ea quasi jam sparsa loquatur Moses. Porro ubi nunc he-

d bræ-

(1) Vide quæ dixi ad vers. 3, pag. 9. (2) cap. xxxiii. vers. 2. (3) cap. xx. vers. 16. (4) cap. lxiii. vers. 9. (5) ad vers. 2. hujus cantici, pag. 6. (6) Duo sunt (inquit Petrus Vallensis part. 1. epist. xi. Cairo scripta) montes in uno loco, hoc est, Horeb, & Sinai, qui ambo nascuntur, ut ita dicam, ex radice una, & dividuntur postea jugis, quo altius ascenditur. (7) cap. iii. vers. 5, & 1. (8) Exod. cap. xx. vers. 2. (9) Isaiæ cap. 2. vers. 3. *De Sion exibit lex, & verbum Domini de Jerusalem*.

bræum exemplar habet שמעו, Vulgatus Interpres habet *ascenderunt*: quem proinde oportet aut aliter legisse, quam lxx Interpretes, & Hebræi legunt, nimirum legisse עלו; aut id potius, quod tam admirabilis prodigii nuncio audito populi præstiterunt, quam ipsam eventus famam ad eos perlatam, exprimere voluisse. *Populorum* autem nomine Moses tum eos designare videtur, quos mox commemorabit, tum etiam Amalecitas, qui omnium primi Israelitis armati resistere, ac progressum intercludere conati sunt.

(ירגזון *irgázun*, sive, ut Samaritæ legunt, ירגזו *irgbezú*; idest, *perterresient.*) Lxx Intt. vertunt ὠργίσθησαν, idest, *irati sunt*; Aquila ἐκλονήθησαν, idest, *commoti sunt*. Verbum autem hebræum רגז cum clamore ac strepitu iram, aut metum patefacere, irasci, & horrere significat. Porro quod futurum prædicit hic Moses, reapse contigisse Rahaba quoque meretrix Jerichuntina testatur in libro Josue (1). Chananæi vero, aliique, quos dixi, populi ideo terrore perculsi sunt, quia verebantur, ne Hebræi a præpotenti Deo adjuti eorum regionibus potirentur.

(חיל אחז ישבי פלשת *bil abáz joshebbé Phelásbeth*, seu, *Phelésbeth*; idest, *dolore perculsi sunt incolæ Phelésetb.*) Vox hebræa חיל dolorem parturientis feminæ potissimum significat: sed hic sumitur pro dolore vehementissimo. *Incolas* vero *Phelésetb*, quos Hebræi פלשתים, nostri vero *Philistiim*, aut *Philistæos* vocant, ex Chasluhæis *egressos* esse, Chaslubæos autem a Mizraimo Chami filio, & Noahi nepote genitos fuisse, constat ex Genesi (2). Porro quo tempore canticum hoc scripsit Moses, Philistæos oram maritimam inter Ægyptum, & terram Chanahanis incoluisse putat Hadrianus Relandus (3), quem consule, si libet. De origine autem nominis פלשתים non consentiunt Scriptores. Origenes (4) *Philistæos* interpretatur *cadentes*: an ex radice נפל, idest, *cecidit*, an vero, ut putat Ruæus (5), ex inusitata radice פלש, unde factum est התפלש, idest, *se volutavit*, viderint alii. Relandus vero (6) Philistæos a Pelusio, aut vicissim Pelusium a Philistæis dici conjicit. Demum Johannes Clericus existimat פלשתים designare *peregrinos*. Radix enim פלש (inquit ipse) apud Æthiopas etiamnum significat *migrare*, *peregrinari*, & פלשי *advenam* & *peregrinum*. In versione quoque Samaritica cap. XIV. vers. 6. Genesis פלישה *peregrinationem* designare videtur. Et lxx Intt. passim vocem hanc פלשתים vertunt ἀλλόφυλοι. Itaque putat Clericus incolas regionis *Phelésetb* ex Africa in Chananæam venisse, quumque non essent ex Chanahanis prosapia, a Chananæis veteribus colonis dictos esse *Phelistim*, idest, alienigenas.

Vers. 15. (אז נבהלו *az nivbalú*; idest, *tunc consternati sunt*, vel potius, *tunc consternabuntur*.) Prædicit hic Moses, fore ut Idumæorum duces animis consternentur. נבהל enim idem valet, ac latine *perterritus est*, *terrore subito perculsus est*. Lxx tamen Intt. vertunt, τότε ἔσπευσαν, idest *tunc festinaverunt*. Quare aut pro נבהלו legerunt בהלו (בהל enim est *festinavit*), aut illud pro hoc altero sumi censuerunt.

(אלופי *allupbé*; idest, *Duces*.) Idumæorum primores & hoc in loco, & in capite sexto & tricesimo Genesis vocantur a Mose *Ailuphim*, quam vocem Lxx Intt. vertere solent ἡγεμόνες, Vulgatus autem *duces*, aut *principes*. Huic interpretationi non adversatur Sa-

lo-

(1) cap. 2. vers. 9, & seqq. Vide & cap. IX. vers. 9. (2) cap. X. vers. 13, & 14.
(3) lib. I. *Palæstina*, cap. XXXI. Exstat hoc opus in tomo 6. *Thesauri antiquit. Sacr.* a Blasio Ugolino editi. (4) hom. 6. in Exod. pag. 149. edit. PP. S. Mauri.
(5) in annot. ad dictam homil. (6) In loco jam dicto.

lomon Jarchius, quum Idumæorum *allupbim* exponit ראשי משפחות, ideſt *familiarum capita*: quondam enim familiarum capita principes gentis erant. Recte autem animadvertit Marinus, eum qui populo præſit, hebraice vocari אלוף voce ducta aut ex אֶלֶף, quod eſt *mille*, quaſi chiliarcham; aut ex אִלֵּף, quod eſt *docuit*, quaſi doctorem populi; aut tandem ex אלוף, quod eſt *taurus*. Hinc factum fortaſſe eſt, ut Moſes, qui אלוף יהודים, ideſt ductor, & doctor Judæorum fuit, a græcis quondam Α῎λφα diceretur, ut teſtantur Helladius Beſantinous in Chreſtomathia, cujus libri fragmenta habet Photius in Bibliotheca, & Philemæus Hephæſtionis (1) his verbis: Μωσῆς ὁ τῶν Ἑβραίων νομοθέτης Α῎λφα ἐκαλεῖτο; ideſt, *Moſes Hebræorum legiſlator Alpha vocatur*.

(אדום *Edóm*, ſive *Idumææ*.) Regio Edom ita dicta eſt, quod eam Iſaaci filius Edomus (2), qui & Heſavus appellabatur, & nepotes poſterique ejus incoluerint (3): tenebat autem Edomus montana Seir, quæ extra fines terræ Chanahanis fuiſſe, patet ex Deuteronomio (4). Porro a rege Edomæorum per nuncios amice petiit Moſes, ut ſibi una cum Iſraelitis per ejus regionem tranſire liceret: ſed repulſam retulit: quin rex ipſe maximo cum exercitu Iſraelitas procul a ſuis finibus prohibuit (5).

(אילי מואב יאחזמו רעד *Elé Moább johazémo ráhad*; ideſt, *fortes Moabitidis capiet tremor.*) אילים proprie ſunt *arietes*: & hanc ſignificationem fere habet iſta vox, quamvis aliquando per translationem ſignificet *potentiores*: quo modo cum accipitur, videtur אילים poni pro אלים, quod eſt *fortes*. מואב autem idem videtur eſſe ac מאב, hoc eſt, *ex patre*. Moabus enim, a quo Moabitarum regio (6) nomen habuit, ex inceſto concubitu Loti cum filia natu majore ortus eſt (7).

(נמוגו *namógu*; ideſt, *diſſoluti ſunt*.) Seu potius *diſſolventur*; præ timore ſcilicet animo diſſoluto ac remiſſo erunt: vel, ſi mavis, diſſolventur eorum vires; vel demum, quamvis ferreo ac duro ſint animo, ita tamen hoc nuncio terrebuntur, ut eorum durities diſſolvenda ſit. Onchelosus vertit אתברו, ideſt, *contriti ſunt*, animis videlicet. Lxx vero Interpretes ἐτάκησαν, ideſt, *liquefacti ſunt*. Porro ex radice מוג, quę ſignificat *diſſolvi*, ac *liquefieri*, efformatur ejuſdem ſignificationis verbum נמוג; immo ex eadem fortaſſe ducta eſt etiam græca vox μόγος *afflictionem* deſignans. Timori enim, & afflictioni jungere ſolent Hebræi *diſſolutionem*: eamque ob rem Rahaba meretrix ut ſuorum afflictionem exprimeret, *audivimus* (inquit), *& liquefactum eſt cor noſtrum* (8). Latini e contrario terrori, conſternationique *rigorem* jungere ſolent. Quare Ovidius in lib. 1. Faſtorum ait = *Extimuit, ſenſitque metu riguiſſe capillos, Et gelidum ſubito frigore pectus erat*. Itaque hanc latini ſermonis conſuetudinem ſecutus Interpres Vulgatus, quo apertius Chananæorum terrorem declararet, vertit *obriguerunt*, quod in hebræo exemplare legitur *diſſoluti ſunt*.

(כל ישבי כנען, *col josbebbé Chenáhan*; ideſt, *omnes incolæ Chanahanitidis.*) Terræ Chanahanis nomine, quod a primis ejus incolis Chanahanis poſteris originem duxit, vulgo putant multi eam omnem regionem deſignari, quæ a duodecim tribubus occupata fuit. Sed hos refellit Relandus (9), qui id nomen illi regioni duntaxat tri-

 bu-

(1) lib. 5. novæ hiſtoriæ. (2) Gen. cap. xxv. verſ. 30. (3) de hac regione vide Relandum lib. 1. *Palæſtina*, cap. xix. (4) cap. 2. verſ. 5. (5) Numer. cap. xx. verſ. 14, & ſeqq. (6) de Moabitide agunt Relandus lib. 1. *Palæſtina* cap. xx, & Calmetus in *diction. S. S.* ad vocem *Moabita*. (7) Geneſ. cap. xix. verſ. 37. (8) lib. Joſue cap. 2. verſ. 11. (9) lib. 1. *Palæſtina*, cap. 1.

butum fuisse contendit, quæ ad occasum Jordanis sita est: illam vero, quæ trans Jordanem posita erat, hoc nomine non indicari, quamvis tribus Ruben, Gad, & dimidia Manassis ipsam occuparint.

Vers.16. (תפל עליהם אימתה ופחד *tippól balebém emáthah vaphábad*; idest, *cadet* (vel *cadat*) *super ipsos terror*, *&* *timor*.) Diversis verbis eadem ferme, quæ dixerat, repetit Moses. אימתה autem contra perpetuam consuetudinem hic ponitur pro אימה, aut metri causa, aut ad augendam significationem, ut conjicit Marinus. Quod demum ait Moses *terrorem casurum super Chananæos, aliosque populos*, formula loquendi hebræa est, quam leges tum 1. Sam. xi. 7; tum psalm. lv. 5; tum Gen. xv. 12, tum Jos. 11. 9; tum alibi etiam.

(בגדל זרועך *bigdól zerobachá*; idest, verbum e verbo, *in crescere brachium tuum*; nimirum, *per summam potentiam tuam*.) גְּדֹל est *makór* verbi גָּדַל. Vox vero זרוע proprie quidem *brachium*, per translationem vero *potentiam* designat: id quod perspicue apparebit legenti in hebræo exemplare versiculum 24. capitis xlix Geneseos; aliaque etiam Scripturæ loca.

(ידמו כאבן *iddemú caábben*; idest, *quiescent ut lapis*). Vel potius *quiescant*, *immobiles fiant*. Lxx Intt. vertunt ἀπολιθωθήτωσαν (1), idest, *lapidescant*. Chaldæus autem interpres reddit ישתקון כאבנא, idest, *taceant sicut lapis*. Simile Horatii illud, *statua taciturnius* (2). Optat porro hic Moses, ut populi, juxta quorum fines transituri erant Israelitæ, præ metu rigeant, ac præ stupore immobiles fiant, ne scilicet populo suo armati obviam eant, sed eum juxta ipsorum fines transire patiantur: id quod reipsa fecisse Kenæos populos, constat ex libro primo Samuelis (3): Mosis tamen votis non omnino respondit eventus; nam paulo post Amalekitæ (4), iterumque Chananæi una cum Amalekitis ipsis (5) bellum Israelitis intulerunt, qui tamen superati tandem ab Hebræis, ac deleti sunt.

(עד יעבור עמך יהוה *bad jababbór hammechá Jehováh*; idest, *donec transierit populus tuus, o Jehova*.) Donec scilicet per eorum fines in terram Chanahanis venerit. Israelitas vocat hic Moses, ut alibi sæpissime, *populum Dei*, quod eos plurimum Deus dilexerit, innumerisque beneficiis auxerit, quæ nemini ignota sunt, & referuntur in facris historiis. Quin Deus ipse eos *populum suum* vocare non est dedignatus in Exodo cap. iii. vers. 7, & 10, & 12, & capite xix. vers. 5, ubi, *si audieritis*, inquit, *vocem meam*, *&* *custodieritis pactum meum*, *eritis mihi in peculium de cunctis populis; mea est enim omnis terra*, *&* *vos eritis mihi in regnum sacerdotale*.

(עד יעבור עם זו קנית, *bad jababbór bam zu, kanítha*; idest, *donec transierit populus hic*, quem *acquisivisti*.) Verbum hebræum קָנָה rem aliquam emere, sibi comparare, aut quovis tandem modo acquirere, itidemque rem vel pretio emptam, vel labore atque industria partam possidere significat. Deus autem Israelitas dicitur acquisivisse, quod eos durissimæ servituti eripuerit, aliisque beneficiis sibi devinxerit, ac veluti peculiari quodam modo suos fecerit. Existimat tamen Samuel Bochartus (6), קנה idem aliquando esse, ac *genuit*, veluti Zachariæ cap. xiii. vers. 5, & Gen. cap. iv. vers. 1, & Proverb. cap. viii. vers. 22. Quin græcum vocabulum γεννᾶν ex hoc hebræo קנה derivandum videtur Clerico (7). Hanc opinionem si sequimur, pro *quem acqui-*

(1) de hac voce agit Clericus in Dissert. de statua salina. (2) l. 2. epist. 2. vers. 83.
(3) cap. xv. vers. 6. (4) cap. xvii. Exodi. (5) cap. xiv, & xxi. Numer.
(6) in lib. 2. *Chanahanis*, cap. 2. (7) in comment. cap. xxxii. Deuter. ad vers. 6.

acquisivisti, vertere etiam licebit *quem genuisti* (1). Sed a vulgata, & communi *acquirendi* significatione, quam habet verbum קנה, non est facile recedendum, præsertim quum ea Scripturæ loca, quæ ex Bocharto allegavi, si accurate perpendantur, neque hanc significationem respuant, neque eam postulent, quam ipse Bochartus amplectitur.

Vers. 17. (תבאמו, ותטעמו בהר נחלתך *tebbiémo*, *vetbittabémo behár nabalathechá*, idest, *Ipsos perduces in montem hereditatis tuæ, eosque ibi plantabis.*) Sunt qui de monte Sinai, ad quem perductos iri Hebræos prænunciet divinus Vates, locum hunc putant posse explicari. Sed hujusmodi interpretationem equidem non sequor, tum quia in eo monte firmam stabilemque sedem, quam plantandi metaphora denotat (2), Hebræi non fixerunt; tum etiam quia eidem monti non satis convenire videntur quæ subjiciuntur hoc in commate. Arbitror itaque Sionem montem, aut, si mavis, montem Moriam, in quibus templum aliquando construendum erat, hic spectari a Mose; montes vero hosce quum dicit, potiore de parte omnem Chanahanis terram per synecdochen intelligere, quæ regio non plana, uti Ægyptus, sed montibus referta (3) erat, in eaque firmiter constituti, ac veluti *plantati* Hebræi pluribus seculis habitarunt. Porro Sion, aut Moria *montes hereditatis Dei* propterea dicuntur, quod eos sibi Deus veluti peculiarem sedem hereditatemque delegerit, quodque in Chanahanitide per hosce montes designata populus ille habitaturus esset, qui in hereditatem Dei adscitus fuit, utpote ab ipso adoptatus in primogenitum, ut est in Exodo (4).

(מכון לשבתך פעלת יהוה *macbón lesbibbtechá pabálta Jebováb*, idest, *præparationem sedis tuæ operatus es, o Jebovab.*) Similis loquendi formula alibi etiam occurrit (5). His autem verbis illustrantur proxime superiora, quæ de monte sancto, ubi domicilium sibi constituit Deus, intelligenda diximus: de hac enim eadem re loqui hic pergit divinus Vates. Porro radix כון, sive כונן, unde vox מכון derivatur, non modo *præparare*, atque *aptare*, verum etiam *stabilire*, ac *firmare* significat (6). Hinc factum est, ut locum hunc lxx. Intt. sic reddiderint: εἰς ἕτοιμον κατοικητήριόν σου, &c. Vulgatus vero: *firmissimo babitaculo tuo*, &c. *Firmissimum* autem recte dicitur illud templum, quod mille, atque amplius annos stetit. Recte etiam dicitur *a Deo factum*, propterea quod Deo ipso volente ac jubente constructum sit. Quamquam sunt qui putent (7) vocem פעלת hoc in loco verti debere *parasti*: hoc enim modo accipi nonnunquam verbum פעל, perspicue constare ajunt ex versiculo tertio psalmi LVIII.

(מקדש אדני כוננו ידיך *mikdásb Adonái conenú jadécha*; idest, *sanctuarium Domine instruxerunt* (aut, si mavis, *firmarunt*) *manus tuæ.*) De radice כון modo dixi. Quod autem ait hic Moses כוננו, hoc est, *instruxerunt*, id duobus modis potest accipi: primum ut sit præteritum loco futuri positum (8), deinde ut id designet, quod Deus facere decreverat, non quod jam fecerat. Id ipsum de superiore voce פעלת, idest, *operatus es*, dictum puta.

Nunc antequam ulterius progredimur, pauca de voce אדני dicenda sunt, ex qua ortum nonnulli conjiciunt nomen

(1) Vide infra quæ dicam ad vers. 6. alterius Mosis cantici. (2) vide lib. 1. Paralip. cap. XVII. vers. 9. (3) vide psalm. 78. vers. 54.; & l. 3. Reg. cap. XX. vers. 23; & Deuter. cap. XI. vers. 23. (4) cap. IV. vers. 22. (5) in lib. 3. Reg. cap. VIII. vers. 3, & 43; ac psalm. XXXIII. vers. 14. (6) lib. 1. Sam. cap. XX. vers. 31; & l. 3. Reg. cap. 2. vers. 12; & psalm. LXXV. vers. 7; & alibi. (7) vide Jo. Clericum in hunc locum. (8) vide quæ dixi supra ad vers. 12. pag. 24. col. 2.

men illud, quo Arabes Bacchum vocabant Adonæum. *Adonáj* ergo nomen divinum est, quod omnes omnino Interpretes vertunt voce *Dominus*, aut alia affini, & a Judæis, dum sacros libros legunt, sacrosancto nomini יהוה subrogatur, ut alias dixi (1). Sunt autem qui eam vocem deducunt ex אדן, quod est *basis*, propterea quod (inquiunt) herus, sive dominus sit instar basis, & fulcri totius domus. Sed nimis coacta videtur hæc nominis notatio. Itaque probabilius Marinus noster (2) statuit, אדני quidem efformari ex אדון, quod est *herus*, ipsam vero vocem אדון ex nulla alia derivari.

Nomen porro אדני formam habet nominis pluralis cum affixo primæ personæ: quasi scilicet *Adonáj* idem valeat, ac *Domini mei*, & Deo plurale hoc nomen propterea tribuatur, ut plures ejus Personæ indicentur, sicuti ipsas indicari diximus (3) nomine אלהים. Dubitari tamen merito potest, an postremum illud *Jod* in nomine אדני reipsa affixum sit. Sunt enim & alia ejusdem modi nomina, in quibus affixum non est, veluti כובי, idest *locustæ* (4), שרי, idest *Principes* (5), & חלוני, idest *fenestræ* (6). Quin dubitari etiam potest, an nomen ipsum אדני plurale reipsa sit, an potius singulare. Quædam enim sunt ejusdem terminationis nomina singularia, ut שדי *shadáj*, idest *ager* (7), & שדי *shaddáj*, idest omnipotens (8). Et sane vetusti Interpretes nusquam אדני transtulerunt *Domini*, aut *Domini mei*: quin pænultimæ literæ punctum vocale veteres supposuerunt, qnod dicitur *kaméz*, ut scilicet eo puncto nomen divinum אֲדֹנָי differret ab alia voce אֲדֹנַי, quæ verti debet *Domini mei*.

Vers. 18. (יהוה ימלך לעלם ועד *Jehováh imlóch lebolám vaéd*; idest, *Jehovah regnabit in seculum, & adhuc.*) Clausula huic cantico aptissima, in quo sanctissimus Vates victoriam ope divina de Ægyptiis relatam cecinit, & Chananæorum expulsionem prænunciavit. Nimirum Deum perpetuo regnaturum ait Moses, ut significet, ab ipso mundum universum administrari, ipsum duntaxat rerum omnium dominum esse, eique soli, utpote æterno Regi, cujus ope hostes suos superaturi erant Israelitæ, non Molocho, qui falso a superstitiosis populis מֶלֶךְ, quasi *regnans* dicebatur, nec Bahalo, quem pari stultitia, atque impietate *Dominum* (id est enim בעל) ejus cultores appellabant, aut aliis ullis gentium Diis divinum cultum deberi. Similiter David in psalmo decimo (9), *Dominus*, inquit, *regnabit in æternum, & in seculum seculi*: tum statim subjicit: *peribunt gentes de terra illius*. Daniel quoque, ut superbi Nabuchodonosoris arrogantiam retunderet, qui potentiam suam, atque imperii amplitudinem, uni Deo acceptam referre recusabat (10): *Scias*, ait, *quod dominetur Excelsus super regnum hominum, & cuicumque voluerit, det illud..... quia potestas ejus potestas sempiterna, & regnum ejus in generationem, & generationem*. Animadvertunt porro nonnulli Interpretes a Mose in hoc versiculo Ecclesiæ perpetuitatem in æterno Dei regno fundatam designari, & audientium animos ad æternum Electorum regnum attolli.

Quod attinet ad voces לעלם ועד, ut veram utriusque significationem assequamur, utraque singillatim expendenda est. Vox ergo עולם (11) derivatur ex radice sacris Scriptoribus inusitata עלם, idest, *abscondit*, ex qua effor-

(1) pag. 11. (2) in Thesauro L. S. ad vocem ארון. (3) pag. 7, & 8. (4) Nahum cap. III. vers. 17. (5) Jud. cap. V. vers. 13. (6) Jerem. cap. XXII. vers. 14. (7) psalm. XCVI. vers. 12. (8) Genes. cap. XVII. vers. 1. (9) vers. 16. (10) cap. IV. vers. 22, & 31. (11) Vide etiam infra quæ de hac voce dicam ad vers. 7. cantici secundi Mosis: iidemque Matthiæ Flacii Illyrici *clavem Scripturæ Sacræ* part. 1. ad vocem *seculum*.

formatum est verbum usitatum העלם, quod valet *se se abscondit*. Itaque עולם, si vim radicis spectemus unde deducitur, longissimi temporis spatium designat, cujus fines terminique *absconditi* sunt, sive occulti, aut incerti; aliquando tamen pro ipsa æternitate sumitur in sacris libris. Docet autem Hieronymus (1) hac voce, si literam ו habeat, æternitatem, sin ea careat, annum quinquagesimum, qui Jubileus dicitur, designari: quod Hieronymi monitum audacter carpit Clericus (2), at defendere studet Vallarsius (3). Simili ratione vox composita לעולם modo idem valet, atque *in æternum*, veluti in psalmo centesimo (4), & alibi sæpe: modo significat *longissimo tempore*, non tamen æterno, si æternitatem proprie accipiamus; ut clare patet tum ex aliis Scripturæ locis, tum maxime ex illo Exodi (5): *perforabitque aurem ejus*, *& erit ei servus* לעלם, idest, *per totam vitam*. Vox vero עַד idem valere videtur, atque עד, quæ vocula sæpe significat *adhuc*, & nonnunquam *æternitatem*, veluti in psalmo IX. vers. 19, Jesaiæ cap. LVII. vers. 15, & alibi.

Itaque proposita verba לעלם ועד verti possunt *in seculum & adhuc*; aut *in seculum, & in æternum*. Hinc fit, ut LXX Intt. græce sic ea reddant: *εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἐπ' αἰῶνα, καὶ ἔτι*; Chaldæus vero interpres in hunc modum: לעלם ולעלמי עלמיא, hoc est, *in seculum, & in secula seculorum*. Vulgatus tamen vertit *in æternum, & ultra*: quæ interpretatio pluribus Scriptoribus negotium facessit; quum enim æternitas fine careat, ultra ipsam nullum temporis spatium ne cogitatione quidem fingi potest. Varia Interpretum in hanc rem cogitata vide apud Pererium (6). Equidem paucis rem expediverim. Nimirum vox *æternus* a Vulgato interprete neque hic, neque in aliis locis quampluribus proprie accipitur, sed ita, ut id significet, quod diutissime durat. Ita sane explicanda est in illo Geneseos (7): *Dabo tibi omnem terram Chanaan in possessionem æternam*. Immo eodem modo a profanis quoque Scriptoribus sumitur, uti liquet ex hoc Horatii versu (8): *Serviet æternum, qui parvo nesciet uti*.

Vers. 19. (כי בא *ki bba*, idest, *quia venit*, &c.) An totus hic versiculus ad canticum pertineat, dubitare licet. Initio enim XV. capitis libri Exodi, ex quo capite istud canticum depromptum est, hæc leguntur: *tunc cecinit Moses, & filii Israel carmen hoc Domino, & dixerunt*. Tum canticum ipsum subjicitur, cui subnectuntur hæc verba: *Quoniam venit equus Pharaonis*, &c. Fieri ergo potest, ut postremis hisce verbis caussam afferat sacer historicus, nempe Moses, cur Deum laudibus extulerint Hebræi, canticumque istud concinuerint. Rupertus sane (9) versiculum proxime superiorem, nempe 18, ut postremum in hoc cantico habuit; ejusque opinio ex eo confirmari potest, quod hic versiculus cum superiore recte conjungi non videatur ob voculam illam כי, idest, *quia*: nec enim ideo *Deus æternum regnabit*, quia quum Pharaonis equitatus mare ingressus esset, Deus ipse marinis fluctibus eum obrui voluit. Attamen quoniam hic versiculus cantico vulgo adjungi solet, nos quoque ipsum hic adjunximus, præsertim quum vocula כי tametsi plerumque significet *quia*, interdum tamen valeat *ideo*, veluti in cap. XXII. Gen. vers. 17, & aliquibus aliis in locis.

(1) Commentariorum in epist. ad Galatas lib. I. cap. 3. ad vers. 4, pag. 378 tomi VII. editionis Vallarsianæ. (2) in quæstionibus Hieronymianis. (3) in annot. ad eum Hieronymi locum. (4) vers. 5. (5) cap. XXI. vers. 6. (6) disput. 7. in caput XV. Exodi. (7) cap. XVII. vers. 8. (8) lib. I. epist. 10. (9) in libro 2. comment. in Exodum, cap. 37.

cis (1), ac proinde versiculum superiorem cum isto sic possimus conjungere: *Deus rex est æternus, & rerum omnium dominus, ideoque ut Pharahonis equitatus in mari Erythræo demergeretur, effecit.*

(סוס פרעה ברכבו ובפרשיו *sus Parhóh berichbbó ubbpharashâv*; idest, *equus Pharahonis cum curru ejus, & cum equitibus ejus.*) Pharahonem, & ejus equitatum designat Moses his verbis. Vide quæ dixi, quum versiculos primum, & quartum explanavi (2). פרש autem idem hic est, atque *eques*, sive, ut Marino placet, *cataphractus eques*. Quin ex hac hebræa voce Persas nomen suum habuisse censet Brianus Valtonus (3): ita scilicet, ut *Persa* idem sit, atque *eques*. Illo enim nomine (inquit) vocari cœperunt hi populi post Cyrum, propterea quod Cyro rege equitandi ars quammaxime apud ipsos vigere cœpit, ut testatur Xenophon (4).

(בים *bajám*, idest, *in mare.*) Vox ים, quæ ter occurrit in hoc versiculo, locum potius, in quo marinæ sunt aquæ, quam ipsas marinas aquas interdum significat. Ita sane explicari debet in illo Jesahiæ (5): כמים לים מכסים, idest, *sicut aquæ mare tegentes* (6). Eodemque modo accipienda videtur hoc in loco.

(וישב יהוה עליהם את מי הים *vajjáshebb Jehováh halehém eth me bajjám*; idest, *Et regredi jussit Dominus in ipsos aquas maris.*) Quas scilicet recedere jusserat accedentibus ad mare Israelitis. Ut enim est in Exodo (7), *cum extendisset Moyses manum contra mare, reversum est primo diluculo ad priorem locum, fugientibusque Ægyptiis occurrerunt aquæ... nec unus quidem superfuit ex eis.*

(ובני ישראל *ubbné Israél*, idest, *& filii Israelis.*) Ita vocantur Hebræi, quod ex Jacobo, qui & Israel dictus est, originem duxerint. Israelis autem nomen plures compositum putarunt ex איש, & ראה, & אל; quasi idem valeat, atque *vir videns Deum*. Sed, ut optime inquit D. Hieronymus (8), *vir videns Deum non in elementis, sed in sono vocis est.* In nomine enim ישראל desunt tum prima litera vocis איש, tum secunda, & tertia radicis ראה. Alii vero compositum illud censuerunt ex ישר, & אל; quasi significet *rectum Dei*. Alii denique ipsum deduxerunt ex שרה, hoc est, *dominatus est*, & אל, idest *Deus*, aut *fortis*. Postremam hanc opinionem ipse amplector, quod eam firmissime probari putem his Mosis verbis (9) לא יעקב יאמר עוד שמך, כי אם ישראל, כי שרית עם אלהים idest, *non Jacobus jam nunc vocaberis, sed Israel, quoniam* שרית עם אלהים, idest, ut Vulgatus interpres vertit, *contra Deum fortis fuisti.*

(הלכו ביבשה בתוך הים *halechú bajjabbashâh bethóch bajjám*; idest, *iverunt per siccam* humum *in medio mari.*) De hac maris Erythræi trajectione copiose egerunt Calmetus (10), Goldschmidius (11), Stumpfius (12), Bajerus, & Clericus: qui tamen postremus cautissime legendus est. Hos consule, si libet: nec enim meum est hac de re fusius disserere.

CAN-

(1) lib. 1. Sam. cap. 2. vers. 25; & Jerem. cap. 4. vers. 18. (2) pag. 5. col. 1; & pag. 12, ac 13. (3) in apparat. Bibl. prolegom. xvi. pag. 418. (4) lib. 1, & 4. de instit. Cyri. (5) cap. xi. vers. 9. (6) vide & vers. 22. capitis 1. Genes.
(7) cap. xiv. vers. 27. (8) in cap. 44 Isaiæ. (9) Genes. cap. xxxii. vers. 28.
(10) in dissertat. quæ exstat initio ejus commentar. in Exod. (11) tomo 1. Thesauri novi Theolog. Philolog. pag. 274. (12) in Schediasmate ad cap. xiv. Exodi.

CANTICUM MOSIS
ALTERUM.

(*Exstat in Deuteronomio cap. xxxii.*)

האזינו השמים, ואדברה; ותשמע הארץ אמרי פי.	1. *Auscultate o cæli, & loquar, & audies o terra dicta oris mei.*	1. Audite cæli quæ loquor; audiat terra verba oris mei.
יערף כמטר לקחי, תזל כטל אמרתי, כשעירם עלי דשא, וכרביבים עלי עשב.	2. *Stillabit ut pluvia doctrina mea, fluet ut ros dictum meum, sicut pluvia vehemens super tenellam herbam, & sicut pluvia tenuissima super herbam grandiusculam.*	2. Concrescat ut pluvia doctrina mea, fluat ut ros eloquium meum, quasi imber super herbam, & quasi stillæ super gramina.
כי שם יהוה אקרא, הבו גדל לאלהינו.	3. *Quoniam nomen DOMINI vocabo, date magnitudinem Deo nostro.*	3. Quia nomen DOMINI invocabo, date magnificentiam Deo nostro.
הצור תמים פעלו, כי כל דרכיו משפט, אל אמונה, ואין עול, צדיק, וישר הוא.	4. *Deus, perfectum opus ejus, quoniam omnes viæ ejus judicium, Deus veritatis, & sine iniquitate, justus, & rectus ipse.*	4. Dei perfecta *sunt* opera, & omnes viæ ejus judicia; Deus fidelis, & absque *ulla* iniquitate, justus, & rectus.
שחת לו לא בניו מומם, דור עקש, ופתלתל.	5. *Corrupit ei, non filii ejus macula eorum, ætas perversa, & depravatissima.*	5. Peccaverunt ei, & non filii ejus *in* fordibus, generatio prava atque perversa.
הליהוה תגמלו זאת עם נבל, ולא חכם? הלוא הוא אביך? קניך? הוא עשך? ויכננך?	6. *Numquid DOMINO retribuetis hanc, popule stulte, & non sapiens? an non ipse pater tuus?* qui *possedit te? ipse,* qui *fecit te, & firmavit te?*	6. Hæccine reddis DOMINO popule stulte, & insipiens? numquid non ipse *est* pater tuus, *qui* possedit te, & fecit, & creavit te?
זכר ימות עולם, בינו שנות דר ודר; שאל אביך, ויגדך, זקניך, ויאמרו לך.	7. *Memento dierum seculi, considerate annos ætatis & ætatis, interroga patrem tuum, & indicabit tibi, senes tuos, & dicent tibi.*	7. Memento dierum antiquorum, cogita generationes singulas; interroga patrem tuum, & annunciabit tibi, majores tuos, & dicent tibi:

8. Quan-

בהנחל עליון גוים, בהפרידו בני אדם, יצב גבלת עמים למספר בני ישראל.	8. *Cum poſſeſſiones daret Altiſſimus gentibus, cum ſepararet ipſe filios Adami, ſtatuet terminos populorum numero filiorum Iſraelis.*	8. Quando dividebat Altiſſimus gentes, quando ſeparabat filios Adam, conſtituit terminos populorum juxta numerum filiorum Iſrael.
כי חלק יהוה עמו, יעקב חבל נחלתו.	9. *Quoniam pars DOMINI populus ejus, Jacobus funis poſſeſſionis ejus.*	9. Pars autem DOMINI populus ejus, Jacob funiculus hereditatis ejus.
ימצאהו בארץ מדבר; ובתהו ילל ישמן יסבבנהו, יבוננהו, יצרנהו כאישון עינו.	10. *Inveniet eum in terra Deſerti, & in vaſtitate ululatus Jeſcimonis circumdabit eum, faciet ut intelligat, cuſtodiet ipſum ut pupillam oculi ſui.*	10. Invenit eum in terra deſerta; in loco horroris, & vaſtæ ſolitudinis circumduxit eum, & docuit, & cuſtodivit quaſi pupillam oculi ſui.
כנשר יעיר קנו, על גוזליו ירחף, יפרש כנפיו, יקחהו, ישאהו על אברתו.	11. *Sicut aquila excitabit nidum ſuum, ſuper pullos ſuos ſe ſe motabit, expandet alas ſuas, ſumet eum, feret eum ſuper ala ſua.*	11. Sicut aquila provocans *ad volandum* pullos ſuos, & ſuper eos volitans, expandit alas ſuas, & aſſumſit eum, *atque* portavit in humeris ſuis:
יהוה בדד ינחנו, ואין עמו אל נכר.	12. *DOMINUS ſolus ducet eum, & non cum ipſo Deus alienationis.*	12. DOMINUS ſolus dux ejus fuit, & non *erat* cum eo Deus alienus.
ירכבהו על במותי ארץ; ויאכל תנובת שדי, וינקהו דבש מסלע, ושמן מחלמיש צור.	13. *Equitare faciet eum ſuper altitudinibus terræ, & comedet proventus agri, & lactabit eum melle ex petra, & oleo e petra ſilice,*	13. Conſtituit eum ſuper excelſam terram, ut comederet fructus agrorum, ut ſugeret mel de petra, oleumque de ſaxo duriſſimo,
חמאת בקר, וחלב צאן; עם חלב כרים, ואילים בני בשן, ועתודים, עם חלב כליות חטה; ודם ענב תשתה חמר.	14. *Butyro vaccæ, & lacte ovis, cum adipe agnorum, & arietum filiorum Baſan, & hircorum, cum adipe renum tritici; & ſanguinem uvæ bibes merum.*	14. Butyrum *de* armento, & lac *de* ovibus, cum adipe agnorum, & arietum filiorum Baſan, & hircos cum medulla tritici; & ſanguinem uvæ biberet meraciſſimum.
וישמן ישורון, ויבעט; שמנת, עבית, כשית, ויטש אלוה, עשהו, וינבל צור ישעתו.	15. *Et pinguefactus eſt Jeſurun, & recalcitravit, pinguefactus es, craſſus evaſiſti, adipe obductus es, & dereliquit Deum, qui fecit ipſum, & contumeliis affecit Petram ſalutis ſuæ.*	15. Incraſſatus eſt dilectus, & recalcitravit; incraſſatus, impinguatus, dilatatus, dereliquit Deum factorem ſuum, & receſſit *a* Deo ſalutari ſuo.

יקניאהו בזרים, בתועבת יכעיסהו.	16. *Ad zelotypiam provocabunt eum in alienis, in abominationibus irritabunt eum.*	16. Provocaverunt eum in *Diis* alienis, *&* in abominationibus ad iracundiam concitaverunt.
יזבחו לשדים; לא אלה; אלהים, לא ידעום, חדשים מקרב באו, לא שערום אבתיכם.	17. *Sacrificabunt cacodæmonibus, non Deo: Dii, quos non cognoverunt, novi e propinquo venerunt, non horruerunt eos patres vestri.*	17. Immolaverunt dæmoniis, *&* non Deo, diis, quos ignorabant: novi recentesque venerunt, quos non coluerunt patres eorum.
צור ילדך, תשי, ותשכח אל מחללך.	18. *Petræ, quæ te genuit, oblivisceris, & oblivisceris Dei, qui te peperit.*	18. Deum, *qui* te genuit, dereliquisti, & oblitus es Domini creatoris tui.
וירא יהוה, וינאץ מכעס בניו, ובנתיו.	19. *Et vidit DOMINUS, & repudiavit præ ira filios suos, & filias suas.*	19. Vidit DOMINUS, & ad iracundiam concitatus est, *quia provocaverunt eum* filii sui, & filiæ.
ויאמר, אסתירה פני מהם, אראה, מה אחריתם; כי דור תהפכת המה, בנים לא אמן בם.	20. *Et dixit, abscondam faciem meam ab eis, videbo, quid finis eorum, quoniam ætas revolutionum ipsi, filii, in quibus non est fides.*	20. Et ait: abscondam faciem meam ab eis, *&* considerabo novissima eorum; generatio enim prava est, *&* infideles filii.
הם קנאוני בלא אל, כעסוני בהבליהם; ואני אקניהם בלא עם, בגוי נבל אכעיסם.	21. *Ipsi ad zelotypiam provocaverunt me in non Deo, irritaverunt me in vanitatibus suis; & ego ad zelotypiam provocabo eos in non populo, in gente stulta irritabo illos.*	21. Ipsi me provocaverunt in *eo, qui* non *erat* Deus, *&* irritaverunt in vanitatibus suis: & ego provocabo eos in *eo, qui* non *est* populus, *&* in gente stulta irritabo illos.
כי אש קדחה באפי, ותיקד עד שאול תחתית, ותאכל ארץ, ויבלה, ותלהט מוסדי הרים.	22. *Quoniam ignis accensus est in ira mea, & comburet usque ad infernum inferiorem, & absumet terram, & fruges ejus, & adurec fundamenta montium.*	22. Ignis succensus est in furore meo, & ardebit usque ad inferni novissima, devorabitque terram cum germine suo, & montium fundamenta comburet.
אספה עלימו רעות, חצי אכלה בם.	23. *Consumam super ipsis mala, sagittas meas absumam in eis.*	23. Congregabo super eos mala, *&* sagittas meas complebo in eis.
מזי רעב, ולחמי רשף, וקטב מרירי, ושן בהמת אשלח בם, עם חמת זחלי עפר.	24. *Adustiones famis, & comestiones ardoris, & luem amaram, & dentem belluarum mittam in eos, cum veneno serpentium pulveris.*	24. Consumentur fame, & devorabunt *eos* aves morsu amarissimo; dentes bestiarum immittam in eos, cum furore trahentium *super* terram, *atque serpentium*.

25.

מחוץ תשכל חרב, ומחדרים אימה, גם בחור, גם בתולה, יונק עם איש שיבה.

25. *Foris orbabit gladius, & in penetralibus pavor, & juvenem, & virginem, lactentem cum homine senectutis*.

25. Foris vastabit *eos* gladius, & intus pavor, juvenem simul, ac virginem, lactentem cum homine sene.

אמרתי, אפאיהם, אשביתה מאנוש זכרם.

26. *Dixi: in extremitates jaciam eos, cessare faciam ab homine memoriam illorum*.

26. Dixi: ubinam sunt? cessare faciam ex hominibus memoriam eorum.

לולי כעס אויב אגור, פן ינכרו צרימו; פן יאמרו, ידנו רמה, ולא יהוה, פעל כל זאת.

27. *Nisi indignationem inimici timebo, ne forte alteri tribuant, qui eos affligunt; ne forte dicant: manus nostra elata, & non DOMINUS operatus est omne hoc*.

27. Sed *propter* iram inimicorum distuli, ne forte superbirent hostes eorum, & dicerent: manus nostra excelsa, & non DOMINUS, fecit hæc omnia.

כי גוי אבד עצות המה; ואין בהם תבונה.

28. *Quoniam gens perdita consiliorum ipsi, & non in ipsis intelligentia*.

28. Gens absque consilio est, & sine prudentia.

לו חכמו, ישכילו זאת, יבינו לאחריתם!

29. *Utinam sapientes facti essent; intelligent hoc, considerabunt finem suum*.

29. Utinam saperent, & intelligerent, *ac* novissima providerent!

איכה ירדף אחד אלף? ושנים יניסו רבבה? אם לא כי צורם מכרם? ויהוה הסגירם?

30. *Quomodo persequetur unus mille, & duo fugabunt decies mille? an non quia Petra eorum vendidit eos, & DOMINUS clausit illos?*

30. Quomodo persequatur unus mille? & duo fugent decem millia? nonne *ideo* quia Deus suus vendidit eos, & DOMINUS conclusit illos?

כי לא כצורנו צורם, ואיבינו פלילים.

31. *Quoniam non ut Petra nostra Petra eorum, & inimici nostri judices*.

31. Non enim *est* Deus noster ut Dii eorum, & inimici nostri *sunt* judices.

כי מגפן סדם גפנם, ומשדמות עמרה; ענבמו ענבי רוש, אשכלת מררת למו.

32. *Quoniam de vite Sedom vitis eorum, & de vastationibus Gomorræ; uva eorum uvæ toxici, botri amaritudinum ipsis*.

32. De vinea Sodomorum vinea eorum, & de suburbanis Gomorræ: uva eorum uva fellis, & botri amarissimi.

חמת תנינם יינם, וראש פתנים אכזר.

33. *Venenum draconum vinum eorum, & toxicum aspidum sævities*.

33. Fel draconum vinum eorum, & venenum aspidum insanabile.

הלוא הוא כמס עמדי? חתום באוצרתי?

34. *Nonne ipsum reconditum est mecum? obsignatum in thesauris meis?*

34. Nonne hæc condita sunt apud me? & signata in thesauris meis?

35.

לי נקם, ושלם לעת, תמוט רגלם; כי קרוב יום אידם, וחש עתדת למו.

35. *Mihi vindicta, & rependes in tempore; movebitur pes eorum, quoniam vicinus* est *dies calamitatis eorum, & præsto est* cum his, quæ *parata* sunt *ipsis*.

35. Mea *est* ultio, & *ego* retribuam in tempore, *ut* labatur pes eorum: juxta est dies perditionis, & adesse festinant tempora.

כי ידין יהוה עמו, ועל עבדיו יתנחם; כי יראה, כי אזלת יד, ואפס עצור, ועזוב.

36. *Quoniam judicabit DOMINUS populum suum, & super servis suis miserebitur: quoniam videbit, quod abiit manus, & absumptionem clausi, & derelicti.*

36. Judicabit DOMINUS populum suum, & in servis suis miserebitur: videbit, quod infirmata sit manus, & clausi *quoque* defecerunt, residuique *consumti sunt*.

ואמר, אי אלהימו, צור חסיו בו;

37. *Et dicet: ubi* est *Deus eorum, Petra, in quam se receperunt?*

37. Et dicet: ubi *sunt* dii eorum, in quibus habebant fiduciam?

אשר חלב זבחימו יאכלו, ישתו יין נסיכם, יקומו, ויעזרכם, יהי עליכם סתרה.

38. *Qui adipem victimarum ipsorum comedent, bibent vinum libatoris ipsorum: surgant, & opitulentur vobis, sit super vos latibulum.*

38. De quorum victimis comedebant adipes, & bibebant vinum libaminum, surgant, & opitulentur vobis, & *in necessitate* vos protegant.

ראו עתה, כי אני אני הוא, ואין אלהים עמדי; אני אמית, ואחיה; מחצתי, ואני ארפא; ואין מידי מציל.

39. *Videte nunc, quod ego, ego ipse, nec Dii mecum: ego occidam, & vivere faciam, vulneravi, & ego sanabo, & non* est *de manu mea liberans.*

39. Videte, quod ego *sim solus*, & non *sit alius* Deus præter me: ego occidam, & *ego* vivere faciam; percutiam, & ego sanabo, & non *est qui* de manu mea *possit* eruere.

כי אשא אל שמים ידי, ואמרתי, חי אנכי לעלם:

40. *Quoniam attollam ad cælum manum meam, & dixi: vivens ego in seculum:*

40. Levabo ad cælum manum meam, & dicam: vivo ego in æternum.

אם שנותי ברק חרבי, ותאחז במשפט ידי, אשיב נקם לצרי, ולמשנאי אשלם.

41. *Si acuero aciem gladii mei, & apprehenderit* eum *in judicio manus mea, reddam ultionem hostibus meis, & his, qui me oderunt, rependam.*

41. Si acuero *ut* fulgur gladium meum, & arripuerit judicium manus mea, reddam ultionem hostibus meis, & his, qui oderunt me, retribuam.

אשכיר חצי מדם, וחרבי תאכל בשר, מדם חלל, ושביה, מראש פרעות אויב.

42. *Inebriabo sagittas meas (a) sanguine, & gladius meus devorabit carnem, (a) sanguine interfecti, & captivitatis, (a) capite ultionum inimici.*

42. Inebriabo sagittas meas sanguine, & gladius meus devorabit carnes, de cruore occisorum, & de captivitate nudati inimicorum capitis.

43.

הרנינו גוים עמו , כי דם
עבדיו יקום , ונקם ישיב ל
צריו , וכפר אדמתו , עמו.

43. *Celebrate gentes populum ejus, quia sanguinem servorum suorum ulciscetur, & ultionem reddet his, qui eum vexant, & expiabit terram suam, populum suum.*

43. Laudate gentes populum ejus, quia sanguinem servorum suorum ulciscetur, & vindictam retribuet in hostes eorum, & propitius erit terræ populi sui.

EXPLANATIO.

Nobilissimum hoc canticum, quod paullo ante quam moreretur, coram universo Israelitarum populo Dei jussu Moses recitavit, perenne monumentum esse voluit Deus, quo futuris temporibus constaret, satis superque Hebræos fuisse præmonitos, ac pœnas, quas daturi erant, ab eo, cujus afflatu prænunciatæ fuerant, profectas esse. *Postquam*, inquit Dominus (1), *invenerint eum* (nempe Israelem) *mala multa, & afflictiones, respondebit ei canticum istud pro testimonio, quod nulla delebit oblivio ex ore seminis ejus*. Scilicet in hoc cantico acerrime Israelitas increpat, ac vehementissime, Deo inspirante, objurgat Moses, quod in Deum ipsum forent ingratissimi: beneficia in eos a Deo collata exprobrat, & quæ vicissim malefacta pro tot benefactis rependerint, describit: ac demum supplicia eis gravissima minatur, nisi resipiscant. Divinus porro scriptor libri secundi *Machabæorum* (2) istud carmen vocat *τὴν κατὰ πρόσωπον ἀντιμαρτυροῦσαν ᾠδὴν*: Rabbini autem (3) appellant שירת הלוים, idest, *canticum Levitarum*. Ajuntque præterea ipsum esse עיקר וכלל כל התורה, sive brevem quamdam totius legis summam: propterea scilicet quod hic divinæ perfectiones, mundi creatio, unius Dei cultus, terrarum distributio, Israelitarum electio, & alia hujus modi commemorantur, quæ in Pentateucho cumulatius descripta sunt.

Iam vero per gravissimam, eamdemque elegantissimam apostrophen orationem suam exorditur Moses, cælum terramque testes appellans eorum quæ dicturus est; atque inusitata hac loquendi ratione auditores sibi attentos facit. Eodem præfandi modo usi sunt post Mosem non solum alii scriptores sacri, ut Jesahias (4), ut Michæas (5), ut Josue (6); sed etiam profani, ut Virgilius in libro Æneidos duodecimo (7), ubi Æneam sic loquentem inducit: *Esto nunc sol testis, & hæc mihi terra precanti*, &c. Cælum vero ac terram alloquitur Moses, primum ut significet, surdas jam esse hominum aures, ideoque ad inanima corpora vertendum sermonem esse, quum Israelitæ innumeris a Deo beneficiis ornati, a Deo tamen ipso ad falsa numina tam crebro deficerent: deinde ut sermonum suorum æternos atque immortales testes adhibeat, eosque, per quos puniendus erat Hebræus populus (8): ut enim Jobi verbis (9) utar, *revelabunt cæli iniquitatem ejus, & terra consurget adversus eum*. Cæli tamen, terræque nominibus, cæli terræque incolas Deum, Angelos, & homines quidam intelligunt, ut Hieronymus, Basilius

(1) Deuter. cap. xxxi. vers. 21. (2) cap. vii. vers. 6. (3) Vide lib. *Sopherim* cap. xii. num. 8. (4) cap. i. vers. 1. (5) cap. i. vers. 2; & cap. vi. vers. 1. (6) cap. xxiv. vers. 27. (7) vers. 176. (8) Vide cap. xxviii. Deuter. vers. 12, 13, &c. (9) cap. xx. vers. 27.

filius (1), & scriptor quæstionum ad Orthodoxos (2), qui postremus quærenti, cur Moses cælum terramque testetur, si elementa sensu carent, sic respondet: *τὰ λεγόμενα πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, πρὸς τοὺς ἐν αὐτοῖς λέγεται λογικοὺς, ὡς τὰ λεγόμενα πρὸς τὴν πόλιν, πρὸς τοὺς πολίτας λέγεται. ὡς τὸ, Ἱερουσαλὴμ Ἱερουσαλὴμ ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας..... οὐ γὰρ ἡ πόλις ἀπέκτεινε, ἀλλὰ οἱ πολῖται*; idest, *quæ cælo & terræ dicuntur, his dicuntur qui ratione præditi sunt in cælo, & in terra; quemadmodum quæ urbi dicuntur, civibus dicuntur, veluti illud*, Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis Prophetas. *Nec enim urbs occidit, sed cives*.

Vers. 1. (האזינו *baazinu*, idest, *auscultate*, *attendite*, *aures arrigite*.) Recte lxx Intt. vertunt *πρόσεχε*; verbum enim hebræum האזין *attendit* potius significat, quam *audivit*; derivaturque ex nomine אזן, quod est *auris*: qua ratione & iidem lxx Interpretes ex nomine *οὖς, ὠτὸς* alibi fecerunt verbum *ὠτίζω*. Hoc etymon verbi האזין ut exprimerent nonnulli, novum excogitarunt vocabulum *auriculavit*. At hujus rei gratia tam barbaram vocem fingere necesse non erat: nam & latinorum verba *audio*, atque *ausculto* ex nomine *auris* derivata sunt, quamvis hujus derivationis ratio ita in promptu modo non sit, uti fuit apud latinos veteres, qui *audes*, *ausesve* appellabant (3), quas modo *aures* dicimus.

(השמים *basshamaim*, idest, *o cæli*.) Vox isthæc hebræa שמים quamvis pluralis numeri sit cum forma duali, atque ab inusitato singulari שמי, quod etiamnum lingua habet Æthiopica, derivari quidam putent (4), plures tamen cælos non semper significat, sed nonnumquam unum: hinc fit, ut lxx Intt. hic vertant *οὐρανὲ*, idest, *o cælum*. Porro Abenus Hezra ex lingua Ismaelitica conjicit, שמים *altum*, & *supra* significare. Sunt etiam qui putent, eam vocem compositam esse ex שם, & מים, quasi in cælo sint aquæ; alii ex ש, & מים, quasi cælum sit aqua; alii demum ex שא, & מים, idest, *sustine aquas*, quasi cælum aquas sustineat. Sed nimis frigida ac futilia commenta sunt ista.

(ואדברה *vaadabbérah*, idest, & *loquar*.) Sic etiam lxx. Intt. habent: Vulgatus autem vertit, *quæ loquor*.

(ותשמע הארץ אמרי פי *vetbishmáh baárez imrè phi*; idest, & *audi o terra dicta oris mei*.) Vertere etiam licet, *Et audiet terra*, &c. Vox autem ארץ potest hic accipi & pro terræ incolis, idest hominibus ut dixi paulo ante: quo modo accipitur in illo Geneseos (5), ותשחת הארץ לפני האלהים, idest, & *corrupta est terra coram Deo*.

Vers. 2. (יערף *jaharóph*, idest, *stillabit*, vel *fluet*.) Onkelosus vertit יבסם, hoc est, *suavis erit*: quasi pro יערף legerit יערב, ut conjicit Hugo Grotius. Lxx vero Intt. vertunt *προσδοκάσθω*, idest, *exspectetur*: sed hi sensum hujus loci spectasse potius videntur, quam hebræi vocabuli vim transferre voluisse. Radix porro ערף proprie significat *cervicem fregit*: sed hoc in loco multo aliter accipitur. Plerique hic vertunt *stillabit*, quasi ערף transpositis literis idem sit ac רעף; & יערף ponatur pro ירעף. Nonnulli autem vertunt *fluet*: quod verbum videtur aptius conjungi cum proxime sequenti vocabulo כמטר, idest, *sicut pluvia*.

(כמטר לקחי *cammatár likhi*; idest, *instar pluviæ doctrina mea*.) Ex verbo לקח, quod est *accepit*, doctrina hebraice dicitur לֶקַח, propterea quod ab alio eam accipimus. Apud græcos quoque

(1) in comment. cap. 1 Isaiæ ad vers. 2. (2) quæst. 47. pag. 459 operum S. Justini editorum a PP. S. Mauri. (3) Vide Calepinum sept. lingu. ad vocem *ausculto*. (4) vide Clerici comment. in cap. 1 Genes. ad vers. 1. (5) cap. vi vers. 11. Vide etiam vers. 1 capitis xi. Genes.

que παραλαμβάνειν, & apud latinos *accipere* affinem significationem aliquando habent.

(תזל כטל אמרתי *tizzál cattál imrathi*; idest, *fluet ut ros sermo meus.*) Onkelosus vocem תזל exponit יתקבל, idest, *suscipiatur*: lxx vero Intt. vertunt καταβήτω, idest, *descendat*. At collatis inter se locis, in quibus occurrit radix נזל, apparet ipsam *fluendi* verbo transferendam esse. Defluet ergo, inquit Moses, in audientium animos sermo meus, quasi ros gratissimus, a quo tellus fecundatur.

(כשעירים עלי דשא *ki-birim bâle-dèshe*; idest, *quasi pluvia vehemens super tenellam herbam.*) Harum vocum, uti & proxime sequentium, haud scio an certa interpretatio tradi queat. Quid tamen alii senserint, breviter indicabo. Kimchius quidem, & Marinus noster voce שעירים *pluviam tenuem instar pilorum* designari putant; quasi derivetur ex nomine שער, quod *pilum* significat. Contra alii plures ex hebræis scriptoribus ea voce *ventos procellosos* denotari censent. Itaque Onkelosus quod hebraice est כשעירים, interpretatur chaldaice כרוחי מטרא, idest, *quasi venti pluviæ*; seu pluvia vehementior, quæ vento flante decidit. Non multo aliter eam dictionem acceperunt Interpretes lxx, & Vulgatus, qui *imbrem* transtulerunt. Horum opinionem confirmat Clericus hac ratione, quod quum proxima vox דשא teneram herbam significet, multo melius huic loco conveniat copiosioris pluviæ significatio: nascentibus enim herbis, inquit, conducunt majores imbres, dum eis copiosum alimentum suppeditant; grandiores vero herbas humi affligunt, & putrefaciunt. Quod si eam, quam dixi, vocem ita explicemus, ut Clericus explicat, perbelle respondebunt duo postrema commata hujus versiculi duobus primis: in primo enim versiculi hemistichio sermones suos Moses pluviæ primum comparat, deinde rori, quæ est pluvia multo tenuior: similes vero comparationes eodemque ordine erunt & in altero hemistichio.

(וכרביבים עלי עשב *vechirbhibhîm bâle bèshebh*; idest, *& sicut pluviæ tenuissima super herbam grandiusculam.*) Hæc eadem verba exscripsit Michæas cap. v. (1), ubi sic ea transtulit Aquila, ὡς ψεκάδες ἐπὶ πόαν, Theodotion vero in hunc modum: ὡσεὶ ὑετὸς ἐπὶ χόρτον. Nonnullorum tamen sententia רביבים idem est ac מטר החזק, seu *pluvia vehemens*. Sed malim cum plerisque *pluvias tenues* interpretari, quæ propter guttarum multitudinem vocentur רביבים ex רבב, quod est *multus fuit*. Simili ratione hanc vocem acceperunt tum lxx Interpretes, qui aliis in locis vertunt σταγόνες, idest, *guttæ*; tum Vulgatus, qui transfert *stillæ*, tum denique Onkelosus, qui reddit רסיסי מלקושא, idest, *guttæ pluviæ serotinæ*. Quin hæc interpretatio confirmatur subsequenti voce עשב, quæ herbam grandiorem designat: nam altioribus herbis utilior est plerumque tenuior pluvia, quam vehementior: tenuis enim pluvia, *non universa ingurgitans, diluensque, sed quomodo sitiitur destillans, velut ex ubere alit omnia, quæ non inundat*, ut de nive liquescente ait Plinius (2).

De vocibus דשא, & עשב vide vers. xi capitis i Geneseos, & Interpretes ad eum locum, itidemque vers. 25 capitis xxvii libri Proverbiorum, unde apparet, דשא esse herbam teneram & humiliorem, עשב vero grandiorem.

Imbris porro, ac roris, itidemque vehementioris, placidiorisque pluviæ comparationibus non tam dicentis facundiam, atque orationis jucunditatem, quam effectus, quos in auditorum animis præstari sermonibus suis volebat Mo-

(1) vers. 6. (2) Hist. Nat. lib. xvii cap. 2.

Moses, designari crediderim. Similes vero comparationes, quibus res aliqua grata, & salubris indicatur, crebro occurrunt in sacris libris. *Quomodo descendit imber*, inquit Deus apud Jesaiam (1), *& nix de cælo, & illuc ultra non revertitur, sed inebriat terram, & infundit eam, & germinare eam facit, & dat semen serenti, & panem comedenti: sic erit verbum meum*. Salomon quoque in Proverbiis (2), *sicut ros*, inquit, *super herbam, ita & hilaratas regis*. Jobus itidem (3) ut verba sua avide excepta indicaret, *stillabat*, inquit, *in eos sermo meus, exspectabant me instar pluviæ, & ad serotinum imbrem os aperiebant*. Denique Sirachides (4): *& ipse*, inquit, *tamquam imbres mittet eloquia sapientiæ suæ*.

Vers. 3. (כי שם יהוה אקרא *ki shem Jehovah ekrà*; idest, *quoniam nomen Jehovæ vocabo*.) Vocare nomen Domini est ejus opem implorare, aut eum laudibus celebrare. Hæc porro verba & cum superioribus connecti possunt, ut fecerunt LXX Interpretes, & cum subsequentibus, ut est in hebræo exemplare: præsertim quum particula כי verti possit tum *quia*, tum *quando*, sive *quum*.

(הבו גדל לאלהינו *habbù gódel lElohénu*; idest, *date magnitudinem Deo nostro*.) Præfandi finem facere videtur Moses his verbis, quibus non jam cælum & terram alloquitur, ut initio, sed ipsos Israelitas. Date, inquit, & vos, dum ipse Dei nomen invoco, date, inquam, magnitudinem Deo nostro; ipsum solum magnum, atque omnipotentem agnoscite, ac prædicate: Diis autem alienigenarum ne majestatis quidquam, aut potentiæ tribuatis.

Vers. 4. (הצור *hazzùr*; idest, *Petra*.) Deum commendat Moses in hoc versiculo, quod sanctissimus, quod summæ fidei, quod justissimus, quod rectissimus sit. Quæ omnia hic diserte præmonet, tum ut gravior sit objurgatio, quam subjicit, tum vero etiam ne Israelitæ ærumnis aliquando vexati Deum accusarent, dicerentque, *non est æqua via Domini*, id quod revera dixerunt postmodum, teste Ezechiele (5). Animadvertendum vero est, Scriptores sacros pluribus modis, ac nominibus eamdem rem sæpenumero declarare, uti Moses facit hoc in loco, ut scilicet quammaxime significent quod volunt. Quanquam nonnulla nomina modo nobis videntur synonyma, quæ fortasse hujus modi non erant Mosis tempore, tametsi nunc certa discriminis ratio vix statui queat.

Prima vocis צור litera צ in plerisque impressis, & manu scriptis Bibliis est רבתי, seu *majuscula*, quamvis a Massoretis inter literas majusculas non recenseatur. Id quod sufficiat indicasse: nec enim æquum est, inania Hebræorum commenta nos morari. Itaque vocabuli significationem potius perpendamus. Vox ergo hæc hebræa צור proprie *petram*, seu *rupem* denotat: immo inde *Tyrum*, seu *Sarram* dictam vult Christianus Vormius (6), quod inter altas præruptasque rupes ea urbs veluti suspensa esset. Deus tamen etiam hebraice sæpius vocatur צור, & in hoc ipso cantico occurrit non raro sub hac notione. Hoc modo acceptam vocem צור LXX Intt. modo vertunt θεὸν, ut hoc in loco, modo κτίστην (7), modo κύριον, modo βοηθὸν, modo φύλακα, modo etiam aliter. Jam vero quamvis voce צור Deum sæpenumero designari constet, unde tamen factum sit, ut hoc ei nomen tribueretur, certo non constat, sed conjecturis investigandum est. Ac primum

f

(1) cap. lv vers. 10. (2) cap. XIX vers. 12. (3) cap. XXIX vers. 22. (4) cap. XXXIX vers. 9. (5) cap. XVIII vers. 25. (6) tom. 2 Thesauri Antiq. Sacr. ab Ugolino edit. pag. 245. (7) lib. 2 Sam. cap. XXII vers. 32.

mum quidem Deus dici potest צור quasi יוצר, idest *formator*, sive creator: nonnumquam enim radix צור idem valet ac יצר, idest *fingere*, ac *formare* (1). Hanc notationem nominis צור in animo habuisse videntur LXX Interpretes, quum verterunt κτίστης. Eamdemque fortasse indicant hæc Mosis verba (2), צור ילדך, idest, *Zur, qui te genuit*. Dici etiam rectissime potest, Deum vocari צור, seu *petram*, ac *rupem*, translatione ducta vel ab his, qui persequentibus inimicis se se recipiunt in rupem aliquam excelsam, præruptam, & omni ex parte munitam; vel ab ipsius petræ stabilitate: ut nimirum hæc denominatio significet, ad Deum debere Israelitas, atque adeo omnes homines confugere, in eoque duntaxat sibi confidere; vel ut Dei fortitudo, sublimitas, fidesque, qua firmissime stat promissis, eo nomine indicetur.

(תמים פעלו *tamim paholó*; idest, *perfectum est opus ejus*.) Illud dicitur esse תמים, quod omni ex parte perfectum sit, sanctum, integrum, immaculatum, in quo demum nihil sit quod reprehendatur. Itaque Moses divinam providentiam commendaturus, ejus modi esse prædicat omnia Dei opera, in primisque ea, quæ sive benefaciendo Israelitis, sive illos puniendo gessit. Sunt tamen qui paulo aliter explicent hæc verba, ita nimirum ut significent, Deum jam perfecisse, quod patribus promiserat: jam enim prope aberant Israelitæ a Chanahanitide. Sed prior interpretatio mihi magis probatur. LXX quoque Intt. vertunt, ἀληθινὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, idest, *vera* (sive, ut explicat Euthymius, *irreprehensibilia*) *opera ejus*.

(כי כל דרכיו משפט *ki chol deracháv mishpát*; idest, *quoniam omnes viæ ejus judicium*, hoc est, *justissimæ*.) *Viæ* Dei sunt ejus opera, aut agendi modus. Vox vero משפט, quæ in sacris libris sæpissime occurrit, plurimis modis accipitur: hic autem videtur pro *justitia* usurpari. Vide, si libet, Marini Thesaurum.

(אל אמונה *El emunáh*; idest, *Deus veritatis*.) Verti etiam potest, *Deus fidei*, seu *fidelitatis*, ac *firmitatis*: ut scilicet quod semel pollicitus fuerit, id necessario futurum sit.

(ואין עול *veén ǹavel*; idest, *& sine injustitia*.) עול id omne comprehendit quod sit contra jus.

(צדיק וישר הוא *zaddik, vejashár hu*; idest, *justus, & rectus est ipse*.) Diversis verbis eadem pene quæ dixerat, hic repetit: id quod non raro faciunt Scriptores Sacri, ut monui paulo ante.

Vers. 5. (שחת לו לא בניו מומם דור עקש ופתלתל *shihéth lo lo banáv mumám dor hikkésh upbthaltól*; idest, verbum e verbo, *corrupit ei non filii ejus macula eorum, generatio prava, & perversa*.) Implexus valde, ac perdifficilis ad explicandum hic locus est; adeo ut vix ulla verborum structura appareat, eorumque concursus asper, & hiulcus videatur. Ut enim cetera prætercam, verbum שחת cum quo nomine jungi debeat, non constat: si enim illud jungas cum דור, quid durius? quid magis hebraicæ linguæ ingenio contrarium? sin autem jungere velis cum בניו, obstare videbuntur leges grammaticæ (3). equidem suspicor, exscriptorum inscitia, aut incuria vitiatum hic esse hebræum exemplar; suspicionemque meam augent tum codex Samaritanus, tum etiam LXX Intt. versio, & Onkelosi explanatio. Samaritæ quidem sic legunt שחתו, לא לו בני מום, id est, *corruperunt se, non ei sunt filii maculæ*. Quæ videtur esse germana lectio hujus loci: ponitur enim שחתו pro שחת, itemque לו לא pro לא לו, ac demum בני מום pro בניו מומם. LXX etiam Interpretes ita videntur legisse, uti nunc est in exemplare Samaritano: sic enim vertunt, ἡμάρτοσαν, οὐκ αὐτῷ τέκνα μωμητά, idest, *peccaverunt, non ei*

---

(1) vide ps. 139 vers. 5. (2) vers. 18 hujus cantici. (3) dici tamen potest hic esse numeri enallagen.

ei filii vituperabiles, vel *contaminati*. Quin & ex Onkelosi explanatione chaldaica suspicari possumus, eum aliter legisse, quam nunc hebræum exemplar habet: sic enim transfert חבילו להון ולא ליה בניא דפלחו לטע תא, idest, *nocuerunt sibi ipsis*, *non ei*, *filii*, qui *coluerunt idola*. Vulgatus denique Interpres perinde vertit, quasi sic legerit, שחתו לו ולא בניו במומים, vertit enim, *peccaverunt ei*, *& non filii ejus in sordibus*.

At quamvis hæc ita se habeant, danda tamen opera est, ut hic versiculus, qualis nunc est in hebræo exemplari, explicetur: præsertim quum omnes hebræi codices sive typis editi, sive manu exarati eodem modo se habeant. Itaque proposita verba ita videntur esse intelligenda, quasi hoc modo constructa, atque ordinata legerentur, שחת לו דור עקש ופתלתל לא בניו במומם, idest, *corrupit se generatio prava*, *atque perversa*, qui *non* sunt *filii ejus in macula sua*. Sed singula copiosius sic explico.

(שחת *shibéth*.) Hoc verbum plerumque idem valet, atque *corrupit*; aliquando tamen mea quidem sententia significat *corrupit se*, sive *corruptus est*. Usurpatur autem a sacris scriptoribus, quum de superstitioso falsorum numinum, atque idolorum cultu sermo est, ut videre licet in Exodo (1). Itaque gravissimum istud crimen hic procul dubio designatur, quod jam admiserant Israelitæ (2), iterumque admissuros esse prævidebat Moses, cultus scilicet falsorum numinum.

לו valet tum *ei*, tum *sibi*. Hoc in loco qui vertunt *ei*, pronomen istud referunt ad Deum, atque ea verba שחת לו explicant in hunc modum, *corrupit ipsi* (nimirum Deo) *fidem*, *& pactum*; quidpiam enim addendum putant. Sed hæc interpretatio mihi non arridet. Malim potius sic interpretari, *corrupit se ei*, nempe Deo; idest, mores suos depravavit in Dei dedecus. Recte etiam לו vertere possumus *sibi*: verbum enim שחת aliquando conjungitur cum dandi casu, ut in illo Numerorum (3) ושחתם לכל העם הזה, idest, verbum e verbo, *& corrupistis omni populo huic*: quod latine diceremus, *& corrupistis populum hunc omnem*. Eodem igitur modo, ut equidem existimo, שחת לו verti potest ad verbum, *corrupit sibi*, idest latina syntaxi, *semetipsum corrupit*.

(לא בניו *lo banáv*; idest, *non filii ejus*.) Qui a vero Deo ad falsa numina desciscunt, ii fœdissime corrumpuntur, nec jam Dei filii merentur dici.

(מומם *mumám*.) Ex hac voce מום ductum videtur Marino græcum vocabulum μῶμος, quod reprehensionem, ac vituperationem, & fictitium quemdam convicii Deum denotat. LXX sane Interpretes hebraicæ vocis sonum spectasse videntur, quum vertunt μωμητά. Porro מום vitium, sive maculam corporis, aut animi significat: itaque מומם reddi debet *macula eorum*. At quid sibi vult totum hoc, *non filii ejus macula eorum?* Equidem sic interpretarer, *non sunt filii ejus in macula eorum*: quasi מומם positum sit pro במומם; idest, propter maculam eorum, maculam scilicet ex infidelitate contractam: de hac enim potissimum loqui videtur Moses, ut jam monui. Dixerat autem in superiore versiculo, Dei opus esse תמים, videlicet *immaculatum*: itaque recte nunc negat eos esse Dei filios, qui *macula* aliqua inquinati, ac vitiati sint.

(דור *dor*, idest, *ætas*, sive *hominum progenies*.) Homines qui certa aliqua ætate, aut seculo vivunt, uno vocabulo hebraice dicuntur דור, quod LXX Interpretes vertunt γενεὰ, Vulgatus *generatio*, ego autem verti *ætas*. Eamdem

f 2 enim

(1) cap. xxxii vers. 7. (2) Vide idem cap. xxxii Exodi. (3) cap. xxxii vers. 15. Vide etiam lib. 1. Sam. cap. xxxii vers. 10.

enim cum hebræo hoc vocabulo significationem aliquando habet hæc latinorum vox *ætas*, ut in illo Horatii (1): *Quid nos dira refugimus Ætas?*

(עקש ופתלתל *bikkésh uphthaltól*; idest, *perversa, & pravissima.*) Illud hebraice dicitur esse עקש, quod distortum, perversumque sit, seu quod a recto deflectat: sibi enim invicem opponuntur duæ radices עקש, & ישר, ut patet ex illo Michææ (2), את כל הישרה יעקשו idest, *omne rectum pervertens*, seu *distortum faciens*. Ejusdem cum עקש significationis est etiam vox altera פתלתל, uti constat ex hisce Davidis verbis (3), עם עקש תתפתל, idest, *cum perverso perverteris*. Attamen duplicatio literarum radicalium in voce פתלתל significationem auget, ut proinde *depravatissimum* significare videatur.

Vers. 6. (הליהוה *halJovéh*, idest, *numquid Domino*). Prima hujus hebrææ vocis litera ה in hebræis exemplaribus nunc est רבתי, seu *majuscula*: ex qua scriptione Rabbini perridiculo, ut solent, nescio quæ mysteria eliciunt. De literis hisce majusculis vide quæ scribit Brianus Valtonus (4).

(תגמלו זאת *tighmelú zoth*; idest, *retribuetis hoc?*) Quod ipse verti *hoc*, in hebræo exemplare est *hanc*: hebræi enim quum neutro genere careant, feminino id efferunt, quod latini neutro. Hinc fit, ut verba illa Davidis (5), אחת שאלתי מאת יהוה, אותה אבקש, apud Vulgatum Interpretem sic legantur, *Unam petii a Domino, hanc requiram*; idest, *unum petii, hoc requiram*.

Vehementissimis porro verbis in Hebræos hic invehitur Moses, quod a Deo ad falsa numina desciverint, tametsi maximis ab ipso beneficiis aucti. At dici etiam potest, divinum vatem prophetico spiritu Christi Domini mortem prævidisse, eamque ob rem in Hebræos ingratissimos, a quibus crudelissime affigendus erat cruci, invectum esse, uti nunc invehitur Ecclesia in Missa feriæ sextæ in Parasceve (6), ubi Christi necem vehementissime dolens, eadem fermo exprobrat Hebræo populo, quæ ipsi Moses in hoc cantico exprobravit.

(עם נבל, ולא חכם *ham nabbál, veló hachám*; idest, *popule stulte, & non sapiens*: hoc est, *popule stultissime.*) Stultum, nequam, ac nebulonem hebræi vocant נבל; immo vocem ipsam *nebulo* inde ductam Marinus putat. Porro hæc loquendi formula, *stultus & non sapiens*, stultissimum significat: nonnumqam enim hebræi, quo majorem orationi vim addant, non modo affirmant quod volunt, sed etiam contrarium negant. Hujus rei plura exempla invenies in sacris libris; cujus modi sunt hæc: nimirum in capite nono (7) Deuteronomii: *memento & ne obliviscaris*; & in capite xxx ejusdem libri (8): *vivat Ruben & non moriatur*: & apud Jesahiam (9): *morieris tu & non vives*.

(הלוא הוא אביך? *haló hu abbícha*; idest, *an non ipse est pater tuus?*) Deus peculiari quodam modo Hebræorum pater erat, ut testatus est ipsemet in Exodo (10) his verbis: *Filius meus primogenitus Israel*. Id potissimum indicare voluit Moses, non solam creationem, per quam non modo Israelitarum, sed omnium omnino hominum pater est Deus.

(קנך *kanécha*; idest, *qui acquisivit te.*) Respicit servitutem Ægyptiacam, a qua Israelitas redemit Deus. Clericus putat verti debere *genitor tuus*; ut אביך, & קנך sint synonyma. Sed de radice קנה vide quæ dixi in explanatio-

(1) lib. 2 Od. 35. (2) cap. III vers. 9. (3) psalm. 18 vers. 27. (4) in apparat. Biblic. in dissert. *de Masora*, *Keri*, *Ketib*, &c. Vide & Jo. Clericum ad hunc locum, & Jo. Buxtorf. Comm. Mass. c. VI. (5) psalm. 26 vers. 4. (6) in *improperiis*, ut vocant, quæ sic incipiunt: *Popule meus quid feci tibi?* &c. (7) vers. 7. (8) vers. 6.
(9) cap. XXXVIII vers. 1. Vide & cap. XXXIX vers. 4. (10) cap. XXIV vers. 22.

tione versiculi XVI superioris cantici (1).

(ויכננך, הוא עשך *hu basechá*, *vajchonenécea*; idest, an non *ipse fecit te, & firmavit te?*) Oleaster, aliique complures negant hunc locum de creatione intelligendum esse, sed de constitutione Reipublicæ hebraicæ explicandum censent, cujus auctor fuit Deus, ut fuse ostendit Ezechiel in capite XVI, ubi Hebræi populi infantiam, atque adolescentiam, & perpetua Dei in ipsum beneficia perquam elegantissime describit (2). LXX porro Interpretes vocem ויכננך sic vertunt, καὶ ἔπλασέ σε, idest, *& formavit te*. Simili modo Vulgatus interpres vertit, *& creavit te*. Itaque hos pro ויכננך legisse ויבנך, suspicatur Calmetus. E contrario Clericus putat, כונן, & עשה affinis esse significationis, propterea quod כונן & sæpe cum עשה conjungatur (3), & alicubi (4) *condere*, aut *instaurare* urbem significet (5).

Vers. 7. (זכר ימות עולם *zechór jemóth holám*; idest, *memento dierum seculi*.) Memoria, inquit, repete prisca tempora, quibus te Deus tot beneficiis cumulavit. Vox hebræa עולם (6) longinquum ac remotum tempus significat, non modo quod futurum sit, sed etiam quod transactum fuerit, ut hoc in loco: itaque latinorum vox *olim* hinc videtur derivari; namque עולם (*holám*), & *olim* tum sono, tum significatione fere congruunt.

(בינו שנות דר ודר *binu shenóth dor vadór*; idest, *considerate annos ætatis & ætatis*.) In proxime superiori hemistichio verbum adhibet Moses singulare, in hoc autem plurale; quæ numerorum mutatio in latino sermone invenusta est, sed in hebræo non item. De voce דור dixi alias (7). Quod autem nos latine dicimus *singulas ætates*, id sua lingua hebræi dicunt *ætatem & ætatem*.

(שאל אביך, ויגדך, זקניך, ויאמרו לך *sheál abhícha*, *vejaggbédcha*, *zekenécha*, *vejómeru lach*; idest, *interroga patrem tuum, & indicabit tibi, senes tuos, & dicent tibi*.) Sunt qui putent (8), voce quidem אביך, idest, *patrem tuum*, Mosem ipsum, qui dux populi erat, & quodammodo pater: voce vero altera זקניך, idest, *seniores tuos*, Josuam Nunis filium, & Chalebum filium Jephunnæ designari; hi enim soli supererant ex omnibus Israelitis, quos ex Ægypto eduxit Deus. At mea quidem sententia Moses, per poeticum elegantemque tropum, omnem Israelitarum non modo sui æqualium, sed & nepotum, posterorumque populum alloquitur, perinde quasi esset unus homo: quod autem ad universos Israelitas dicit, ad singulos referendum puto, quasi diceret, Interrogate singuli patres vestros, ac seniores.

Vers. 8. (בהנחל עליון גוים *beanbél Heljón golm*; idest, *quum possessiones* (sive *prædia*, aut *agros*) *daret Altissimus gentibus*.) Deus post diluvium regiones cunctis gentibus distribuit. Ita, exempli causa, in Deuteronomio (9) Deus ipse Idumæis Sehirem montem, Moabitis vero Harem possidendum se dedisse testatur. *In possessionem*, inquit, *Esau dedi montem Seir..... filiis Lot tradidi Har in possessionem*. Hæc tamen omnia non ita videntur esse accipienda, quasi Deus, sicut Israelitas Chanahanis terram occupare aperte jussit, ita certam quamque regionem a certa gente aperte jusserit occupari. Sed quum Dei providentia mundus universus administretur, proinde Moses agros, ac regiones unicuique genti a Deo datas dicit. Deum

vero

(1) pag. 28 col. 2; & pag. 29 col. 1. (2) vide etiam Jesahiam cap. XLIII vers. 7, & 21; & cap. XLIV vers. 21. (3) cap. XLV Jesahiæ vers. 18; & psalm. CXIX vers. 73. (4) Num. cap. XXI vers. 27; psalm. LXVIII vers. 10; Hab. cap. 2 vers. 12. (5) de radice כונן vide quæ dixi pag. 29 col. 2. (6) de voce עולם vide quæ dixi pagg. 30, & 31. (7) pag. 43, & 44. (8) vide Euthymium ad hunc locum. (9) cap. 2 vers. 5, & 9.

vero vocat עליון, sive Excelsum, aut Altissimum, ut indicet, ipsum esse summum Deorum Deum, ac rerum omnium Dominum, id quod David etiam significat, quum ait (1) כי אתה יהוה עליון על כל הארץ; מאד נעלית על כל אלהים idest, *quoniam tu Domine Altissimus es super omnem terram, valde exaltatus es super omnes Deos*. Hoc porro unius Jehovæ proprium nomen Phœnices ab Hebræis mutuati sunt, illudque Deo cuidam suo, quem cum uxore Ἐλιοῦν cælum ac terram genuisse censebant, perperam tribuerunt: ipsum enim vocarunt ἥλιουν, idest, ut interpretatur Philo Byblius (2), ὕψιστον, sive Altissimum.

(בהפרידו בני אדם *bebaphridó bené Adám*; idest, *quum separaret Adami filios*.) De Noahi nepotibus, posterisque sermonem hic habet Moses, quos בני האדם vocat etiam in Genesi (3). Ex his oriundæ familiæ post diluvium divisæ (4), atque ex Babele per omnem terram a Deo dispertitæ sunt (5). Animadvertendum est autem, nomen illud *Adám* non modo proprium esse posse, sed etiam appellativum; ut enim apud latinos ex *humo* dictus est *homo*, ita apud hebræos ex *adamáh*, idest *terra*, homo dictus est *adám*; quod scilicet e terra factus sit. Itaque quod hic legimus בני אדם, vertere etiam licet *filios hominis*, hoc est *homines*.

(יצב גבלת עמים *jazzébb gbebbulóth bammim*; idest, *statuit terminos populorum*.) יצב esse infinitivum, non vero præteritum, fidenter affirmat Munsterus, qui proinde primam vocis literam *jod* habet ut radicalem, non ut tertiæ futuri personæ notam. Sed fallitur, ut equidem arbitror; primum enim radix יצב nusquam alibi hoc modo sumitur; deinde si res ita se habeat, ut vult Munsterus, mutila sit oportet, ac manca loci sententia, ut ei liquido constabit, qui totum versiculum legerit. Itaque hoc in loco יצב non infinitivum est, sed futurum ex הציב, præterito tamen vertendum (6). Quod autem ait Moses, Deum populorum terminos constituisse, id & divinus Paulus docet, clariusque exponit (7) his verbis: ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὁρίσας προτεταγμένους καιρούς, καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν, quæ verba Vulgatus Interpres transfert in hunc modum: *fecitque ex uno omne genus hominum inhabitare super universam faciem terræ, definiens statuta tempora* (8), *& terminos habitationis eorum*.

(לספר בני ישראל *lemispár bené Israël*; idest, *pro numero filiorum Israelis*.) Multo aliter verterunt hunc locum LXX Interpretes, apud quos ita se habet: κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ, hoc est, *secundum numerum Angelorum Dei*. Quare ipsi aut pro בני ישראל legerunt, ut equidem conjicio, מבשרי אל, idest, *nunciorum Dei*; aut, tribus omissis literis י ש ר, legerunt בני אל, idest, *filiorum Dei*; aut demum Israelis nomen ita hic accipiendum censuerunt, quasi significet *Dominatorem fortem*, vel *dominatorem Deum* (9); ideoque בני ישראל *filios dominatoris Dei*, sive *Angelos Dei*, interpretati sunt. Aliter tamen sentit doctissimus Augustinus Steuchus (10); is enim, *non dubium est*, inquit, *quin locus is apud LXX sit depravatus ex alio ei simili κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ*, secun-

(1) in psalm. XCVII vers. 9. (2) Vide fragmentum Sanchoniathonis apud Eusebium lib. I Præp. Euang. cap. 10. (3) cap. XI vers. 5. (4) Vide vers. 32 capitis X Geneseos, totumque ipsum caput. (5) vide vers. 8, & 9 capitis XI Genes. (6) vide quæ dixi pag. 24 col. 2. (7) in versiculo 26 capitis XVII Act. Apost. (8) vide versiculum 26 capitis XV Genes. (9) vide quæ dixi de voce אל pag. 6 col. 2. Vide etiam, quæso, quæ dicta sunt de nomine ישראל ad postremum versiculum superioris cantici, pag. 32 col. 2. (10) in *Recognitione veteris testamenti ad hebraicam veritatem*, ad hunc locum.

secundum numerum angelorum Dei. *Est, ut dixi, hoc ex alio loco desumptum, ubi id dicitur, quod huc transpositum est, non ab ipsis factum.* Hactenus Steuchus. Sed quisnam sit locus ille, unde desumpta putat ea verba, κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ, fateor me ignorare.

LXX Interpretes hac in re secuti sunt quamplures Ecclesiæ Patres, quorum loca profert, expenditque doctissimus vir Petavius (1), tum hæc subjicit (2): Ceterum quum omnes isti, aliique, quos omittimus, Patres illa Mosis in Cantico verba sic ex græca editione capianr, tanquam Angelorum per nationes officia distributa sint, difficile est tamen eorum sententiam exponere. Nam quid sibi ista volunt: *Constituisse Deum terminos populorum, juxta numerum Angelorum Dei?* An plures Angeli non sunt, quam populi, vel regiones, aut provinciæ? Origenes quidem libro quinto contra Celsum partitionem illam populorum, quæ pro numero Angelorum instituta dicitur, refert ad eam linguarum divisionem, quæ Geneseos undecimo capite memoratur, in qua duæ & septuaginta linguæ, totidemque primigenii populi numerari solent. Sed quis ferat non plures dici Angelos, quam septuaginta duos? An ut præcipui quidam populi significantur, sic etiam certi ac præcipui intelligendi sunt Angeli, quibus peculiaris est illorum cura commissa? .... An plures Angeli singulis populis præsident, & turmatim illi pro populorum numero partiti sunt? Nihil horum est, in quo animus acquiescat. Sed neque Gregorii Papæ (3) probabilis est ratio, qui tantum hominum in cælum ascendere, *quantos illic contigit electos Angelos remansisse*, ex Deuteronomii illis verbis colligit; tanquam Moses dixerit definitum, ac terminatum esse gentium, idest hominum electorum, numerum secundum numerum electorum Angelorum. Cui nemo, ut opinor, assentietur. Hæc Petavius.

Porro quamvis plures e sanctis Patribus cum LXX Interpretibus legerint *secundum numerum Angelorum Dei*, fuerunt tamen etiam, qui legere mallent *secundum numerum filiorum Israel*, ac præ ceteris Origenes (4), & Hieronymus (5). Præterea hebræi exemplaris lectionem habet etiam exemplar Samaritanum; cum utroque vero consentiunt versiones tum Onchelosi, tum Aquilæ, tum Symmachi, tum Vulgati interpretis, tum aliorum quoque. Quorum omnium auctoritate moveor, ut omnino legendum putem, *secundum numerum filiorum Israelis*. Nec quemquam probaturum censeo, quod Clericus totum hoc Mosis canticum in versiculos similiter desinentes dividens, observato ὁμοιοτελεύτῳ, conjicit (6), pro למספר בני ישראל legendum esse למספר בני ירשם, idest, *pro numero filiorum possessionis eorum*, seu *pro numero eorum colonorum*. Nefas enim est ullam vel minimam in sacros libros mutationem inducere, quacumque id tandem de caula fiat.

Quid ergo, inquies, sibi hoc vult, *Deum statuisse terminos populorum pro numero filiorum Israelis?* Difficultatis sane, & obscuritatis habent ista verba non-

(1) Theologicor. dogm. de Angelis libro 2 cap. 8; sive tomi 3 pag. 73, & seqq.
(2) numero x. (3) homil. 34. (4) in homil. XIII in Ezechielem, quæ ab Hieronymo latine reddita exstat in tomo 3 operum ipsius Hieronymi Veronæ a Vallarsio editorum anno 1736. *Secundum numerum* (inquit Origenes pag. 093) *Angelorum Dei*, sive, ut melius habet, *secundum numerum filiorum Israel*. (5) Commentariorum in Ezechielem lib. 9 ad caput Ezechielis 28; sive tomo 5 editionis Vallarsianæ pag. 328, ubi hæc habet Hieronymus: *Juxta numerum Angelorum Dei*, sive, ut melius habetur in hebraico, *juxta numerum filiorum Israel*. (6) in Notulis ad hoc Mosis canticum metrice descriptum, quæ exstant post ipsius Clerici comment. in cap. XXXII Deuteronomii.

nonnihil. Difficultatem tamen omnem sublatam putat Calmetus, si totum hunc octavum versiculum, & nonum ex hebræo in latinum sic couvertamus: *Quum singulis nationibus tribuit Altissimus hereditatem, quum dispersit filios Adam, & cuilibet populo suos fines constituit: tunc filii Israel parvo erant in numero, quum Dominus elegit populum suum, & Jacob factus est hereditas ejus.* At num hujus modi interpretationem patiantur hebræa verba, judicent alii: mihi quidem nullo modo eam videntur pati.

Aliam hujusce versiculi explicationem afferunt nonnulli tum Ecclesiæ Patres, tum Rabbini. Hi primum illud statuunt, Jacobi, sive Israelis filios, ac nepotes, qui in Ægyptum perrexerunt, fuisse septuaginta, uti constat ex Genesi (1), Exodo (2), & Deuteronomio (3), quamvis in Genesi (4), & in Exodo (5) LXX Interpretum translatio non septuaginta ipsos exhibeat, sed quinque & septuaginta. Illud præterea statuere conantur, Noahi nepotes fuisse septuaginta; ex eodem enim Geneseos libro (6) colligi putant, totidem fuisse familiarum capita ex Noahi filiis derivata, ex Japheto scilicet quatuor ac decem, ex Chamo triginta, ex Semo autem sex & viginti. His præmissis versiculum hunc ita exponunt; ut significet, Deum post diluvium, & Babylonicæ turris ædificationem tot in universo terrarum orbe populos, seu gentes esse voluisse, quot Jacobi filii ac nepotes in Ægyptum olim migraturi erant, nimirum septuaginta. At hæc quoque explanatio, videtur rejicienda: ut enim ostendit Brianus Valtonus (7), neque ex Genesi, neque ullo alio ex loco probari potest, gentes per omnem terrarum orbem dispersas fuisse septuaginta.

Probabilior itaque eorum interpretatio est, qui versiculum hunc ita explanant. Deus scilicet quum regiones & agros cunctis gentibus distribuit, tantum agri Hethæis, Gergezæis, Amoræis (8), aliisque Chanahanitidis incolis dedit, quantum olim Israelitis, qui eas gentes deleturi erant, excipiendis, alendisque satis futurum esset. At hoc sine exemplo est, inquit Clericus, ut Chanahanitidis incolæ *populi* ἁπλῶς dicantur. Sed, ni fallor, vox עמים, idest *populi*, eodem modo accipitur in versiculo XIV superioris cantici: ibi enim Moses, *Audivere*, inquit, *populi* (trajectionem scilicet maris Erythræi), & *timore perculsi sunt*. Quolnam autem timore tunc perculsos rectius putemus, quam illas, quas jam dixi, gentes, quarum regio Israelitis jam pridem a Deo promissa fuerat? Rectissime itaque generali *populorum* vocabulo certos aliquos populos, ideoque hic illos, de quibus memini, intelligere licet.

Vers. 9. (כי חלק יהוה עמו *ki belek Jehovah hammò*, idest, *quoniam pars Domini populus ejus.*) Putat Quirosus (9) hæc verba sic etiam transferri posse: *quoniam pars Dominus populi sui*. At Mosis menti absonam esse hujus modi interpretationem, patet ex verbis proxime subsequentibus. Porro ex חָלַק, quod valet *partitus est*, derivatur חֵלֶק, quod *partem* (10) significat, sive id, quod alicui obtingit, aut quod quis deligit, post divisam in partes hereditatem. Quum ergo Deus ex omnibus terræ populis Israelitas sibi delegerit, suosque peculiari modo esse voluerit, ut Moses testatur in Deuteronomio (11); hinc fit, ut Israe-

(1) cap. xlvi vers. 27. (2) cap. 1 vers. 5. (3) cap. x vers. 22. (3) cap. xlvi vers. 27. (5) cap. 1 vers. 5. (6) cap. x. (7) in Apparatu Biblico, prolegom. 1, num. 12, pag. 213. (8) vide versiculum 1 capitis vii Deuteronomii. (9) in comment. exeget. literalib. ad hunc locum. (10) Gallice diceres *partage*. (11) cap. vii vers. 6, & cap. x vers. 14, & 15.

Israelitarum populus *pars Domini* vocetur hoc in loco.

(יעקב *Jabacóbh*, sive *Jacobus*). Ita vocat Moses Israelitas, quod Jacobi sive Israelis progenies forent, qua de causa Hebræi sæpissime etiam *Israel*, eademque ratione Idumæi *Edom*, Assyrii *Assur*, Moabitæ *Moab*, Benjaminitæ *Benjamin* nuncupantur.

(חבל נחלתו *bébbel nabalathó*; ideft, *tractus possessionis ejus*, seu *mensura hereditatis ejus*.) Translata hac loqnendi formula facris Scriptoribus usitatissima idem repetit Moses, quod in superiore hemistichio dixerat, nimirum Israelitas esse veluti hereditatem Dei: ut enim homines certum terræ tractum, quem possident, carum habent, ita Deus hebræum populum possedit, dilexitque quasi *peculium de cunctis populis* (1). Porro חבל proprie est *funis*; per translationem vero *ager* quoque, aut *regio* ipsa, quam quis possidet, eo nomine appellata est, propterea quod agros olim funibus metirentur. Videtur tamen ea vox certum agri regionisve tractum, aut certum mensuræ genus nobis hodie ignotum designare, ut colligere licet ex libro Josuæ (2). Ægyptii quoque certum agri modum nomine quodam appellabant, quod *funem* significabat: græci enim scriptores illud vertunt σχοῖνον, ut Herodotus libri 2 capite 6, ubi, ὁ σχοῖνος, inquit, ἕκαστ.ς μετρον εων Αἰγύπτιων, ἑξήκοντα στάδια. ideft, *singuli schœni, quæ mensura est Ægyptiaca, sunt sexaginta stadia* (3).

Verf. 10. (ימצאהו *imzaébu*.) Verbum est futuri temporis præterito vertendum, ejusdemque modi sunt quæ sequuntur. Aquila, Theodotio, & Vulgatus Interpres dictionem hanc vertunt *invénit eum*. At Onkelosus transfert סיפק צרכיהון, ideft, *tribuit eis necessaria*. Eademque ratione LXX Intt. reddunt, αὐτάρκησεν αὐτὸν, ideft, *sufficientia dedit ei*: quæ LXX Interpretum verba depravata censet Steuchus, ut positum fit ab exscriptoribus αὐτάρκησεν pro εὑρὲν, vel εὕρησε.

Porro מצא sæpissime valet *invénit*; aliquando tamen significare videtur *suffecit*, *satis fuit*, vel *satisfecit*, *contentum reddidit*, ut colligitur ex his verbis capitis XI (4) libri Numerorum, ומצא להם, itidemque ex hisce aliis libri Judicum (5), ולא מצאו להם כן. Hinc ergo orta est varietas interpretationum, quam diximus. Quum tamen מצא secundo modo sumitur, construitur cum *lámed*: itaque hoc in loco qnum ita non construatur, sumendum videtur priori modo. Sed illud animadvertendum est, si ימצאהו vertamus *invénit eum* (in terra deserta scilicet), id non ita posse accipi, ut denotet, Deum populo sine illius ductu in Desertum Sinai jam profecto primum se conspiciendum præbuisse, aut, ut ita dicam, forte in eum incidisse: constat enim perspicue ex libro Exodi (6), hebræum populum non ita inventum fuisse in Deserto a Deo, sed potius ab ipso Deo post maris rubri trajectionem per Desertum deductum esse.

(בארץ מדבר *beérez midbár*; ideft, *in terra Deserti*.) His verbis significari videtur Arabia deserta, sive solitudo montis Sinai, aut Pharan: ibi enim ea beneficia populo hebræo collata sunt, quæ in hoc versiculo commemorat Moses: ibi leges a Deo datæ, & Israelitarum Respublica constituta est. Sunt tamen qui *terræ desertæ* vocabulis Ægyptum, alii qui Urem Chaldæorum, ubi Deus, inquiunt, Abrahamum invenit, designari censeant. Sed potior videtur prior explicatio, quam plerique

g tra-

(1) Exod. cap. XIX verf. 5. (2) vide cap. XVII verf. 5. (3) Plinius tamen lib. XII Hist. Nat. cap. 14. *Schœnus*, inquit, *patet Eratosthenis ratione stadia xl, hoc est passus quinque M. Aliqui xxxii stadia singulis schœnis dedere.* (4) verf. 22. (5) cap. XXI verf. 14. Vide & lib. Josuæ cap. XVII verf. 16. (6) cap. XIII verf. 18.

tradunt Interpretes, quæque sequentibus verbis confirmatur.

(ובהו *ubhbóhu*; ideft, *& in vastitate*.) Pergit Moses loqui de horribili Arabiæ solitudine, *in qua*, ut alibi (1) ait idem Moses, *erat serpens flatu adurens, & scorpio, ac dipsas, & nullæ omnino aquæ*. Porro vox hebræa *thóhu*, quam *vastitatem* interpretatus sum, regionem hic designat velut devastatam, quæ scilicet arboribus, herbisque carens nihil habet præter rupes, ac saxa. Neque aliam significationem habet in Genesi (2), ubi *inane* designat, non illud quidem, quod Epicurus, Nevtonus, aliique philosophi significant, cum *Inane* dicunt, sed quale est in regione deserta. Atque hinc fit, ut Gentium Dii vocentur *thóhu* (3), quod nimirum sint *vana* numina, vel potius *inania* nomina.

(ילל *jelél*; ideft *ululatus*, five *ululatuum*.) *Vastitas ululatuum* est desertum, in quo ululatus duntaxat ferarum, non hominum voces audiuntur. Simili ratione ingentem vastamque solitudinem describit Jesahias (4). Porro nomen istud ילל nusquam alibi occurrit: quum tamen derivetur ex ילל, unde & derivatur הליל, quod est *ululavit*; proinde *ululatum* transtuli. Oleaster mavult vertere *ululam*; itaque totum hoc ובתהו ילל transfert in hunc modum, *& in desolatione ululæ*; ideft, in desolatione, in qua ululæ solent ululare. Alii vero putant *Jelél* esse nomen proprium cujusdam solitudinis.

(ישימן *jeshimón*; ideft, *Jescimonis*, aut *solitudinis*.) Solitudo, in qua Israelitæ per quadraginta annos fuerunt, a sacris Scriptoribus Jescimon vocatur, uti apparet ex libro Numerorum (5), ex libro Samuelis primo (6), atque e psalmis LXVIII (7), & LXXVIII (8): quam solitudinem fuisse in agro Moabitico, videtur colligi ex Numeris (9). Quoniam tamen ישימן deduci potest ex radice ישם, quæ idem valet ac *desolatus est*, sive *in solitudinem redactus fuit*, proinde vocem ipsam ישימן vertere etiam recte possumus *regionem desolatam*, aut *solitudinem*.

(יסבבנהו *jesobbebhénhu*, ideft, *circumduxit eum*, vel *circumdedit eum*.) Utroque enim modo vertere possumus. *Circumduxit* Deus Israelitas per anfractus, & flexus viarum annis quadraginta in deserto, uti constat ex Deuteronomio (10), & ex libro Josuæ (11). *Circumdedisse* etiam Hebræos Deus in Deserto dici potest, quod eorum custos vigil fuerit, ac defensor: quo modo ipsam dictionem יסבבנהו sumere videtur David in psalmi XXII versiculo 10, ubi affirmat, eum qui Domino confidat, divina benignitate *circumdari*.

(יבוננהו *jebhonenéhu*, ideft, *eum erudivit*.) Israelitas Deus per Mosem cæremonias, ritusque sacrorum docuit, eisque leges sanctissimas indixit, quibus vitam ad rectam rationis normam dirigerent.

(יצרנהו כאישון עינו *izzerénhu keishón benó*; ideft, *custodivit eum ut pupillam oculi sui*.) Hac eleganti comparatione mirifice declarat Moses, quanto amore Israelitas Deus prosecutus sit, quantaque diligentia eos custodierit. Oculorum enim pupillam, qua nihil nobis carius in vita est, si vitam ipsam excipias, diligentissime natura ipsa duce custodimus, quod omni vel minimo tactu lædi possit. Itaque Dominus ipse per Zachariam, ut declararet, quam sibi cari essent Judæi, *qui tetigerit vos*, inquit (12), *tangit pupillam oculi mei*.

Vers.

(1) cap. VIII Deuter. vers. 15. (2) cap. I vers. 2. vide Jo. Clerici comment. ad eum locum. (3) lib. I. Sam. cap. XII vers. 21. (4) cap. XIII vers. 22. (5) cap. XXI vers. 20. (6) cap. XXIII vers. 19. (7) vers. 8. (8) vers. 40. (9) cap. XXI vers. 20. (10) cap. I, & cap. II vers. I. (11) cap. V vers. 4. (12) cap. II vers. 8. הנגע בכם נגע בבבת עינו. Vide & psalm. XVII vers. 8, & Proverb. cap. VII vers. 2.

Vers. 11. (כנשר *kenésher*, idest, *sicut aquila*). Comparatione ab aquila eleganter ducta explicare pergit Moses, quantam habuerit Deus Israelitarum curam. Vocem porro נשר omnes Interpretes vertunt *aquilam*: & merito quidem; in eam enim conveniunt proprietates, quæ huic avi, quam Hebræi vocant נשר, a sacris Scriptoribus tribuuntur variis in locis, quæ apud Marinum collecta habes in Thesauro (1). Unde autem aquila hebraice dicatur נשר investigantes Rabbini, futilia attulerunt. Alii enim (2) ita dictam volunt ex chaldæo vocabulo נשר, quod est *decidit*; quia scilicet postquam volatu sese extulit, inquiunt, ad elementum ignis, inde præceps in mare decidit. Alii ex שור, quod est *aspicere*; propterea quod oculorum obtutum in solem figat (3). Alii demum, teste Marino (4), ex nomine ישר, quod *rectum* significat; quod scilicet in prædam recta involet. Quæ omnia quam inepta sint, nemo non videt. Samuel vero Bochartus (5) Arabes scriptores Giavharium, Damirem, & Alcamum secutus putat aquilam ideo dici *nésher*, quod *rostro* res *carpat*, *ac vellicet*, ex arabico scilicet vocabulo *nasara*, quod est *rostro vellicare*. Rostro quidem vellicant, inquit ipse, aliæ rapaces aves: tamen rapacium principi aquilæ id peculiariter tribuitur, quia rostro est magis adunco, & eo carpit fortius. Ita in prædam involare commune est omnibus, quod Hebræis est העיט. Unde עיט est in genere *avis rapax*. Tamen ἀετὸν, vel αἰετὸν, inde deflexum, proprium esse aquilæ nomen voluit usus apud græcos.

(יעיר קנו *jahir kinnó*; idest, *excitat nidum suum*): Ad volatum scilicet, ut explicat Vulgatus Interpres. Ferunt enim aquilam super pullos suos sese attollere, & agitatis alis ad volatum eos excitare, primosque ἱπταλισμοὺς docere. Aliqui tamen, ut Marinus (6), sic exponunt: *excitat pullos suos ad prædam allatam*. Porro *Nidus* hic per metonymiam sumitur pro pullis in nido contentis: quo modo loquitur etiam Virgilius (7), quum ait: *Pabula parva legens, nidisque loquacibus escas*.

(על גוזליו *hal gozaláv*; idest, *super pullos suos*.) Nomen גוזל bis duntaxat occurrit in sacris libris, nimirum hic, & in Genesi (8). In Genesi quidem columbæ, aut alterius avis ejusdem generis pullum, seu pipionem significat: hic autem pullum aquilæ. Videntur autem pulli dici גוזלים a verbo גזל, quod est *rapuit*; propterea scilicet quod parentum cibum rapiant, aut quod rapina vivant.

Plures uni aquilæ pullos tribuit hic Moses: id quod difficultatem facere potest: ferunt enim aquilam e pullis suis unum duntaxat alere atque educare, idque testatur Musæus (9) hoc versu: ὃς τρία μὲν τίκτει, δύο δ' ἐκλέπει, ἓν δ' ἀλεγίζει (10), idest, *quæ* (nempe aquila) *tria quidem parit, duo excludit, & unum curat*. At plures aquilæ pullos memorant etiam tum auctor libri Jobi (11), tum profani quoque scriptores. Aristoteles sane (12) fatetur quidem aquilas plerumque unum pullum alere; addit tamen, *nonnumquam tres visos esse*. Plinius vero (13) de melænaeto, quæ aquila est colore nigricans, hæc scribit:

g 2 *sola*

---

(1) ad vocem נשר. Vide etiam Sam. Bochartum in Hierozoic. part. 2 lib. 2. ex quo multa huc transtulimus; & , si libet, Oleastrum ad hunc locum. (2) vide R. Bechaium in cap. 11 Genes. (3) vide Plin. lib. x Hist. nat. cap. 3. (4) in Thesauro, ad vocem נשר. (5) Hierozoic. part. 2. lib. 2. cap. 1. pag. 164.
(6) in Thesauro, ad vocem גוזל. (7) lib. 12 Æn. vers. 475. (8) cap. xv vers. 9.
(9) apud Aristot. Hist. lib. vi cap. 6. (10) sive, ut legit Plutarchus in Mario, ἀλυβάζει, idest, *alit*. (11) cap. xxxix vers. 30. (12) in eo, quem dixi, loco. (13) lib. x Hist. nat. cap. 3.

sola aquilarum foetus suos alit : cetera, ut dicemus, fugant (1).

(ירחף *jerabéph*, idest, *se se agitat, motatque.*) Sunt qui radice רחף designari putent *incubitum* avium super pullis : atque hoc modo eam accipit Chaldæus interpres. At probabilius multo est, רחף idem esse ac *se se motavit.* Tribus enim duntaxat in locis occurrit ea radix, nimirum hic, in Genesi (2), & apud Jeremiam (3): in singulis autem isto, quem dixi, modo intelligi potest, sed in Genesi, multoque magis apud Jeremiam, priorem illam *incubandi* significationem respuit.

(יפרש כנפיו *iphrós kenaphâv*, idest, *expandit alas suas.*) Ut nimirum pullos ad volatum, aut ad prædam allatam excitet, sive, ut *alii* explicant, ut eos super alis ipsis gestandos suscipiat.

(יקחהו, ישאהו על אברתו *ikkabébu, issaébu hal ebbrathó*; idest, *sumit eum, ac gestat super alam suam.*) Pronomen *eum* aut valet *quemlibet ex illis*, aut per numeri enallagen sumitur pro *illos*, aut ad superius nomen *nidus* refertur, quamvis paulo remotius sit, aut denique ad populum hebræum referri debet, ut mox explicabo. An vero aquila pullos alis diutius gester, ignorare me fateor: verisimile quidem non videtur rem ita contingere: crediderim potius cum Bocharto, pullos ipsos volaturientes, & in ipso conatu deficientes parentum alis excipi ac sustineri, donec resumtis animis rursum se se audeant aeri committere.

Ceterum totum hunc versiculum ita etiam licet exponere, ut perpetuam habeat allegoriam, in hunc videlicet modum: *Quasi aquila excitavit* Deus *nidum suum, ac super pullos suos se se motavit;* idest, Israelitis proficiscentibus animos addidit, eorumque castris in nube imminuit, cujus nubis motu ad proficiscendum excitabantur. *Expandit alas suas*; Israelitas scilicet protexit. *Sumsit eum*, nempe Israelem, cujus meminit paulo ante, *& gestavit super alas suas.* Hac ipsa loquendi ratione utitur Deus in Exodo (4), ubi Israelitas alloquens, *vos ipsi vidistis*, inquit, *quomodo portaverim vos super alas aquilarum.*

Aquilam porro describit Moses in hoc versiculo ut filiorum amantissimam: in quo eum adversari fortasse quis putet naturalis historiæ scriptoribus. Aristoteles enim (5), *ejicit*, inquit, *aquila pullos suos, antequam tempus sit, & cibatus adhuc indigos, neque dum adeptos volandi facultatem: eos autem ejicere videtur per invidiam: natura enim invida est, & famelica.* Basilius vero (6), ἀδικώτατος, inquit. περὶ τὴν τῶν ἐκγόνων ἐκτροφὴν ὁ ἀετός; idest, *aquila in educanda prole iniquissima est.* Attamen aquilarum in pullos amorem testantur multi. Æliani quidem quadragesimum caput secundi libri totum est περὶ τῆς τῶν ἀετῶν στοργῆς. idest, *de aquilarum amore in pullos.* Oppianus quoque (7) aquilarum in pullos amorem affirmat esse perpetuum. Quare merito Hieronymus (8), *Ajunt*, inquit, *qui de animantium scripsere naturis, omnium quidem bestiarum, & jumentorum, & pecudum, aviumque ingenitum esse in filios pullosque suos affectum, sed maximum esse amorem aquilarum.* Quod autem Aristoteles ait, ab aquila pullos e ni-

(1) in eodem capite hæc etiam scribit Plinius: *pariunt ova terna: excludunt pullos binos: visi sunt & tres aliquando. Alterum excludunt tædio nutriendi.* Apud Plutarchum vero narrat Marius, se olim valde juvenem, *delapsum aquilæ nidum cum septem pullis toga excepisse.* (2) cap. I vers. 2. (3) cap. XXIII vers. 9. (4) cap. XIX vers. 4.
(5) lib. IX cap. 34. (6) in Hexaemer. homil. 8. num. 6; seu tom. I. edition. Patr. Garnieri, pag. 76. Vide & Eustathium Hexaemer. pag. 26. (7) lib. 3 de venatione vers. 115, & seqq. (8) commentarior. in Isaiam lib. XVIII, ad vers. 13, & 14 capitis LXVI, pag. 810 tomi 4. editionis Vallarsianæ.

nido ejici, id quo modo accipiendum fit, docet (1) ipsemet his verbis: *cum pulli adolescunt, unum ejicit tædio nutriendi*. Similique modo Basilius post verba paulo ante prolata, *Ubi*, inquit, *pullos duos exclusit* (aquila), *horum alterum dejicit in terram, ac pennarum verberibus protrudit: alterum autem duntaxat assumptum pro suo habet, atque quem genuit, propter victus comparandi difficultatem abdicat*. Ita quidem Basilius. At non unum duntaxat, ut videtur ipse significare, sed plures ab aquila pullos ali, ostendimus paulo ante.

Vers 12. (יהוה בדד ינחנו, ואין עמו אל נכר *Jehovah badad janhénnu, veén himmó El nechar*; idest, *Dominus solus duxit eum, neque ullus cum ipso erat alienus Deus.*) Vide quæ scripsi ad versiculum XIII superioris cantici (2).

Vers. 13. (ירכבהו על במותי ארץ *jarkibbéhu hal bamothé árez*; idest, *faciet ut equitet super excelsa terræ.*) Hactenus Moses de iis sermonem habuit, quæ jam præterierant: nunc ea prænunciare incipit, uti quidem plerique censent Interpretes, quæ futura erant, initium ducens ab Israelitarum in terram Chanahanis ingressu, qui videtur his verbis designari, ut mox dicam. Proposita porro verba equidem sic interpretor, ut per elegantem, ac poeticam translationem Israelitas exhibeant in jugis montium veluti insidentes, atque equitantes. Hanc sane explicationem videntur hebræa verba postulare: immo hanc eorum vim agnovisse videtur Vulgatus Interpres, quum sic transtulit, *constituit eum super excelsam terram*. Alii tamen ea malunt ita accipere, ut denotent, Israelitas, quasi equis, vel curribus vectos, in Chanahanis regionem deductos iri. Radix enim רכב adhibetur tum de eo, qui equo, tum de eo, qui currui insideat. Itaque sic vertunt: *efficiet Deus, ut vehatur hebræus populus sive equis, sive curribus super loca terræ editissima*. Quo modo si transferamus, indicare videbitur hic locus, Hebræos quasi victores in eam regionem ingressuros fuisse: insignes enim victorias retulerunt, quum illuc pergerent, ut est in sacra historia.

Exponenda nunc diligentius sunt ea verba על במותי ארץ, quæ apud Jesahiam (3) quoque occurrunt. Lxx Interpretes hoc in loco sic ea vertunt: ἐπὶ τὴν ἰσχὺν τῆς γῆς, idest, *super fortitudinem terræ*. Apud Jesahiam vero paullo aliter, nimirum sic, ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς, idest, *super bona terræ*. Sed rectius Aquila transfert, ἐπὶ τὸ ὕψωμα τῆς γῆς, hoc est, *super altitudinem terræ*. Vox enim במה *altitudinem*, & *locum editum excelsumque* denotat. Videndum igitur, quænam sint loca hæc *terræ excelsa*, in quibus collocatos Israelitas Moses ait, quasi aquilam paulo ante memoratam respiciens, quæ pullos suos ad montium fastigia & cacumina adducit.

Quum porro scripsit hæc Moses, Galahaditidem jam, ac Basanitidem, ipsumque Galahadum montem occuparant Hebræi. Itaque Moses *loca terræ edita* quum dixit, Galahadum fortasse, aliosque, quos in iis regionibus exstitisse verisimile est, montes spectavit, eaque locutione regionem omnem Galahaditidem, ac Basanitidem designare voluit, præsertim quum in proximo versiculo Hebræos adipe agnorum, arietumque Basaniticorum pastos commemoret. Plerique tamen Interpretes spectari hic a Mose censent montes Chanahanitidis, ipsamque Chanahanitidem designari, in quam deductos tandem iri Hebræos alibi (4) Moses aperte prænunciaverat. Horum explicationem libens accipio: nam & apud Ezechielem (5) Israelitarum regio-

(1) Hist. lib. VI cap. 6. (2) pag. 24, & 25. (3) cap. LVIII vers. 14. (4) Deut. cap. III vers. 20, & 28. (5) cap. XXXVI vers. 2.

gio vocatur במות עולם, idest *altitudines seculi*: & in ea creberrimi montes fuerunt (1), & Ægypto, unde egressi fuerant Hebræi, altior erat. Ex quo fit, ut qui in Ægyptum pergebant, illuc *descendere* dicerentur, & vicissim qui illinc exibant, *ascendere* (2).

(ויאכל תנובת שדי *vajjochàl tenubhóth sadái*; idest, *& comedet fructus agrorum.*) Verbis proxime superioribus montosa loca Moses commemoravit, hic autem videtur spectare campestria, vel Moabitidis, qua potiti jam erant Hebræi, vel potius Chanahanitidis, quam ipsos tandem Josua duce potituros providebat, quamque tritico, hordeo, vino, ficubus, malis punicis, oleo, melle, rebus omnino omnibus abundasse, constat ex Deuteronomio (3). Quin ejus regionis fertilitatem prædicant alii quoque scriptores. Instar omnium sit Aristæas, qui de ea sic loquitur (4): τῆς χώρας πολλῆς οὔσης καὶ καλῆς, καὶ τινῶν μὲν πεδινῶν, τῶν κατὰ τὴν Σαμαρεῖτιν λεγομένην, καὶ τῶν συναπτόντων τῇ τῶν Ἰδουμαίων χώρᾳ. τινῶν δὲ ὀρεινῶν, τῶν πρὸς τὴν γεωργίαν, καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς γῆς γίνεσθαι συνεχῶς, ἵνα καὶ διὰ τοῦτο οὗτοι τὴν εὐκαρπίαν ἔχωσιν. οὗ γενομένου, γεωργεῖται πάντα δαψιλείας πολλῆς ἐν πάσῃ τῇ προειρημένῃ χώρᾳ.... μεγάλη ἐστὶν ἡ τῶν γεωργουμένων φιλοπονία. Καὶ γὰρ ἐλαϊκοῖς πλήθεσι σύνδενδρός ἐστι, καὶ σιτικοῖς καρποῖς αὐτῶν ἡ χώρα, καὶ ὀσπρίοις, ἔτι δὲ ἀμπέλῳ, καὶ μέλιτι πολλῷ. τὰ μὲν τῶν ἄλλων ἀκροδρύων, καὶ φοινίκων οὐδ᾽ ἀριθμεῖται παρ᾽ αὐτοῖς. κτήνη τὰ πολλὰ παμμιγῆ, καὶ δαψιλὴς ἡ τούτων νομή; idest, *regio quum sit ampla & bona; & quædam sint campestria, ad tractum qui Samaritis dicitur, & ubi Idumææ contigua sunt; alia vero sint montana, ubi agri cultura, & cura perpetua indigent, ut & hi fertilitatem habeant, ex quo fit ut omnia excolantur, magnaque sit per totam memoratam terram abundantia.... Est ibi magnum studium agriculturæ, ideoque eorum regio consita est plurimis oleis, & frumenti ferax, & leguminum, & vitis etiam, & multi mellis. Quum aliæ frugiferæ arbores, tum etiam palmæ apud eos non numerantur. Pecora omnis generis sunt multa, & copiosum pabulum.*

(ויניקהו דבש מסלע *vajjenikébhu debhásh missélah*; idest, *& lactabit eum melle ex petra.*) Ex verbo ינק, quod est *lac suxit*, ducitur verbum היניק, quod proprie de matre, aut nutrice infanti *lac præbente*, hic autem de Deo a Mose dicitur, quasi is matris instar, vel nutricis fuerit Israelitis, quos eum genuisse, ac summa cura tutatum esse antea affirmavit.

Mellis autem nomine (5) aquas attactu virgæ a Mose in Deserto e petra excussas designari existimant nonnulli (6), easque sic dictas esse, quod ob summam suavitatem melli similes sitientibus Hebræis viderentur. At si cetera, quæ sive superius dicta sunt a Mose, sive dicentur inferius, ad Chanahanitidem pertinent, non satis recte ad Desertum verba ista referuntur. Itaque alia ratione malim exponere. Nimirum quod Deus Hebræis *mel ex petra*, idest, e saxosis asperisque Chanahanitidis locis præbuisse dicitur, locutionem esse arbitror hyperbolicam, ac proverbialem, qua regio adeo fertilis significatur, ut nullus in ea sit sterilis, atque infecundus

(1) vide quæ dixi ad vers. 17 superioris cantici, pag. 29. col. 2. (2) vide Genes. cap. XLII vers. 38; cap. XLV vers. 3, & 4; & cap. L vers. 24; & Exod. cap. XIII vers. 19.

(3) cap. VIII vers. 8, & 9. Vide etiam cap. XIII Numer. vers. 28. (4) apud Clericum in comment. ad vers. 8 capitis III Exodi. (5) Marinus putat voce דבש proprie quidem dactylum palmæ fructum, succumque ex eo expressum; per translationem vero *mel* significari. Vide ejus Thesaurum ad eam vocem. (6) vide Oleastrum ad hunc locum.

dus locus; ne rupes quidem ipsæ, quod in eis apes mellificent. Simili ratione Hebræi fertilissimam regionem describere quum volunt, eam *lacte ac melle fluentem* solent appellare: quæ locutio occurrit in Exodo (1), in Numeris (2), in Levitico (3), in Josua (4), & alibi sæpius: ut proinde appareat eam esse παροιμιώδη: præsertim quum in Numeris (5) Israelitæ tumultuantes conquerantur, quod eos Moses ex terra, quæ lacte & melle manabat (idest, ex Ægypto) in Desertum deduxisset.

(ושמן מחלמיש צור *vesbèmen mehalmisb zur*; idest, *& oleo ex petra rupis*, vel *ex lapide durissimo.*) שמן & pro *oleo*, & pro *unguento*, & pro *pinguedine* sumitur: sed hic pro *oleo* videtur accipi. Oleaster autem *olei* nomine aquam e petra manantem hic intelligit, quam ideo Moses vocat *oleum*, *quod*, ut ipse inquit, *ea se populus lavaret, ac si oleo ungeretur*. Sed malim de oleo ex olearum olivis expresso locum hunc interpretari: quasi dicat Moses: in Chanahanitide ne saxa quidem durissima infecunda erunt, nam & inter ipsa oleæ fructificabunt, quas gaudere constat petrosis locis.

Quod autem attinet ad voces מחלמיש צור, quas alibi (6) Moses inverso ordine sic adhibet, מצור החלמיש, eæ quomodo ad verbum reddendæ sint, non satis liquet. Vox enim חלמיש non omnino certæ significationis est. Aliqui vertunt *duritiem*, plerique *lapidem*, Marinus autem *magnetem*: ut hebraico nomini simile sit Italorum nomen *Calamita* (7). An vero totum hoc מחלמיש צור ad verbum sic liceat interpretari, *e petra Dei*, idest, *e petra durissima*, judicent alii. Ea sane loquendi ratio Hebræis maxime familiaris est, ut *ventum Dei* (8), exempli causa, *luctationes Dei* (9), *ligna Dei* (10), *flammas Dei* (11), *soporem Dei* (12), *montes Dei* (13), ac *cedros Dei* (14) dicant, quod nos *ventum vehementissimum*, *luctationes validissimas*, *ligna præstantissima*, *flammas ardentissimas*, *soporem gravissimum*, *montes editissimos*, *cedrosque celsissimas* diceremus.

Vers. 14. (חמאת בקר *bemisb bakir* (15); idest, *butyro vaccæ*.) Vocem חמאה omnes vertunt *butyrum*. Haud scio tamen an colostrum potius, vel cremorem lactis significet, quam butyrum, cujus usus fortasse Mosis ætate nondum obtinuerat. Illud sane e multis veteris Testamenti locis (16) videtur colligi, חמאה liquidum aliquid fuisse, ac poculentum.

(וחלב צאן *vabalèbb zon*; idest, *& lacte pecudum*.) צאן minuta animantia designat, ut oves, & capras: sed sæpius oves. Est autem formæ singularis: attamen perinde sumitur, quasi esset pluralis numeri.

(עם חלב כרים *bim bèlebb carim*; idest, *cum adipe agnorum*.) An licuerit

(1) cap. III vers. 8; & cap. XIII vers. 5; & cap. XXXIII vers. 3. (2) cap. XIII vers. 28; & cap. XVI vers. 13. (3) cap. XX vers. 24. (4) cap. V. vers. 6. (5) cap. XVI vers. 13. (6) cap. VIII Deuter. vers. 15. (7) Vide, si libet, doctissimi viri Johannis Chrysostomi Trombellii, S. Salvatoris Bononiæ Abbatis epistolam ad Franciscum Mariam Zanottum *de acus nautica inventore*, editam superiore anno in parte 3 tom. 2 commentar. de Bonon. scient. atque Art. Instituto, atque Academia, pag. 361. (8) cap. 1 Genes. vers. 2. (9) cap. XXX. Gen. vers. 8. (10) psal. CIV vers. 16. (11) Cant. cap. VIII vers. 6. (12) lib. 1 Sam. cap. XXVI vers. 6.

(13) psalm. XXXVI vers. 7. (14) psalm. lxxx vers. 11. (15) de origine vocis בקר vide Marini Thesaurum, & Hierozoicon Bocharti tom. 1 lib. 2. cap. 28. Sunt qui latinum *vacca* nomen ex hebræo *bakàr*, dempta R litera, factum censeant: quo modo ex מוסר (*musàr*), idest, *doctrina*, facta videtur vox *Musa*. (16) Vide lib. Jobi cap. XX vers. 17; & cap. XXIX vers. 6; itidemque lib. Judic. cap. V vers. 25; ac demum lib. Proverb. cap. XXX vers. 33.

rit Hebræis pecudum adipe vesci, in quæstione est (1). Rabbini quidem sibi interdictam putant comestionem omnis adipis ovilli, buceri, & caprini generis (2). Et sane in Levitico Moses, *jure perpetuo*, inquit (3), *in generationibus, & cunctis habitaculis vestris nec sanguinem, nec adipem omnino comedetis*. Et alibi (4): *adipem ovis, & bovis, & capræ non comedetis*. Quibus in locis videntur Hebræi aperte interdici comestione adipis. Non desunt tamen, qui ea sic explicare conentur, ut non de omni adipe sermo in iis sit, sed de adipe bestiarum duntaxat, quæ immolabantur Deo. Sed utcumque se res habeat (neque enim hac de re agere nunc tempus est), ex his sane Cantici verbis, quibus Israelitas agnorum, arietumque adipem comesturos ait Moses, colligi nequit Hebræis hujus modi adipem comedere licuisse. Nihil est enim, cur verba isthæc, *adeps agnorum atque arietum*, ita accipere nequeamus, ut nihil significent aliud, quam agnos arietesque pinguissimos, aut lectissimos; vox enim חלב quamvis proprie *adipem* denotet, sæpe tamen per translationem id designat, quod in qualibet re lectius potiusque sit. Itaque triticum lectissimum, exempli causa, in psalmo LXXXI (5) dicitur חלב חטה, idest *adeps tritici*; in Genesi pariter (6) terra lectissima vocatur חלב הארץ, hoc est, *adeps terræ*. Ac demum in Numeris (7), ut alia hujusmodi loca prætercam, hæc legere licet, כל חלב יצהר, וכל חלב תירוש ודגן, idest, *omnis adeps olei, & omnis adeps musti, & frumenti*.

(ואילים בני בשן, ועתודים *veelim bené Basbán, vehattudím*; idest, *& arietum filiorum Basan, & hircorum.*) Basan regio erat trans Jordanem inter binos torrentes Jabbocum, & Arnonem sita, quæ a Græcis dicta est Βαταναία. Ibi pecora uberrimis pascuis mirum in modum saginabantur: quam ob rem Gaditis, ac Rubenitis, quibus plurima erant pecora (8), a Mose concessa est (9). Ut ergo arietes pinguissimos describat Moses, eos vocat *filios Basan*, idest, in Basanitide natos, ac pastos. Simili modo David (10), & Hamos (11) pro tauris, & vaccis pinguissimis, *tauros, vaccasque Basanitidis* dixerunt. Quidam nomine ipso בשן *ferax solum* significari ajunt (12). LXX vero Interpretes cur בני בשן verterint υἱῶν ταύρων, non video: nec enim בשן pro tauris sumi potest.

(עם חלב כליות חטה *him hélebh kiljóth hittáh*; idest, *cum adipe renum tritici*; sive, cum optimo & pinguissimo tritico.) Absurda Johanni Clerico videtur isthæc locutio, *adeps renum tritici*; quæ enim similitudo, inquit, inter renes animalium, & tritici grana? Itaque locum hunc arbitratu suo pervertens, sic legendum putat: עם חלב כליות וחטה, tum sic vertit: *cum adipe renum, & triticum comedisti*: quasi scilicet ex hebræo exemplare exciderit, vel certe subaudienda sit litera ו, itidemque addenda vox *comedisti*. At quum David (13) optimum & crassissimum triticum *adipem tritici* dixerit, quidni & Moses per poeticam translationem *adipem renum tritici* dicere potuerit? non tam parvorum renum cum granis tritici similitudinem respiciens, quæ vix ulla est, quam eorum pinguedinem, & crassitudinem.

ודם

(1) vide Calmetum, aliosque interpretes, ad versiculum 17 capitis III Levitici.
(2) vide Jo. Henr. Hottingerum in *Jure Hebræorum*, ad legem 147, tom. 2 Thesauri antiqu. Sacr. ab Ugolino editi pag. 1082. (3) cap. III vers. 17. (4) cap. VII Levit. vers. 23. (5) vers. 17. (6) cap. XLV vers. 18. (7) cap. XVIII vers. 12.
(8) cap. XXXII Num. vers. 1. (9) ibidem, vers. 33. (10) psalm. XXII. vers. 13.
(11) cap. IV vers. 1. vide & Ezech. cap. XXXIX vers. 18. (12) vide Bochart. Hieroz. part. 1. lib. 2. cap. 31; & Hieronymum ad cap. XXXIII Jesahiæ. (13) psalm. LXXXI vers. 17; & psalm. CXLVII vers. 14.

(ודם ענב תשתה *vedám bendbb tisbtéb*; ideſt, *& ſanguinem uvæ bibes.*) *Sanguis uvæ* eſt vinum, quod in Palæſtina plerumque rubrum fuiſſe videtur, ut conjicere licet ex his Jeſahiæ verbis (1): *Quare ergo rubrum eſt indumentum tuum, & veſtimenta tua ſicut calcantium in torculari?* Jacobus quoque in Geneſi (2), *lavabit*, inquit, *in ſanguine uvæ pallium ſuum.* Et Jeſus Sirachi filius (3), *libavit de ſanguine uvæ.* Ac demum ſcriptor libri primi Machabæorum (4): *elephantis oſtenderunt ſanguinem uvæ.*

(חמר *bámer*; ideſt, *merum.*) Vocem hanc Lxx Interpretes omiſerunt. Marinus autem exiſtimat eſſe Syriacam, & vinum optimum, maximeque generoſum ſignificare

Verſ. 15. (וישמן ישרון, ויבעט *vajjisbmán Jesburún, vajjivbát*; ideſt, *& ſaginabitur Jeſurun, & recalcitrabit.*) Nomine ישרון Iſrael procul dubio deſignatur (5). At de vocis etymo inter ſe non conſentiunt Interpretes. Vulgatus quidem alibi vertit *rectiſſimus*, hic autem *dilectus*. At quum nulla ſit radix, ex qua hæc *dilecti* ſignificatio derivari queat, proinde putandum eſt, eum non propriam nominis ſignificationem ſpectaſſe, ſed loci ſententiam duntaxat. Forerius autem (6) ישורון deducit ex שור, quod eſt *taurus*: quaſi eo nomine ſignificetur, Iſraelem fuiſſe inter populorum greges veluti taurum, ac principem. Steuchus (7) illud derivat ex שרה, quod ipſe interpretatur *ſatiavit*: quaſi *Jeſurun* idem valeat ac *ſatur*, & *pinguis*. Sunt etiam qui deducant ex שור, quod eſt *aſpicere*: propterea quod Jacobus, ſive Iſrael Deum viderit. Oleaſter denique illud deducens ex ישר, vertit *rectus*: ut tota ſententia ſic habeat: *Oleo unctus eſt rectus, & calcitravit.* Nimirum Iſraelis populus, qui in Ægypto, atque in Deſerto quaſi contractus fuerat, erectus eſt, & calcitravit. *Solemus enim*, inquit ipſe, *contracta ungere, ut rectificentur, & extendantur.* Sed duriuſcula videtur hæc interpretatio. Equidem crediderim potius, ut nos puerum blandiendi cauſa puellulum vocamus, ſic Iſraelem vocari Jeſurunem, quaſi Iſraelulum (8): duo enim hæc nomina ישראל, & ישרון terminatione duntaxat differunt, quum tres priores literæ in utroque eædem ſint.

Jam vero Iſraelitas plurimis, maximiſque a Deo beneficiis auctos Deum ipſum contemptui tandem habuiſſe queritur hic Moſes, translatione uſus elegantiſſima, ex beſtiis ducta, quæ bene paſtæ ac ſaginatæ recalcitrant: ut enim tauri, aſini, & equi ſi bono pabulo otioſi ſaginentur, laſcivire ſolent, & recalcitrare vel contra paſtores ac nutritores ſuos; ita Iſraelitæ pingueſacti adverſus eum recalcitrarunt, a quo alti fuerant, atque enutriti. Nimirum res ſecundas, opum affluentiam, & vitæ proſperitatem ſequitur plerumque arrogantia, & Dei hominumque contemptus: & quamvis Dei beneficentia ad eum amandum allicere nos debeat, ſit tamen ut plurimum, ut immodica opum abundantia, honoribus, reliquiſque vel animi, vel corporis, vel fortunæ bonis elati homines inſaniant, atque ferociant. Quod ut caverent Iſraelitæ, præmonuerat ipſos Deus in Deuteronomio (9).

(שמנת, עבית, כשית *shamánta, babbítba, casbíta*; ideſt, *pinguis, & craſſus evaſiſti, adipe obductus es.*) Verbum כשה quum nuſquam occurrat alibi, vix definiri poteſt, quid ſignificet. Marinus putat כשה paulum differre a h . כסה,

(1) verſ. 2 cap. lxiii. (2) cap. xlix verſ. 11. (3) cap. l verſ. 16. (4) cap. vi verſ. 34. (5) vide cap. xxxiii Deuter. verſs. 5, & 26; itemque verſ. 2 capitis xliv Jeſahiæ. (6) ad caput xliv Jeſahiæ. (7) ad hunc locum. (8) Simili ratione ex voce איש, quæ *virum* ſignificat, oculi pupilla dicta eſt אישון, quaſi *parvi viri* imaginem repræſentans. (9) cap. viii verſ. 11, & ſeqq.

כסה, quod est *texit*; illud quidem passivum, hoc autem activum esse. Itaque כשית vertit *obductus es*, adipe scilicet. Et sane similis locutio occurrit in Jobi libro (1), כסה פניו בחלבו, idest, *operuit faciem suam in adipe suo.*

(ויטש אלוה עשהו *vajittósh Elóah, basábu*; idest, *& derelinquet Deum, qui fecit ipsum.*) Mutatio isthæc personæ latinis quidem auribus videtur absurda: sed apud Hebræos non inusitata est. Verbum vero נטש plus aliquid significat, quam עזב, seu *dereliquit*; projectionem enim quoque, & contemptum denotat.

(וינבל צור ישעתו *vajnabbél Zur jeshubathó*; idest, *& vilipendet Petram* (nempe *Deum*) *salutis suæ.*) De voce צור satis dictum est alibi (2).

Vers. 16. (יקניאהו בזרים *jakniúhu bezarím*; idest, *ad zelotypiam provocarunt eum in alienis.*) Nimirum falsos Deos colendo, quos Moses vocat *alienos*, idest, extraneos, veri Dei zelotypiam commoverunt. Ut enim zelotypus is dicitur, qui rivalem pati nequit, sic Deus quasi zelotypus (3) hic exhibetur, quod in cultu sibi debito socium ferre non possit.

(בתועבת יכעיסהו *bethohebhóth jachbisúhu*; idest, *in abominationibus ad iram ipsum provocarunt.*) Idola a sacris Scriptoribus passim vocantur abominationes (4), quod abominatione, exsecratione, ac detestatione digna sint.

Vers. 17. (יזבחו לשדים, לא אלוה *izbehú lasshedím, lo Elóah*; idest, *Sacrificabunt cacodæmonibus, non Deo.*) Vulgatum, Lxx, aliosque Interpretes secutus, שדים *cacodæmones* interpretor, qui fortasse ita appellantur, vel, ut nonnulli conjiciunt, quod in *vastis* locis habitarent, vel potius ex שדד, hoc est *vastavit*, quasi *vastatores*, & malefici spiritus, vel sanguinarii, & grassatores, qui humano cruore pascerentur: his enim ipsis filios filiasque immolari a parentibus consuevisse, constat e psalmo cvi (5). Immo dirum hoc, & exsecrandum sacrificii genus fortasse hic spectat Moses. Calvinus tamen (6), *Israelitæ*, inquit, *filios suos immolasse dicuntur dæmoniis, & non Deo, tantum ob id, quod verum Dei cultum profanis cæremoniis corruperint.* Sed fallitur. Hic enim Moses ea prænunciat, quæ peracturi olim erant Hebræi in Chanahanitide: constat autem, ex Israelitis ibidem constitutis plures non modo verum Dei cultum profanis cæremoniis corrupisse, sed etiam a veri Dei cultu ad cultum Idolorum sæpius defecisse.

(אלהים לא ידעום *Elohím, lo jedahúm*; idest, *Dii*, (vel *Diis*), *quos non noverant.*) Dii scilicet Ægyptiorum, Moabitarum, aliarumque gentium.

(חדשים מקרב באו *hadashím mikkaróbh báu*; idest, *novi ex vicinia venerunt.*) Nimirum novos finitimarum gentium Deos Bahal, Moloch, Astharoth, aliosque hujusmodi in regionem suam invexerunt. Sunt qui vocem מקרב, quæ ad verbum redditur *ex propinquo*, interpretentur *nuper*: ut nimirum Dii recentes ac nuperrime conflati significentur, sicque vero Deo opponantur, qui æternus est, & apud Jeremiam (7) negat se esse Deum מקרב, sive *ex propinquo*; inquit enim האלהי מקרב אני ולא אלהי מרחק, idest, ut vertit Vulgatus Interpres, *putasne, Deus e vicino ego sum, & non Deus de longe?*

(לא שערום אבתיכם *lo sheharúm abbothechém*; idest, *quos non timuerunt majores vestri.*) Paulo aliter vertunt Lxx Interpretes, nimirum sic: οὓς οὐκ ᾔδεισαν οἱ πατέρες αὐτῶν, idest, *quos* non

(1) cap. xv vers. 27. (2) ad vers. 4 hujus cantici: pag. 41, & 42. (3) vide Exod. cap. xx vers. 5. (4) vide Ezech. cap. xi vers. 18; & cap. vii vers. 20; itidemque Deuter. cap. vii vers. 25. (5) vers. 37. (6) lib. 4 Instit. cap. xvii, num. 27. Vide & Brentium ad hunc locum. (7) cap. xxiii vers. 23.

non cognoverunt patres eorum. Quod porro dicit Moses *timuerunt*, idem est atque *coluerunt*. Ita & in Genesi Deus, quem coluit Isaacus, vocatur *terror Isaaci* (1).

Vers. 18. (צור ילדך תשי, ותשכח אל מחללך Zur, *jeladechá, téshi, vatishcháh El meholécha*; idest, *Petræ, quæ te genuit, oblivisceris, & oblivisceris Dei, qui te peperit.*) Israelem genuisse, ac peperisse dicitur Deus, ut appareat, ipsum adeo Hebræum populum dilexisse, ut ei patris instar, ac matris fuerit. Sunt quidem qui vocem מחללך vertant *laudantis te* (2), alii qui reddant *initiantis te* (3): Sed minus recte, ut opinor. תשי autem, cujus postremam literam י minusculam scribunt Rabbini, positum est pro תשה (4).

Vers. 19. (וירא יהוה, וינאץ מכעס בניו *vajjár Jehováh, vajjináz micedhas banáv*; idest, *Et videbit Dominus, & repudiabit præ ira filios suos.*) Verti etiam potest: *& irritatus est ob provocationem filiorum suorum*. Porro tertia pars cantici hic initium habet, in qua plures pœnas Israelitis minatur, & prænunciat vates, in primisque eorum rejectionem, atque abdicationem.

(ובנתיו *ubbnothdv*; idest, *& filias suas.*) Mulieres Hebræas intelligit, quas ad idolorum cultum proclives fuisse, constat e pluribus veteris testamenti locis (5).

Vers. 20. (ויאמר, אסתירה (6) פני מהם *vajjómer, astirah phanáj mehém*; idest, *Et dicet, abscondam faciem meam ab eis.*) Adversa facies favoris ac benevolentiæ indicium est, aversa autem indignationis, vel contemptus. Per translationem itaque a rebus humanis petitam respicere eos dicitur Deus, quibus favet; ab iis vero faciem avertere, quibus iratus est: quæ loquendi formulæ sæpissime occurrunt in sacris libris. Ita David in psalmo XII (7), *usquequo averteris*, inquit, *faciem tuam a me?* Et in psalmo XXVI (8), *ne avertas faciem tuam a me*. Ac Deus ipse in Deuteronomio (9): *abscondam faciem meam ab eo, & erit in devorationem*. Quod porro in hoc versiculo futurum prædixit Moses, jam videmus effectum: avertit enim faciem suam a Judæis Deus, eosque omnino dereliquit: quod senserunt vel ipsi Hebræi (10), quando in bello cum Romanis gesto tot mala perpessi, ac tandem omnino profligati sunt, quemadmodum Christus Jesus aperte prænunciaverat (11).

(אראה, מה אחריתם *ereh, mah aharithám*; idest, *videbo, quis futurus sit finis eorum.*) Videbo, inquit, quem fructum tandem ex idolis percepturi, vel quid ad extremum acturi sint, vel potius quid tandem illis eventurum sit. Lxx Intt. pro אֶרְאֶה legerunt אַרְאֶה; vertunt enim *καὶ δείξω*, idest, *& ostendam*.

(כי דור תהפכת המה, בנים, לא אמן בם *ki dor tahappuchóth hémmah, banim, lo emún bam*; idest, *quoniam ætas versionum sunt ipsi, filii, in quibus non est fides.*) De vocibus דור (12), & אמן (13) vide quæ dicta sunt alibi. Hebræos autem dum vocat *ætatem versionum*,

(1) vide quæ dixi ad vers. XI superioris cantici, pag. 22 col. 1. (2) Calmet. ad hunc locum. (3) Oleast. ad hunc locum. (4) ex radice נשה. (5) Vide Ezech. cap. VIII vers. 14. & Jerem. cap. VII vers. 18; & cap. XLIV vers. 15. (6) סתר est *latuit*. Inde fit הסתיר, quod est *fecit ut lateret*, sive *abscondit*. Ex eadem radice, idest a *latendo*, dictus videtur *Saturnus*, sicut *Latium* dici volunt latini, quod Saturnus in eo latuerit. Ex eadem pariter dicti fortasse sunt *Satyri*, quasi סתירים, idest *latentes*. (7) vers. 1. (8) vers. 9. (9) cap. XXXI vers. 17. (10) Vide Joseph. lib. VII de Bell. Judaic. cap. 8. (11) Luc. cap. XIX vers. 43, & seqq. (12) ad vers. 5 hujus cantici, pag. 42, & 44. (13) de voce אמונה, quæ idem valet atque אמן, dixi ad vers. 4 hujus cantici, pag. 42 col. 2.

num, perinde est quasi diceret, genus hominum rebelle, inconstans, quod huc illucque facile vertitur.

Vers. 21. (הם קנאוני בלא אל *Hem kineúni bbeló El*; idest, *Ipsi me ad zelotypiam provocarunt in non Deo.*) Idolorum cultus passim in divinis libris scortatio vocatur, aut adulterium: Deus autem quasi rivalis ab idolorum cultore iis postpositus, qui Dii non sunt, ad zelotypiam provocari dicitur, translatione scilicet ab amatoribus, ac maritis petita, qui, quum se negligi sentiunt, zelotypi fiunt. Vide quæ dixi paulo ante ad versiculum xvi (1).

(כעסוני בהבליהם *kibasúni bebabblebêm*; idest, *irritarunt me in vanitatibus suis.*) Dii Gentium merito a sacris scriptoribus (a) appellantur *vanitates*: nec enim Dii sunt, sed *inania* tantum Deorum nomina.

(ואני אקניאם בלא עם, בגוי נבל אכעיסם *vaanî akniêm beló bam, begój nabbâl acbisêm*; idest, *& ego faciam ut ad zelotypiam provocentur in non populo, & faciam ut irritentur in gente stulta.*) Judæorum repudiationem, vocationemque Gentium his verbis designari, omnes tradunt Christiani Interpretes (3) sacrorum codicum. Et merito quidem. Nam & divinus Paulus (4) ut ostendat ignorare Judæos non debuisse, fore aliquando, ut Gentes vocarentur ad fidem, hæc ipsa Mosis verba profert sic reddita: ἐγὼ παραζηλώσω ὑμᾶς ἐπ᾽ οὐκ ἔθνει, ἐπὶ ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ ὑμᾶς, sive, ut Vulgatus Interpres habet: *Ego ad æmulationem vos adducam in non gentem: in gentem insipientem, in iram vos mittam.*

Par pari ergo se relaturum ait hic Deus, justissimæque talionis formam prænunciat. Quum enim ad *zelotypiam* ipsum, atque ad *iram* provocassent Hebræi, honorem illis præstantes, qui *non* erant *Dii*, sed merum *nihil*; pari ratione Deus Hebræam gentem ad *zelotypiam*, atque ad *iram* se provocaturum prædicit, eos nimirum extollendo, honoribusque afficiendo, qui *non* erant *populus*, sed *nullius* pretii gens. Id quod reapse ita contigit, uti prædictum fuerat: Judæos enim non templi eversio, non dispersio, non servitus sic angit, ut Gentium Christi fidem sectantium religio, ac splendor dolore afficit, atque invidia: ex quo illud fieri animadvertit Origenes (5), ut odio longe majore Christianos prosequantur, quam cultores idolorum.

Porro Gentes hic dicuntur *non populus*, vel quod tunc Dei populus nondum forent, vel quod, quum legum, religionisque communio populum faciat, proinde populi nomine indigna sit multitudo, quæ aut legibus ac religione careat, aut certe superstitiosam religionem, pravasque leges habeat. Recte etiam dicuntur גוי נבל, idest, *gens stulta, ac prava* (6): ut enim inquit Paulus (7), *eramus aliquando & nos insipientes, increduli, errantes, servientes desideriis, & voluptatibus variis.* Vox autem גוי adhiberi plerumque a sacris Scriptoribus tum solet, quum de alienigenis, atque a Mosis lege, & a veri Dei

(1) pag. 58 col. 1. (a) lib. 3 Reg. cap. xvi vers. 13; Jerem. cap. viii vers. 19; & cap. xiv vers. 22, & cap. xvi vers. 18. (3) Vide Tertullian. lib. iv contr. Marcion. cap. xxxi; Clement. Alexandr. lib. 2 Strom. cap. 4; Origen. homil. 9 in Jerem. num. 2, tom. 3. editionis Parisiensis PP. S. Mauri, pag. 170; itidemque homil. 2 in Exod. num. 4, tom. 2 ejusdem edit. pag. 135; & Hilarium Pictavorum Episcopum lib. 5 de Trinit. num. 31, tom. 2 edit. Veron. ann. 1730, pag. 124, & alios. (4) in epist. ad Rom. cap. x vers. 9. (5) homil. 1 in psalm. 36, cujus initium est: *Noli æmulari*, &c. tom. 2 pag. 655. (6) de voce נבל vide quæ dixi ad vers. 6, pag. 44. col. 2. (7) in epist. ad Tit. cap. iii vers. 3.

Dei cultu alienis gentibus sermo habetur.

Verf. 22. (כי אש קדחה באפי *ki esh kadechah bheappi*; ideft, *quoniam ignis accenfus eft in ira mea*.) Totum hunc verficulum de illo igne explicant nonnulli, quo terrarum orbis, Petro tefte (1), tandem abfumetur, aut de illo, quo impii ac fcelefti homines ad omnem æternitatem excruciabuntur. Non negarim equidem hunc quoque ignem fpectari a Mofe. Sed recte etiam dici poteft, vehementi hoc, translatoque loquendi genere divinam ultionem, quæ igni a facris Scriptoribus paffim comparatur (2), defcribi, extremamque Jerofolymæ excidionem potiffimum defignari. Quod autem vates ait, hunc divinæ ultionis ignem jam accenfum effe, id aut eft præteritum futuro vertendum, aut ignem denotat prædeftinatione Dei duntaxat accenfum, non reipfa.

(ותיקד עד שאול התחית, ותאכל ארץ ויבלה ותלהט מוסדי הרים, *vattikad had sheol tahtith, vattocbal erez, vibbulaba, vattelahet mosede harim*; ideft, *& comburet ufque ad infernum inferiorem, & abfumet terram, & proventum ejus, & aduret fundamenta montium*.) Ut divinam ultionem vehementiffime exprimat Mofes, eam quafi ignem, non modo quæ in terræ fuperficie funt, arbores, fruges, animantia, atque ædificia exufturam effe ait, fed & ufque ad montium fundamenta, immo ufque ad infernum infimum penetraturam ac fævituram. Id quod nonnulli, ut modo indicavi, de extremo, æternoque improborum fupplicio interpretantur, quafi divinum furorem ita exarfurum indicet Mofes, ut fceleftos homines & maximis ante eorum obitum calamitatibus, & æternis poft mortem cruciatibus puniturus fit. Attamen *infernum infimum* loca etiam terræ infima, feu reconditiora telluris penetralia, in quibus fepulcra funt hominum, interpretari licet.

Sed ut magis illuftretur hic locus, videndum eft paucis, quid notetur nomine שאול, de quo multa multi fcripferunt (3). Tres autem potiffimum habere poteft fignificationes. Primum enim pro *fepulcro* interdum fumitur, veluti in illo pfalmi XXIX, feu XXX (4): *eduxifti* משאול, five *ab inferno*, ideft, *a fepulcro animam meam*; itemque in pfalmo CXL, feu CXLI (5), in quo hæc legere licet: *diffipata funt offa noftra* לפי שאול, five *fecus infernum*; ideft *fecus fepulcrum* (6). Deinde שאול locum etiam denotat, quem *Infernum* dicimus, locum fcilicet, in quem e carceribus corporis evolant humani animi, nifi ftatim ad fuperos abeant, modo quidem eum, in quo Patriarchæ olim degebant, modo eum, in quo impii torquentur, juftive purgantur. Hujufmodi loca procul dubio fignificat tum apud Davidem, tum apud Jefahiam. Apud Davidem enim in pfalmo XV, five XVI (7) Chriftus eft fic loquens: *non derelinques animam meam* לשאול, five *in inferno*, Jefahias vero in capite XIV de Baby-

(1) in epift. 2. cap. III verf. 10: *elementa*, inquit, *calore folventur, terra autem, & quæ in ipfa funt opera, exurentur*. (2) pfalm. XVII verf. 9: *afcendit fumus in ira ejus, & ignis a facie ejus exarfit*. Nahum cap. I verf. 4: *indignatio ejus effufa eft ut ignis*. Vide etiam Jerem. cap. XLIV verf. 6, & Michæ. cap. I verf. 4. &c. (3) ex catholicis Genebrardus lib. 2. de Trin. pag. 181, & ad pfalm. 9 verf. 10; Pererius tom. 4 in Gen. cap. 37, num. 92, Oleafter in cap. 37 Genef., Steuchus ad eumdem locum, & alibi, Marinus in Thefauro, aliique; ex Heterodoxis vero Johannes Carreus in differt. *de defcenfu Chrifti ad inferos*, Nic. Joh. Lesh in differt. de voce שאול, quæ exftat tom. I. Thefauri Theologic. Philologici, in qua omnia Scripturæ loca expendit, in quibus occurrit ea vox; Mathias Flacius Illyricus in *clavi facræ Scripturæ* ad vocem *Infernus*, & alii plurimi.
(4) verf. 4. (5) verf. 7. (6) vide etiam, fi places, pf. 88, five 89 verf. 49, & Jobi cap. XVII verf. 13. (7) verf. 10.

byloniorum rege verba faciens, primo ipsum שאולה, sive *in infernum* pergentem describit (1), deinde sepulcrum habiturum esse negat (2): ut appareat, ibi שאול pro *sepulcro* accipi nequaquam posse. Denique hæc ipsa vox שאול cavum quidpiam subterraneum significare videtur aliquando (3), uti fortasse hoc in loco, quem exponimus. Ex quo fit, ut Jonas (4) piscis ventrem, in quo fuerat, vocet ventrem שאול.

Vers. 23. (אספה עלימו רעות *aspéh halémo rahóth*; idest, *consumam super ipsos mala.*) Clericus vertit *adjiciam eis mala*; quasi אספה deducatur ex יסף, idest *addidit*, id quod videtur absurdum, aut quasi הספה idem valeat ac יסף, id quod temere affirmaretur. Rectius Interpretes Lxx, & Vulgatus, quibus consentit Onkelosus: hi enim exponunt, *congregabo super eos mala.* Ac sane אספה derivatur, ut perspicuum est, ex radice ספה, quæ valet *absumpsit*, *fecit ut deficeret*, *in nihilum redegit*: ac proinde הספה in *biphil*, ut ajunt, proprie significat *absumere fecit.* Quum ergo Deus hic ait, אספה עלימו רעות, perinde est, quasi diceret: quidquid usquam malorum est, atque ærumnarum, id totum ut experiantur efficiam.

(חצי אכלה בם *bizzái acballéh bam*; idest, *sagittas meas absumam in eis.*) Pulcherrima, & elegans locutio, qua Deus veluti pharetra, & arcu instructus exhibetur: quam imaginem fusius persequitur David in psalmo vii (5), ubi, *arcum suum*, inquit, *tetendit Deus, & paravit illum, & in eo paravit vasa mortis, sagittas suas ardentibus effecit.* Simili ergo translatione ulus hic Moses Deum sic loquentem inducit: *sagittas meas in eis absumam*, idest, sagittas omnes meas in eos projiciens, pharetram meam exhauriam. *Sagittæ* autem per metaphoram sacris Scriptoribus maxime usitatam (6) dicuntur calamitates, quibus pravos, sontesque homines punit Deus.

Vers. 24. (מזי רעב *mezé rahább*, idest, *adustiones famis*, aut, si mavis, *adustos fame.*) Vox מזים, seu מזי, quæ hoc duntaxat in loco legitur, incertæ significationis est. Lxx Interpretes vertunt τηκόμενοι, idest, *liquescentes.* Oleaster vero eam deducit ex זוה, idest *angulo*, ideoque מזי רעב interpretatur *constrictos fame, quemadmodum constringitur res ad angulum redacta.* Sed Oleastri conjecturam non probant ceteri Interpretes, vertere enim fere solent *adusti*, vel *adustiones*: quasi scilicet מזי derivetur ex radice chaldaica אזא, quæ valet *adussit* (7).

(ולחמי רשף *ulhumé résbeph*, idest, *& comestiones ardoris*, aut, si mavis, *comesos ardore.*) Quid significet vox רשף, non omnino certum est. Sex omnino sunt loca, in quibus occurrit, nec eodem in omnibus modo adhibetur, uti videre licet apud Oleastrum (8), & Marinum (9), qui ea loca afferunt, & exponunt. Hos adi, si libet: nos enim quid hoc in loco denotet ea vox, investigare contenti erimus. Lxx quidem Interpretes, ac Vulgatus, aliique nonnulli ex veteribus *avem* hic transferunt. Hebræi vero, Hieronymo teste (10), putarunt esse dæmonis nomen: quin Vulgatus ipse Interpres alibi (11) vertit *diabolus*. Plerosque tamen e recentioribus video in id convenire, ut רשף hic vertant anthracem, seu carbunculum, aut cauma, aut febrim ardentem ac pestiferam, ad summam morbum

(1) vers. 9, & seqq. (2) vers. 19, & 20. (3) vide Jesaiæ. cap. xiv vers. xi, & Job. cap. xxvi vers. 6. (4) cap. 2 vers. 2. (5) vers. 13, & 14. (6) Vide Job. cap. vi vers. 4; & ps. 17, sive 18 vers. 15; & ps. 37, sive 38 vers. 3, &c. (7) vide Daniel. cap. iii vers. 18. (8) ad hunc locum. (9) in Thesauro. (10) ad Habac. cap. iii vers. 4. (11) cap. 3 Habac. vers. 4.

bum quemdam instar prunæ adurentem. Itaque Cornelius a Lapide conjicit, רשף per μετάθεσιν factum esse ex שרף, quod est *incendit*.

(וקטב מרירי *vekétebh meriri*; idest, *& luem amaram*.) LXX Intt. vertunt, καὶ ὀπισθότονος ἀνίατος, idest, *& opisthotonus insanabilis*. Opisthotonus autem, quem Plinius (1) *rigorem inflexibilem* vocat, est morbus, quo cervix, vel posticæ aliæ corporis humani partes ita rigescunt, ut flecti nequeant. At Salomon hebræus interpres non ignobilis (2) voce quidem קטב *afflictionem* denotari censet, מרירי autem vult esse Dæmonis cujusdam nomen, ab amaritudine ductum scilicet. Sed hæc temere finguntur. Equidem malim cum Marino, aliisque compluribus קטב interpretari *excidium*, & morbi potentissimi genus, quodcumque tandem illud sit (3), amarissime excrucians.

(ושן בהמות אשלח בם *veshén behemóth ashalláh bam*; idest, *& dentem bestiarum mittam in eos*.) Vox בהמות proprie majora bruta designat (4), sæpe quidem domestica, ut equos, ut boves, ut asinos; aliquando tamen etiam silvestria, ut leones, ut ursos, ut lupos, & alia id genus: atque hoc modo explicanda est hoc in loco. Palæstinam porro, finitimasve regiones hujus modi feris abundasse, colligitur e pluribus Scripturæ locis, ac præsertim ex libro Exodi (5), ubi Israelitas monet Deus, ne Chananæos intra annum omnes e suis finibus ejiciant, ne scilicet per vastam regionem sparsi ipsi Israelitæ a feris illuc concurrentibus nimium divexarentur. Nihil est ergo, cur quod hic ait Deus, se bestias in hostes suos immissurum, id per translationem explicemus, ut nonnulli faciunt, quasi *ferarum dentes* crudelitatem hostium denotent: præsertim quum hujus pœnæ crebra occurrat mentio in Scriptura (6).

(עם חמת זחלי עפר *im hamáth zohalé aphár*; idest, *cum furore* (seu *veneno*) *serpentium pulveris*.) Dictio חמה proprie *æstum*, ac *furorem* notat: derivarique videtur ex חם, quod non recte quidam vertunt *iratus est* (7); idem enim valet atque *incaluit*, in coitu scilicet. Hic tamen חמה *venenum* etiam reddere licet, quo modo Vulgatus etiam Interpres eamdem vocem reddit alibi (8). זחלים autem dicuntur *serpentes*, a זחל, quod significare videtur *expavit* (9): vel quod hominum conspectum expavescant, vel potius, quod eorum conspectum homines expavescant, ut Marinus conjicit (10). Serpentes porro venenatos per poeticam periphrasim vocat Moses *furorem*, seu *venenum serpentium pulveris*, propterea quod serpentes humi, seu in pulvere repant, vel quod pulvere vescantur, ut est in Genesi (11): id quod tamen non ita accipiendum videtur, quasi serpentes reipsa vescan-

(1) lib. XXVIII cap. 12. Vide & l. 20 cap. 21; iidemque lib. 24 cap. 12. (2) apud Steuch. ad hunc locum.
(3) vide Marini Thesaurum ad voces קֶטֶב, & קֹטֶב. (4) vide vers. 24 primi capitis Genes.
(5) cap. XXIII vers. 29; itemque Deuter. cap. VII vers. 22, ubi hæc exstant: *non poteris eas delere pariter, ne forte multiplicentur contra te bestiæ terræ*. Vide etiam lib. 1. Reg. cap. XVII vers. 34, & Ecclesiastic. cap. XLVII vers. 3; & lib. Judic. cap. XIV vers. 6.
(6) lib. IV Reg. cap. XVII vers. 25, & cap. 2 vers. 24, & lib. 3 Reg. cap. XIII vers. 24; Ezech. cap. XIV vers. 15; Jerem. cap. XIV vers. 3; Sapient. cap. XI vers. 16, & 18; Ecclesiastic. cap. XXXIX vers. 36. (7) Oleaster ad hunc locum. (8) in vers. 33 hujus cantici; & in vers. 4 psalmi 130, sive 140. (9) Vide versiculum 6 capitis XXXII Jobi.
(10) in Thesauro ad vocem זחלים. (11) cap. III vers. 14. Vide etiam cap. 65 Jesahiæ vers. 25, & Michææ cap. VII vers. 17. Adi quoque, si libet, Sam. Bochart. Hieroz. part. 1. lib. 1. cap. 4, ubi e scriptoribus profanis sententias colligit in hanc rem.

ſcantur pulvere: ſed quum humi repant, fieri vix poteſt, ut cum iis, quæ lambunt, aliquantum pulveris in os non ingeratur. Hujus autem pœnæ, quam hic Moſes commemorat, mentio alibi ſæpius fit, veluti in Numeris (1), in Deuteronomio (2), in Jeremia (3), & in Hamoſo (4): quod adnotavi, ut appareat, nihil eſſe, cur hic ad allegorias confugiamus.

Verſ. 25. (מחוץ תשכל חרב, ומחדרים אימה *mibúz tesbakkél bérebb, umebadarim emáb*; ideſt, *foris interficiet enſis, & intus terror.*) Simile illud Jeremiæ in Threnis (5), מחוץ שכלה חרב, בבית כמות, ideſt, *foris interfecit enſis, domi* fuit veluti *mors.* Itemque illud Pauli (6), *foris pugnæ, intus timores.* Porro חוץ idem valet ac *foris*: at aliquando vicum quoque, compitum, plateam, & alia generis ejuſdem denotat: itaque מחוץ verti etiam poteſt *a vico, a platea,* ideſt, latina phraſi, *in vicis, in plateis*: ut ſcilicet alteri voci מחדרים reſpondeat, atque opponatur; חדר enim *cubiculum*, ſeu *penetrale* deſignat. Verbum vero שכל proprie valet *orbavit, filios intercmit*; ſed interdum ἁπλῶς *interemit*: atque hoc modo malim hic interpretari, ne in ſecundo hemiſtichio, quod mox exponam, ſubaudire cogamur *occidet, perdet*, aut quid ſimile, ut nonnulli faciunt. Prædicit ergo Deus hic, fore ut Iſraelitæ *foris* quidem, ſive in bello, aut in agris, aut in plateis, aut in vicis ferro trucidentur; *intus* autem, ſive intra urbium mœnia, aut in penetralibus, penitiſque domorum locis terrore exanimentur: quæ non mediocris pœna iis futura erat, quibus dixerat Deus in Levitico (7): *Si in præceptis meis ambulaveritis, & mandata mea cuſtodieritis,... abſque pavore babitabitis in terra veſtra: dabo pacem in finibus veſtris; dormietis, & non erit, qui exterreat: auferam malas beſtias, & gladius non tranſibit terminos veſtros.* Judæis autem ea reapſe contigiſſe, quæ hic prænunciantur, tum ex Joſepho (8) conſtat, tum multo magis ex veteris Teſtamenti libris (9).

(גם בחור, גם בתולה, יונק עם איש שיבה *gam babúr, gam betbuláb, jonéck bim isb ſebbáb*; ideſt, *& juvenem, & virginem, lactentem cum bomine ſenectutis.*) Nimirum neque adoleſcentiæ flos juvenem, neque ætatis ſpecies virginem juvabit, neque aut commiſeratione infantem, aut pietate ac reverentia ſenem hoſtes proſequentur.

Verſ. 26. (אמרתי, אפאיהם *amárti, apbebém*; ideſt, *dixi, in extremitates jaciam eos.*) Nomen פאה *angulum, latus*, & cujuſque rei *extremitatem* deſignat. Hinc derivavit Moſes verbum הפאה, ſeu הפאיה, quo nuſquam alibi ſacri Scriptores uſi ſunt. Itaque quum ait Deus, אפאיהם, perinde eſt quaſi diceret: ſi qui forte ex ipſis poſt tot tantaſque calamitates, ac pœnas ſupererint, hos in omnes orbis terrarum angulos, atque extremitates disjiciam, captivi abducentur, ac ſervi facti leviſſimo pretio venundabuntur: quod revera tum ſæpe antea, tum maxime tunc eveniſſe, quum Judæi a Romanis devicti ſunt, nemini ignotum eſt. Simili ratione LXX Interpretes exponendum cenſuerunt; vertunt enim, εἶπα, διασπερῶ αὐτούς; ideſt, *dixi, diſpergam eos.* Atque hinc dictas monet Grotius Iſraelitarum διασποράς in Babylonia, Media, Ægypto, Græcia,

(1) cap. XXI verſ. 6. (2) cap. VIII verſ. 15. (3) cap. VIII verſ. 17. *Mittam vobis ſerpentes regulos, quibus non eſt incantatio, & mordebunt vos.* (4) cap. IX verſ. 3. Vide etiam, ſi libet, Eccleſiaſtic. cap. XXXIX verſ. 36; & Sap. cap. XVI verſ. 5; & Judith cap. VIII verſ. 25; & 1. Corinth. cap. X verſ. 9. (5) cap. I verſ. 20. (6) epiſt. 2 ad Cor. cap. VII verſ. 5.
(7) cap. XXVI verſ. 3, & 5, & ſeqq. (8) Lege, ſi libet, Joſephi libros de Bell. Judaic.
(9) Vide lib. 2 Paralip. cap. XXXVI verſ. 17; Jerem. cap. II verſ. 22; lib 2. Machab. cap. V verſ. 13.

cia, & alibi. At paulo aliter dictionem אפאיהם explicat Clericus: is enim, *videtur*, inquit, *hoc velle Deus: eos ita perdam, ut non plures superfint, quam reliquæ sunt spicæ in agro, quem messor* הפאיה, *idest ad extremitatem usque demessuit*. Sed probabilior videtur, quam priorem attuli, interpretatio.

Porro exemplari hebræo non consentit hic Samaritanum: etenim pro אפאיהם habet אפי הם, idest, *ira mea illos*, subaudi *perdet*. Cui lectioni consentanea est chaldaica Onkelosi explanatio, quæ est hujus modi: יחול רוגזי עליהון ואשיצינון; idest, *manebit ira mea super eos, & consumam eos*. Denique Vulgatus Interpres quum vertat, *ubinam sunt?* oportet, ut vel unum vocabulum אפאיהם legerit divisum in tria אף אי הם, vel potius legerit אפוא הם, idest, *ubi ipsi?* Quod si hac ratione legamus, continebit hic locus amarissimam quamdam irrisionem in eos, qui in falsis numinibus, hominumque potentia, ac fidelitate sibi confidebant, prolatam, cujus exempla in Scripturis crebra sunt (1).

(אשביתה מאנוש זכרם *ashbitbah meenósh zicbrám*; idest, *cessare faciam* (seu *delebo*) *ex hominibus memoriam eorum*.) Aut, si mavis, *delerem ex hominibus memoriam eorum*. Sequitur enim, *nisi iram inimici timerem*: &c. Porro eorum *memoriam delere* dicitur Deus, quos omnino de medio tollit, aut quos huc illucque dispergit. Ita in Exodo (2): *delebo*, inquit, *memoriam Amalech sub cælo*. Et apud Jobum (3) Baldad Suhites: *memoria*, inquit, *illius* (impii scilicet hominis) *pereat de terra, & non celebretur nomen ejus in plateis*. Ac David in psalmo XXXIII, seu XXXIV (4): *Vultus*, inquit, *Domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum* (5). Quum ergo hic ait Deus, *delerem ex hominibus memoriam eorum*, perinde esse videtur, quasi diceret: de medio ipsos omnino sublatos vellem, ut nulla eorum memoria superesset.

Vers. 27. (לולי כעס אויב אגור *lulê càbas ojébb agúr*; idest, *nisi indignationem inimici timebo*, aut *timerem*.) Binas in hoc versiculo rationes affert Deus, ob quas Hebræos continuo non est deleturus: prima ex hostium furore petitur, altera ex eo, quod Judæorum hostes relatam de Judæis ipsis victoriam non Jehovæ attributuri essent, sed suis aut Diis, aut viribus. Prima autem continetur his verbis, altera subsequentibus. Sed ut germanam hujus loci sententiam assequamur, hæc adnotanda sunt. Nimirum vox כעס modo active sumitur, ut *provocationem* denotet (6), modo passive, ut significet *indignationem*. Radix vero גור quamvis plerumque significet *habitare*, interdum tamen etiam idem valet ac *timere*: quo modo quum accipitur, convenit cum radice יגר, id est *timuit*. Itaque אגור idem est ac *timebo*: posset tamen etiam derivari ex אגר, quod est *collegit, congregavit*.

His positis, apparet, unde fiat, ut tres potissimum propositorum verborum afferantur interpretationes. Ac primum quidem Onkelosus, quasi אגור ducatur ex אגר, chaldaice sic transfert paulo obscurius: אלולפון רוגזא דסנאה כניש, idest, *nisi ira inimici collecta esset*. Deinde Oleaster vocem כעס active exponens, transfert in hunc modum: *nisi provocationem inimici timerem*.

I

(1) vers. 37 hujus cantici: *ubi sunt Dii eorum?* Et Hose. cap. XIII vers. 10: *ubi est rex tuus? maxime nunc salvet te*. Et Jesahi. cap. XIX vers. 12: *ubi sunt sapientes tui?* vide & cap. XXXIII vers. 18; & Nahum cap. 2 vers. XI; & Jerem. cap. XXXVII vers. 18; & epist. 1 ad Cor. cap. XV vers. 55. (2) cap. XVII vers. 14. (3) cap. XVIII vers. 17. (4) vers. 17. (5) vide etiam ps. CVIII, sive CIX vers. 15; & Sap. cap. X vers. 16; & Jesahi. cap. XXVI vers. 14; & Ezech. cap. XXV vers. 10, &c. (6) vide quæ adnotavi ad vers. 19, pag. 59 col. 1.

rem. Ideſt, niſi vererer, ne eorum hoſtes me provocarent, ſibi ſcilicet, aut ſuis Diis ea tribuentes, quæ ipſe feciſſem, nomenque meum blaſphemantes. Poſtremo ſic etiam interpretantur aliqui: *niſi indignationem*, ſeu *ferociam hoſtium vererer;* ideſt, niſi timerem, ne hoſtes præter modum contra ipſos ferocirent. Quin ſunt præterea qui vertant, *an non iram inimici timebo?* quaſi לולי, ſeu לולא ſignificet *an non:* quod an verum ſit, ipſi viderint. Lxx vero Interpretes vocem אגור omittentes, ſic vertunt, *εἰ μὴ δι' ὀργὴν ἐχθρῶν*, hoc eſt, *niſi propter iram inimicorum:* ſubaudi, *differendum cenſerem*, aut quid ſimile.

(פן ינכרו צרימו *pen jenakkerú zarémo;* ideſt, *ne forte alteri tribuant vexatores eorum.*) Miror Lxx Interpretes ita tranſtuliſſe: *ἵνα μὴ μακροχρονίσωσι, καὶ ἵνα μὴ συνεπιθῶνται οἱ ὑπεναντίοι*, ideſt, *ne forte diutius vivant, & ne inſurgant contrarii.* Nihil enim tale in hebræo exemplare hodie legitur. Rectius Vulgatus Interpres: *ne forte ſuperbirent hoſtes eorum;* ſimilique ratione Onkeloſus: דילמא יתרברב בעיל דבבא, ideſt, *ne forte ſe ſe magnificet inimicus.* Porro verbum נִכֵּר derivatur ex נֵכָר, quod eſt *alienatio*, unde & ducitur נכרי, ideſt *ignotus*, *alienus;* itidemque התנכר, hoc eſt, *inſtar ignoti*, aut *alieni ſe geſſit.* Quod ergo hic legimus פן ינכרו, id verti poteſt, *ne forte ſe ſe abalienarent a me*, vel, *ne forte inſtar ignotorum ſe gererent*, *ſimularentque ſe non agnoſcere, id a me factum eſſe;* vel denique potius, *ne forte alteri tribuerent*, nimirum falſis Diis. Ac ſane poſtremam hanc ſignificationem habere videtur hæc ipſa dictio ינכרו apud Jeremiam (1), ubi, *dereliquerunt me*, inquit Deus, וינכרו, ſive *aliis tribuerunt hunc locum*, *& adoleverunt Diis alienis.*

(פן יאמרו, ידנו רמה, ולא יהוה פעל כל זאת *pen jomerú, jadénu ramáh, veló Jehováh phabál col zoth;* ideſt, *ne forte dicant, manus noſtra elata, & non Dominus operatus eſt hæc omnia.*) *Manus elata* invictas vires, ſummamque potentiam denotat, translatione ſcilicet ab his, ut videtur, petita, qui ſtricto enſe, & elato brachio feriunt (2). Vereri autem ſe dicit Deus, ne, ſi Iſraelitas continuo perdat, eorum deletionem Hebræorum hoſtes ſibimetipſis adſcribant, dicantque: *manus noſtra elata, non Jehova fecit hæc omnia.* Itaque extremum Iſraelitarum excidium, quod hic deſignare, ac reſpicere videtur, opportunius tunc eventurum eſſe indicat, quum per Chriſti, & Apoſtolorum doctrinam unius Dei cognitio propagata fuerit. Porro Moſes quoque ut iratum Jehovam placaret, quidnam ex calamitatibus, quibus Hebræos afflicturus erat, contra ejus majeſtatem collecturi forent eorum hoſtes, ſæpius ei commemoravit. Ita in Numeris (3) quum dixiſſet Deus (4), *feriam eos peſtilentia, atque conſumam:* Moſes ut ejus indignationem mitigaret, *ut audiant*, inquit, *Ægyptii ... & dicant: non poterat introducere populum in terram, pro qua juraverat: idcirco occidit eos in ſolitudine* (5).

Verſ. 28. (כי גוי אבד עצות המה *ki goj obbád bezóth hémmah;* ideſt, *quoniam gens carens conſiliis ipſi.*) Vocem גוי dixi antea (6) adhiberi plerumque, quum de gentibus a Moſis lege alienis ſermo eſt. Ex quo intelligitur hunc verſiculum ad Judæorum hoſtes, non ad Judæos ipſos referendum eſſe. אֹבַד vero idem videtur eſſe atque אֹבֵד, ideſt *periens. Periens* autem *conſiliis* dicitur in he-

(1) cap. xix verſ. 4. (2) Virgilius lib. v Æneid. verſs. 426, & 427 de Darete, & Entello ſe ſe invicem percuſſuris ſic loquitur: *Conſtitit in digitos extemplo arrectus uterque, Brachiaque ad ſuperas interritus extulit auras.* (3) cap. xiv. (4) verſ. 12.
(5) vide etiam Exod. cap. xxxii verſ. 10, & ſeqq. itemque Deuter. cap. ix verſ. 28.
(6) ad verſ. 21 hujus cantici, pag. 60 col. 2.

hebræo sermone is, qui imprudens sit, & inconsultus. Fuerunt tamen (1) qui observarent, radicem אבר significare apud Æthiopas *stultum esse*, quo modo hic quoque accipi eam posse censent, ut & apud Jeremiam (2). Quapropter גוי אבד עצות vertunt *gens insana consiliis*, idest, quæ insanis utitur consiliis. Verum ut vocis אבר significationem inveniamus, necesse non est ad linguam Æthiopicam confugere, si quid valent, quæ modo dicta sunt.

(ואין בהם תבונה *veèn babèm tebbunâh*; idest, *& non in ipsis intelligentia.*) Oportet sane intelligentia eum destitui, qui non Deo accepta refert, sed sibi tribuit, si qua facit laudabilia. Aquila sic transtulit: ἐυκ ἔστιν ἐν ἀυτοῖς φρόνησις, idest, *non est in illis prudentia.*

Jam vero quamvis ad Judæorum hostes versiculum hunc retulerimus, ad Israelitas tamen ipsos pertinere etiam potest: qua ratione si interpretari quis velit, versiculus iste cum superioribus ita connectendus erit, quasi dicat Deus: Effice em ut Israelitarum memoria extingueretur, nisi vererer, &c. ideo autem id efficerem, quod Hebræi gens inconsulta sit atque stultissima. Quin & illud animadvertendum hic est, non modo versiculum hunc duodetricesimum, verum etiam reliquos proxime sequentes usque ad sextum & tricesimum ab aliis (3) quidem ad Judæos, ab aliis (4) vero, quorum mihi magis probatur opinio, ad eorum hostes referri.

Vers. 29. (לו חכמו, ישכילו זאת, יבינו לאחריתם *lu bachemû, jaskîlu zoth, jabbînu leabarithâm*; idest, *utinam sapientes facti essent: næ illi intelligerent hoc, considerarent finem suum.*) Nimirum utinam Hebræorum hostes resipiscerent: næ illi providerent, quid ad extremum ipsis eventurum sit: si enim Israelitas ob eorum crimina tam graviter punio, quidni eorum quoque hostes pœnas tandem subituri sint? Quod autem ait, *intelligerent hoc*, id vel ad superiora referendum est, quasi dicat: intelligerent me perdidisse populum meum ob ejus peccata, ideoque ejus rei gloriam non sibi, sed mihi vindicarent: vel referendum est ad ea, quæ in versiculo proxime sequenti dicuntur. Porro locum hunc multo aliter interpretantur Lxx Interpretes: ita enim vertunt: ἐυκ ἐφρόνησαν συνιέναι ταῦτα πάντα καταδεξάσθωσαν εἰς τὸν ἐπίοντα χρόνον, idest, *non sapientes fuerunt ad intelligendum: hæc omnia suscipiant in subsequens tempus.* In quo apparet eos hebraico exemplari, quale hodie exstat, non consentire.

Vers. 30. (איכה ירדף אחד אלף, ושנים יניסו רבבה? *echâh irdóph ehâd éleph, ushnâim janîsu rebbabbâh*; idest, *quomodo persequetur unus mille, & duo fugabunt decies mille?*) Duas habere potest hic locus interpretationes. Ac primum sic exponi posset: Deberent sane Israelitæ, aut eorum hostes (ad utrosque enim hæc referri possunt) secum ipsi hoc reputare: Qui fiebat olim ut Israelitarum unus decem e suis hostibus, ac duo millenos insequerentur, fugarentque? Fieri profecto non potuisset, ut tam pauci Israelitæ tam multos hostes vincerent, nisi hos in illorum manus omnipotens Jehova tradidisset. Porro eam locutionem, qua unus decem, ac duo millenos persequi dicuntur, ferme proverbialem esse existimo, nec aliud quidquam ea significari, quam paucissimos plurimis superiores esse. Constat autem unicuique in sacris historiis vel mediocriter versato, sæpe maximos exercitus a paucis Israelitarum copiis profligatos esse, præsertim in bellis, quæ contra Amalecitas, Amorræos, ac Madianitas

i 2 ges-

(1) vide Cleric. ad hunc locum. (2) cap. xv vers. 9. (3) ab Euthymio scilicet, Malvenda, Cornelio a Lapide, aliisque. (4) a Vatablo, Abulensi, Tirino, Bonfrerio, Calmeto, & aliis.

gesserunt. Quin etiam in Levitico (1) haud absimili modo Israelitas alloquens Deus, *persequentur*, inquit, *quinque de vestris centum alienos, & centum de vobis decem millia.* Et in libro Josuæ (2): *Unus e vobis persequetur hostium mille viros, quia Dominus Deus vester pro vobis ipse pugnabit.* . . .

Deinde proposita verba ita etiam interpretari licet, quasi Moses Prophetarum more in futuras ætates animo se transferens, atque ultimam potissimum Judæorum excidionem per Romanos faciendam respiciens sic loquatur: Partam de Hebræis victoriam sibimetipsis non vindicarent eorum hostes, si saperent; cogitare enim deberent, fieri non potuisse, ut Romanæ copiæ munitissimam, ac fere inexpugnabilem Jerosolymæ urbem caperent, omnemque Judæorum gentem dispergerent, nisi Hebræos Deus Romanis veluti vendidisset.

(אם לא כי צורם (3) מכרם ? *im lo ki Zurim mecbarim*; idest, *an non quia Petra* (nempe *Deus*) *eorum vendidit eos?*) Venditæ rei fit dominus cui venditur. Itaque Hebræos (de ipsis enim malim hæc verba intelligere) *vendidisse* ideo dicitur Deus, quod eos quasi vilissimos servos in dominium hostium tradiderit. Simili modo David in psalmo xliv, seu xliii (4) ait: תמכר עמך בלא הון, idest, *vendes populum tuum sine substantia*, sive, ut recte Vulgatus Interpres vertit, *sine pretio*. Ceterum quamvis מכר proprie significet *vendidit*, aliquando tamen nihil aliud denotare videtur, quam *tradidit*, veluti in illo Judicum (5) ביד אשה ימכר יהוה את סיסרא, idest, *in manum fœminæ tradet Dominus Siseram*. Et apud Ezechielem (6) ומכרתי את הארץ ביד רעים, idest, *& tradidi terram in manum improborum*. Eamdemque significationem habere potest in hoc Mosis loco.

(ויהוה הסגירם ? *vi Jhovah isghirâm*; idest, *& Jehova clausit illos?*). Ne qua scilicet effugium pateret. הסגיר tamen non modo significat *clausit*, sed etiam *tradidit* (7).

Vers. 31. (כי לא כצורנו צורם *ki lo cheZurênu Zurâm*; idest, *quoniam non ut Deus noster Deus eorum.*) Negat Moses Hebræorum Deum Diis gentium similem esse, eum scilicet esse negat, qui injurias sibi illatas inultas impunitasque dimittat, aut qui suis prodesse, eosque e quovis periculo, ac discrimine eripere nequeat. Onkelosus vocem צור interpretatur *fortitudinem*; sic enim chaldaice transfert: ארי לא כתוקפנא תוקפהון; idest, *quoniam non est fortitudo nostra fortitudo eorum.*

(ואיבינו פלילים *veojebhênu phelilim*; idest, *& nostri inimici sunt judices.*) Lxx Interpretes ita vertunt, οἱ δὲ ἐχθροὶ ἡμῶν ἀνόητοι, hoc est, *inimici autem nostri stulti*: quasi pro פלילים legerint אוילים. Nam פלילי sine dubio *judicem*, aut *censorem* significat: ducitur enim ex פלל, quod est *judicavit*. Porro totum hoc, *& nostri inimici sunt judices*, Salomon interpres hebræus (8) sic exponit: Inimici nostri ideo nostri judices sunt, quia vendidit nos illis Deus tanquam mancipia. Nostri autem Interpretes ita fere explicant, quasi dicat Moses: *vel hostibus nostris judicibus*. Notissima scilicet omnibus erant, quæ in Ægypto, in mari Erythræo, & in Deserto mirabilia pro Israelitis Deus gesserat: ac proinde cum Jehova alios Deos nullo modo conferendos esse, vel ipsi Hebræorum hostes poterant judicare: quin revera id sæpius profiteri, ac Jehovæ potentiam agnoscere coacti sunt. In Exodo (9) enim Ægyptii, *fugiamus*, inquiebant, *Israelem; Dominus enim pugnat pro eis contra nos*. Et in libro Josuæ (10) Rahaba, *Dominus Deus vester,*

(1) cap. xxvi vers. 8. (2) cap. xxiii vers. 10. (3) de voce צור dixi pag. 41, & 42. (4) vers. 13. (5) cap. iv vers. 9. (6) cap. xxx vers. 12. (7) vide Marini Thesaurum. (8) vide Steuchum ad hunc locum. (9) cap. xiv vers. 25. (10) cap. 2 vers. 11.

ster, inquit, *ipse est Deus in cælo sursum, & in terra deorsum*. Et in libro Samuelis primo (1) Philistæi, *væ nobis*, inquiunt, *quis nos salvabit de manu Deorum sublimium istorum?*

Vers. 32. (כי מגפן סדם גפנם *ki miggbépben Sedóm gapbnám*; idest, *quoniam ex vite Sedom vitis eorum*.) De Judæorum hostibus videntur hæc dici, quamvis multi ad Judæos ipsos ea referant (2). Sedomæ porro, ac finitimarum, quæ postmodum subversæ sunt, urbium incolas in omne flagitiorum genus se se ingurgitasse nemo nescius est: qui vel eo nequitiæ venerant, ut hospites violare impudentissime conati sint (3). Ex quo fit, ut sceleratos homines Sedomæis passim, Gomorræisque comparent divini Scriptores, veluti Jesahias, dum Jerosolymitanos ita alloquitur (4): *Audite verbum Domini principes Sodomorum, percipite auribus legem Dei nostri populus Gomorræ*. Simili ratione Moses in hoc versiculo, ut eorum, de quibus loquitur, pravissimos deterrimosque mores describat, a Sedoma, & Gomorra comparationem ducit. Utitur autem translatione a vitibus petita, quam & in hoc, & in subsequenti versiculo per continuam allegoriam eleganter persequitur. *Ex vite Sedomæ*, inquit, *est vitis eorum*; idest, eorum mores moribus Sedomæorum sunt quam simillimi: atque ut palmites, traducesve fructum matricibus, e quibus desumti sunt, similem generant, sic isti quasi propago quædam sint vitium Sedomæ, fructus proferunt earum fructibus non dissimiles. Ita quidem videtur explicandus hic locus. Aliter tamen eum explanat Onkelosus: chaldaice enim sic interpretatur: ארי כפורענות עמא דסדום פורענותהון; idest, *quoniam sicut vindicta populi Sedomæ erit vindicta eorum*. Vulgatus autem Interpres ita fere vertit, uti nos transtulimus: omittit tamen particulam כי, idest *quoniam*: nec immerito; sæpe enim παρέλκει (5), ac fortasse hoc etiam in loco.

(ומשדמת עמרה *umisshadmóth Hamoráh*; idest, *& ex vastationibus Gomorræ*.) Onkelosus chaldaice sic reddidit, ולקוחהון כעם עמרה, idest, *& percussio eorum sicut populi Gomorræ*. LXX vero Interpretes ita transferunt: καὶ ἡ κλῆματὶς αὐτῶν ἐκ Γομόῤῥας, hoc est, *& vitis eorum ex Gomorra*. At neutri vertunt vocem משדמות, quam tamen non omittit Vulgatus Interpres. Quid autem sint proprie שדמות, liquido non constat. Alii *arva*, alii *suburbanos agros*, alii *vineas* interpretantur. Mihi arridet Marini opinio, qui eo vocabulo *devastationes, ac loca arida, quæ fruges non afferunt*, significari putat.

(ענבמו ענבי רוש *hanabbémo binnebbé rosh*; idest, *uva eorum uvæ toxici*.) Uva venenata actiones pravas designat. Vox autem רוש, quæ hic contra perpetuam consuetudinem habet ו literam, alibi autem sic semper scribitur ראש, plerumque *caput* denotat: interdum tamen aliquid letale. At quum hoc altero modo accipitur, non omnino liquet, quid proprie significet: alii enim *toxicum*, alii *cicutam*, vel *aconitum*, alii *caput venenatum*, alii denique, ut LXX Interpretes, & Vulgatus (6) *fel* interpretantur. Onkelosus autem sic παραφράζει: מחתהון בישין כרישי חיוין, idest, *plagæ eorum pessimæ sicut capita colubrorum*.

(אשכלת מררת למו *ashkelóth meroróth lámo*; idest, *racemi amaritudinum ipsis*.)

(1) cap. IV vers. 8. (2) vide quæ dicta sunt paulo ante ad vers. 28, pag. 67. col. 1.
(3) vide Genes. cap. XIX. (4) cap. I vers. 10. Vide etiam Jerem. cap. XXIII vers. 14; Thren. cap. IV vers. 6; & Ezech. cap. XVI vers. 48, & 49. (5) psalm. CXVIII vers. 10, 11, & 12; & psalm. CXXII vers. 5, & alibi. (6) vide apud vulgatum Interpretem psalm. LXIX vers. 22; & Jerem. cap. XXIII vers. 15; & cap. VIII vers. 14; & Thren. cap. III vers. 5.

ipsis.) In eadem, qua prius, metaphora persistens, diversis verbis, quæ dixit jam, repetit exornatque. Onkelosus explanat in hunc modum: ותשלומת עובדיהון כמררותהון, idest, *& retributio operum eorum sicut venenum eorum.*

Vers. 33. (חמת תנינם יינם *bamàth tanninim jenám;* idest, *venenum* (sive *furor*) *draconum vinum eorum.*) De voce חמה, quam Vulgatus Interpres hic transfert *fel*, dictum est alibi (1). Videtur autem Moses quum hæc scripsit, in animo habuisse acetum, vinumque myrrhatum, quod Christo Domino e cruce pendenti vinea Domini exercituum, idest domus Israel, potandum dedit. Ita sane locum hunc explicant Cyrillus Jerosolymitanus (2), Rufinus (3), aliique. Attamen ut per uvam venenatam actiones pravas designari supra diximus, ita hic per vinum venenatum doctrinam pessimam intelligere possumus cum Origene (4), quæ venenum draconum dicatur, quod instar illius maxime noxia sit. Denique, ut recte monet Oleaster, hic locus sic etiam exponi potest: Vinum, quod eis paravi, venenum draconum est. Cui explicationi subsequens versiculus adstipulatur.

(וראש פתנים אכזר *verósh pethanim achzár;* idest, *& toxicum aspidum sævissimum.*) Lxx Interpretes vertunt, καὶ θυμὸς ἀσπίδων ἀνίατος. Ac similiter Vulgatus, *& venenum aspidum insanabile:* quasi pro אכזר legerint utrique אין זר, hoc est, *non est curatio* (5). Est autem venenum aspidum acutissimum, ac vitalia celerrime penetrat, ut testantur Aristoteles (6), Plinius (7), Galenus (8), atque Ælianus (9), cujus sunt hæc verba: ὀξύτατον ἐστι τὸ ἐξ αὐτῆς φάρμακον, καὶ διαδραμεῖν ὤκιστον. Hinc ortum adagium, δῆγμα ἀσπίδος, idest, *morsus aspidis*, quo vulnus insanabile denotatur.

Porro de voce ראש dixi paulo ante (10). אכזר autem *sævitiem* quidem designat, sed hic adjectivi nominis vim habet, ac pro *sævissimo* ponitur: quo modo & latini *scelus* interdum dicunt pro *scelesto* (11). Denique pro voce פתנים Jonathanus habet פיתוניא derivatum ex פיתון (*pithún*). Ex quo ductum etiam videtur græcum *Pythonis* nomen, quo Ingens quidam draco designatur, quem ab Apolline sagittis interfectum esse Poetæ finxerunt (12).

Vers. 34. (הלוא הוא כמס עמדי? *haló hu camús bimmadì*, idest; *an non ipsum reconditum est penes me?*) Vox כמוס nusquam alibi quidem occurrit, plerique tamen vertunt *absconditum*, aut *reconditum*. Ita sane eam vocem interpretantur Interpretes Lxx, & Vulgatus, Jonathanus, aliique e recentioribus Interpretibus. At Onkelosus exponit contrario sensu: sic enim habet: *nonne omnia eorum opera* גלן, sive *retecta*, aut *patefacta sunt apud me?*

Quod autem spectat ad pronomen masculinum הוא, id significat quidem *ipse*, aut *ille*; sæpissime tamen ponitur pro verbo substantivo tertiæ personæ: itaque הוא כמוס sic verti debet: *reconditum est*. Referri autem potest ad יין, idest *vinum*, quod in superiore versiculo memoratum est; ita ut tota sententia sic habeat: An non vinum hoc mortiferum, idest pœnas ac supplicia, quibus eos castigaturus sum, vel eorum scelera, ac flagitia, penes me veluti recondita habeo?

(חתום באוצרתי? *bathúm beozerothàj;* idest, *obsignatum in thesauris meis?*)

אוצר

(1) ad vers. 24 hujus cantici, pag. 63 col. 2. (2) catech. XIII. (3) in expositione Symboli. (4) lib. I in Canticum Canticorum pag. 39 tomi III edit. PP. S. Mauri. (5) Vide Jesaiæ. cap. I vers. 6. (6) lib. VIII Hist. cap. 29. (7) lib. VIII cap. 23. (8) lib. I de theriaca cap. VIII. (9) lib. IX cap. 61. (10) ad versiculum superiorem. (11) Terent. And. 3. 5, & Plaut. Truc. 2. 7. 60. (12) vide Ovid. lib. I Metamorph.

אוצר thesaurum, penum, cellam, in summa locum omnem, in quo aliquid reconditur, ac servatur, designat. Per translationem itaque elegantissimam, *nonne*, inquit Deus, *obsignata hæc sunt in thesauris meis?* quasi diceret: eorum flagitia, vel pœnas, quibus ipsos tandem multabo, non solum reconditas penes me in promptuariis locis, sed etiam sigillo impresso munitas habeo. Quod si de ærumnis, ac pœnis, quibus eos, ad quos hæc referuntur, puniturus erat Deus, versiculus iste explicetur, translatio desumpta erit ex cellis, in quibus homines recondunt, ac diligentissime claudunt quæ volunt asservare. Sin autem de eorum sceleribus hæc intelligenda sunt, ducta erit translatio ex tabulariis, in quibus magistratus aut reges accusationes servant, ut opportuno tempore rem cognoscant, quæque γραμματοφυλακεῖα, atque ἀρχεῖα græce appellantur, barbare antem *archiva*. Deum vero singulorum crimina velnti in tabulas referre, ne ulla unqnam oblivione deleantur, locutio est translata in Scriptoribus sacris crebro occurrens. Ita Jobus (1), *obsignatum est*, inquit, *in fasciculo delictum meum*. Et apud Jesahiam (2): *Ecce scriptum est coram me*, ait Deus, *non tacebo, sed reddam, & retribuam in sinum eorum* (3). Simile quiddam, ut secte ait Clericus (4), Plauti animo de Divina providentia obversabatur, quum hæc in Rudentis prologo scribebat, ubi Arcturus postquam dixit Sidera interdiu inter homines versari, ut eorum facta observent, ita pergit:

Qui falsas lites falsis testimoniis
Petunt, quique in jure abjurant pecuniam,
Eorum referimus nomina exscripta ad Jovem.
. . . . .
Bonos in aliis tabulis exscriptos habet.

Vers. 35. (לי נקם, ושלם *li nakám, vesbillém*; idest, *mihi vindicta, & rependet.*) שלם quibusdam videtur nomen esse, quod *retributionem* significet; alii, ut Marinus, malunt esse verbum; ut scilicet divinæ vindictæ id tribuatur, quod Deo tribuendum foret. Sed parvi dissensio isthæc momenti est: utcumque enim se res habeat, eadem est loci sententia. Nimirum, meum est, inquit Deus, injurias ulcisci, sontesque punire, idque apto tempore reipsa efficiam. *Qui ergo vindicari vult*, ut Ecclesiastici verbis utar (5), *a Domino inveniet vindictam*. Qua de causa etiam Jehova *ultionum Deus* a Davide (6) appellatur. Germanam hanc esse istius loci explicationem, patet ex Paulo: is enim ad Romanos scribens, *non vos*, inquit (7), *defendentes* (8) *carissimi, sed date locum iræ: scriptum est enim: mihi vindicta, & ego retribuam*. Hæc tamen non ita accipias velim, quasi Christiano homini non liceat, adversus eos, a quibus injuriose læditur, opem sibi a magistratu, aut a Rege exposcere. Hornm enim vindictam, non hominis, sed Dei vindictam esse putandum est: namque, ut Paulus docet (9), *non est potestas nisi a Deo... non sine causa gladium portat: Dei enim minister est, vindex in iram ei, qui malum agit*. Licet ergo nobis, si lædimur, ad magistratus confugere, modo ne vindicem

(1) cap. xiv vers. 17. (2) cap. lxv vers. 6. (3) vide etiam lib. 1 Sam. cap. xv vers. 2; & Dan. cap. vii vers. 9; & Apocalyps. cap. xx vers. 12. (4) ad Exod. cap. xxxii vers. 32. (5) cap. xxviii vers. 1. (6) psalm. xciii, seu xciv vers. 1. (7) cap. xii vers. 19. Vide etiam epist. ad Hebr. cap. x vers. 30. (8) *Defendendi* verbum apud vulgatum Interpretem significat sæpe *ulcisci*, veluti in libro Judith cap. 1 vers. 12; cap. 2. vers. 1; & cap. ix vers. 2. Quin Tertullianus in libro 2 contr. Marcion. cap. xviii locum hunc sic vertit: *mihi defensam, & ego defendam*. (9) in epist. ad Rom. cap. xiii vers. 1, & seqq.

cem animum habeamus, aut ne mutuam mali vicem (quæ esset vindictæ cupiditas) rependere optemus.

(לעת תמוט רגלם *lebéth tamút raglám*, ideſt, *quo tempore movebitur pes eorum.*) Vox לעת jungi etiam poteſt cum verbis ſuperioribus. *Pedes* autem *moveri*, mea quidem ſententia, ſignificat in mala, aut in calamitates incidere, translatione ſcilicet ab iis deducta, qui in curſu prolabuntur: quin locutionem eſſe arbitror ferme proverbialem apud Hebræos, quum ſæpe occurrat in exemplari Hebræo (1). Eorum tamen interpretationem non reſpuo, qui locum hunc ita exponunt: quum legem meam violare cœperint, aut quum in graviſſima crimina lapſi fuerint, maximeque quum Chriſti necem perfecerint, ut explanat Euthymius. Onkeloſus vero in hunc modum chaldaice interpretatur: לעידן דיגלון מן ארעהון, ideſt, *in tempore, quo migrabunt de terra ſua.*

(כי קרוב יום אידם *ki karóbh jom edám*; ideſt, *quoniam proximus eſt dies calamitatis eorum, atque exitii.*) Dies calamitatis, de quo hic ſermo habetur, interprete Euthymio, dies eſt, quo Jeruſalem capta, ac prorſus everſa eſt.

(וחש עתדת למו *vehásh bathidóth lámo*; ideſt, *& præſto eſt cum his quæ parata ſunt ipſis*). Quoniam חש numeri ſingularis eſt, עתדת autem pluralis, proinde חש aut refertur ad ſuperius vocabulum יום, aut per numeri enallagen ad plurale עתדת.

Verſ. 36. (כי ידין יהוה עמו *ki jadín Jehováh hammó*; ideſt, *quoniam judicabit Jehova populum ſuum.*) Dimidium hunc verſiculum ſextum ac triceſimum exſcripſit auctor pſalmi cxxxv, ſeu cxxxiv (2). *Judicare* autem *Iſraelitas* hic eſt eorum patrocinium ſuſcipere, ac pœnas ab illorum hoſtibus repoſcere. Hanc certe vim habet *judicandi* verbum in his Scripturæ locis. *Judica me Domine* (3), *quoniam ego in innocentia mea ingreſſus ſum.* Et, *Judicavit pauperes populi* (4), *& ſalvos faciet filios pauperum, & humiliabit calumniatorem.* Et, *Deus in nomine tuo ſalvum me fac* (5), *& in virtute tua judica me.* Et alibi quoque (6). At malunt aliqui, ut Euthymius, *judicandi* verbum contrario modo hic interpretari, ita ſcilicet ut *condemnare*, ac *punire* ſignificet. Quin alii etiam, ut Quiroſus, hoc tantum modo accipi poſſe contendunt: ita enim illud accepiſſe ajunt Paulum in epiſtola ad Hebræos data (7), quum hæc ſcripſit: *Quanto magis putatis deteriora mereri ſupplicia, qui Filium Dei conculcaverit? .... ſcimus enim qui dixit: Mihi vindicta, & ego retribuam. Et iterum: Quia judicabit Dominus populum ſuum. Horrendum eſt incidere in manus Dei viventis.* At quod hi volunt, id ex iſtis Pauli verbis non effici, oſtendit Calmetus in commentariis ad eum locum. Ipſum adi.

(ועל עבדיו יתנחם *vehál habbadáv ithnehám*; ideſt, *& ſervorum ſuorum miſerebitur.*) Illorum ſcilicet, qui ei ex animo ſerviunt, ſive, ut Euthymio placet, qui in Chriſtum crediderint. Porro verbum התנחם ad *mutationem animi* deſignandam adhibetur, quæ ſi ex conſolatione oriatur, idem valet ac *ſeſe conſolatus eſt*; ſi ex commiſeratione, ſignificat *miſertus eſt*; ſin demum ex facti pœnitentia, ſignificat *eum pœnituit*. Hinc orta interpretationum varietas. Lxx enim Interpretes ſic transferunt: *καὶ ἐπὶ τοῖς δούλοις αὐτοῦ παρακληθήσεται.* Eodemque modo interpretabantur hunc locum Machabæi (8), quum hæc dice-

(1) pſ. xciii, ſeu xciv verſ. 18: *Si dicebam, motus eſt pes meus.* Et pſ. 38, ſive 37 verſ. 17: *dum commoventur pedes mei, ſuper me magna locuti ſunt.* Et pſ. 66, ſeu 65 verſ. 9: *non dedit in commotionem pedes meos.* Et pſ. 73, ſeu 72 verſ. 2: *mei autem pene moti ſunt pedes*, &c. (2) verſ. 14. (3) pſ. xxvi, ſeu xxv verſ. 1. (4) pſ. lxxii, ſeu lxxi verſ. 4. (5) pſ. liv, ſeu liii verſ. 1. (6) Gen. cap. xxx verſ. 6; & pſ. xliii, ſeu xlii verſ. 1. &c. (7) cap. x verſ. 30. (8) lib. 2 Machab. cap. vii verſ. 6.

tent: ὁ Κύριος ὁ θεὸς ἐφορᾷ καὶ, ταῖς ἀληθείαις ἐφ' ἡμῖν παρακαλεῖται. καθάπερ διὰ τῆς κατὰ πρόσωπον ἀντημαρτυρούσης ᾠδῆς διεσάφησε Μωυσῆς λέγων: καὶ ἐπὶ τοῖς δούλοις αὐτοῦ παρακληθήσεται, ideſt, ut Vulgatus Interpres transfert, *Dominus Deus aſpiciet veritatem, & conſolabitur in nobis, quemadmodum in proteſtatione cantici declaravit Moyſes: Et in ſervis ſuis conſolabitur.* Vulgata vero editio hic quidem habet, *& in ſervis ſuis miſerebitur*; in pſalmo autem cxxxv, ſeu cxxxiv, in quo dimidium hunc verſiculum exſtare diximus, ſic habet: *& in ſervis ſuis deprecabitur*, ideſt, ut clarius vertit Hieronymus, *placabilis erit.* Onkeloſus autem ita explanat ופורענות עבדוהי צדיקיא יתפרע, hoc eſt, *& ultionem ſervorum ſuorum juſtorum ulciſcetur.* Denique יתנחם vertere etiam poſſemus *pœnitebit eum*: quin reapſe ita vertit Pagninus. Pœnitentia autem Dei actionis tantum mutatio eſt, non ſententiæ (1).

(כי יראה, כי אזלת יד *ki ireh, ki azelath jad*; ideſt, *quoniam* (vel *quando*) *videbit, quod abierit manus.*) Dictio אזלת, in qua poſitum eſt ת pro ה more chaldaico, derivatur ex radice chaldaica אזל, quæ ſignificat *abiit, receſſit.* Vox vero יד proprie quidem *manum*, per translationem vero fortitudinem, ac vires denotat, quas in manibus præcipue homines habent. Ut ergo *manus confortare* eſt vires animumque addere (2), ita e contrario *manum recedere* eſt vires animumque deficere.

(ואפס עצור ועזוב *veèphes bazúr vebazúbh*; ideſt, *& defectionem clauſi, ac derelicti.*) Locum hunc, atque adeo totum verſiculum in mente ſine dubio habuit ſcriptor libri ſecundi, ſive, ut a Vulgato Interprete vocatur, quarti Regum, quum hæc ſcriberet (3) כי ראה יהוה את עני ישראל, ואפס עצור ואפס עזוב, ויושיעם; ideſt, *quoniam vidit Jehova afflictionem Iſraelis...., & defectionem clauſi, & defectionem derelicti, ... & ſalvavit eos.* Quin ſimilis loquendi modus occurrit alibi ſæpius: in capite enim decimoquarto libri primi, ſeu tertii Regum hæc legimus (4) והכרתי לירבעם משתין בקיר עצור ועזוב בישראל ideſt, *& excidam Jerobohamo mingentem in pariete, clauſum, & derelictum in Iſraele.* Quæ verba in capite xxi ejuſdem libri (5) iterum de Achabi poſteris dicuntur. Hinc patet, locutionem iſtam, qua *deficere* dicitur *clauſus, & derelictus*, proverbialem eſſe, eaque bellum internecinum, & omnimodam excidionem ſignificari, tantam ſcilicet, ut nullus ſuperſit neque ex his, qui in arcibus, aut in urbibus, aut in domibus *clauſi*, neque ex his, qui in agris diſperſi, ac veluti *derelicti* erant. Sunt quidem qui hæc verba, *clauſum & derelictum*, ſic exponant, ut ſignificent opes in theſauris clauſas, ac pecus in agris diſperſum. Sed potior videtur prior interpretatio.

Verſ. 37. (ואמר, אי אלהימו? *veamár, e Elohémo*; ideſt, *& dicet: ubi ſunt Dii eorum?*) Vocem ואמר Clericus ita accipit, quaſi paſſivam habeat ſignificationem, ac ſignificet *& dicetur*, vel *dicet quiſpiam.* Abenus vero Hezra, quaſi poſt eam vocem ſubaudiendum ſit אויב, ideſt *hoſtis*, cenſet ea verba אי אלהימו, hoc eſt, *ubi eſt Deus eorum?* hoſtium eſſe captos Judæos irridentium. At equidem malim Dei ipſius Hebræos,

k qui

(1) Vide Petavium, Theologicor. dogm. de Deo, Deique propriet. lib. III cap. 2 num. 17, & 18. (2) Jeſahi. cap. XXXV verſ. 3 חזקו ידים רפות, ideſt, *confortate manus diſſolutas.* Et Jerem. cap. XXIII verſ. 14. *Confortaverunt manus peſſimorum, ut non converterentur unuſquiſque a malitia ſua.* Vide etiam Hoſe. cap. VII verſ. 15; Et Eccleſiaſtic. cap. XXV verſ. 32. (3) cap. XIV verſ. 26, & 27. (4) verſ. 10. (5) verſ. 21. Vide etiam lib. 2, ſive 4 Reg. cap. IX verſ. 8.

qui idola coluerant, compellantis, verba esse: itaque cum Lxx Interpretibus sic transfero: Et dicet Jehova: ubi sunt Dii eorum?

(צור חסיו בו? *Zur hasáju bbo*; idest, *Petra, in quam se receperunt?*) Verbum חסה aliqui vertunt *speravit*; at proprie significat *se se recepit*. De voce autem צור dictum est alibi (1).

Vers. 38. (אשר חלב זבחימו יאכלו *ashèr bèlebb zebbabèmo jochèlu*; idest, *Qui adipem victimarum ipsorum comedent.*) Duobus modis potest accipi particula אשר, primum ut sit adverbium, & significet *quoniam*; deinde ut sit pronomen relativum. Itaque duobus itidem modis potissimum exponi possunt hæc verba: ac primum quidem ita, ut tota versiculi sententia sic habeat: Quoniam adipem victimarum Diis, quos coluistis, oblatarum comedistis, & vinum eorum libaminum bibistis, ferant nunc vobis opem, si possunt. Deinde ut sensus sit: Qui comederunt adipem victimarum vestrarum, ac vestrorum libaminum vinum biberunt, surgant modo, ac vobis opitulentur. Quasi scilicet Gentium Deos victimarum adipem comedere, ac vinum libaminum bibere dicat Moses; propterea quod in eorum honorem adeps in sacris adolebatur, vinumque effundebatur ab eorum cultoribus (2).

(ישתו יין נסיכם *isbtú jen nesichàm*; idest, *bibent vinum libatoris ipsorum.*) Vocem נסיך alii *libationem*, alii *libatorem* seu *sacrificulum* vertunt. Rabbini porro, teste Johanne Buxtorfio (3), ex hoc loco colligunt, non licere Hebræis vinum Idololatrarum, in quibus etiam Christianos numerant, bibere, illudque vocant יין נסך, idest *vinum libaminis*, cujus modi vinum se unquam bibisse negat Esthera (4).

(יקומו, ויעזרכם, יהי עליכם סתרה *jakúmu, vejabzeruchèm, jebì balechèm sithràb*; idest, *surgant, & vobis opem ferant, sit super vos latibulum.*) Particulam על dandi casui aliquando inservire (5), recte docet Clericus. Itaque יהי עליכם סתרה verti potest: sit vobis latibulum, sive absconsio, idest protectio.

Vers. 39. (ראו עתה, כי אני אני הוא, ואין אלהים עמדי *reú baitàb, ki anì anì bu, veèn Elohìm bimmadì*; idest, *videte nunc, quod ego ego ipse, nec Dii mecum*) Nimirum: videte nunc, me nullius Dei ope indigere, nec quemquam parem habere: ego enim, ego, inquam, solus sum ille, qui vobis opem ferre possum, ego, qui & occido, & ad vitam revoco, quum libet. Lxx vero Interpretes, & Onkelosius ita vertunt, quasi sensus sit: Videte nunc, me esse illum *Qui est.*

(אני אמית, ואחיה, מחצתי, ואני ארפא *anì amìtb, vaabajjèb, mabàzti, vaanì erpàb*; idest, *ego morte afficiam, & vivificabo, vulneravi, & ego sanabo.*) Summæ potentiæ, ac divinitatis argumenta certissima, quæ passim in sacris libris usurpantur (6). Armachanus autem (7), teste Cornelio a Lapide, se a docto quodam Hebræo accepisse ait, verba hæc aliis vocalibus punctis appositis passive legenda, ac scribenda esse in hunc modum אֻנִי אֻמַת וְאֶחְיֶה כְּמַחְצְתִי נֵאֲנִי אֵרָפֵה *anì umàtb, veebjèb, mubàzti, vaanì eraphèb*; idest, *ego occidar, & vivam, transfigar, & sanabor.* Quin & illud addit Armachanus, *ita scriptum esse in codice conscripto manu Esdræ, qui* Bo-

(1) pag. 41, & 42. (2) Vide Clericum ad hunc locum. (3) in *Synagoga Judaica* cap. xxxv; tom. iv Thes. Antiqu. Sacr. ab Ugolino editi pag. 1088. (4) cap. xiv vers. 17. (5) vide Gen. cap. a vers. 26; Exod. cap. iii vers. 18; & Deuter. cap. vii vers. 16. (6) vide lib. i Sam. cap. a vers. 6; Job. cap. v vers. 18; Hose. cap. vi vers. a; & Sap. cap. xvi vers. 13. (7) in quæst. Armen.

Bononiæ apud Patres Dominicanos asservatur. Quod si res ita se haberet, apertissime hoc in loco Servatoris nostri divinitas, cruciatus, mors, reditusque ad vitam prænunciarentur. Itaque miror sane, hujusmodi lectionem nulli unquam Interpreti, aut Christiano homini cognitam fuisse, & Hebræum illum, a quo hæc Armachanus se accepisse affirmat, quum ita sentiret, hebræum tamen adhuc esse potuisse: quem proinde potius Armachano verba dare voluisse crediderim. Quod autem spectat ad eum codicem, quem indicat Armachanus (1), quemque Esdræ ipsius manu exaratum vulgo ajunt, eum oculis egomet meis vidi paucis abhinc mensibus, diligenterque lustravi, nec vel unum vocale punctum in eo reperi.

(ואין מידי מציל *veén mijjadi mazzil*; idest, *& nemo est, qui de manu mea eripiat.*) Eos scilicet, quos punire decreverim (2).

Vers. 40. (כי אשא אל שמים ידי *ki essá el shamáim jadi*; idest, *quoniam attollam ad cælum manum meam.*) Particula כי omittitur a Vulgato Interprete: dixi autem supra (3), eam aliquando redundare. Aliqui vero eam vertunt *quum*, & hunc versiculum cum superiore sic jungunt: de manu mea nemo eripit, quum ipsam ad cælum juraturus sustulero. Porro jurantes manum olim tollebant ad cælum (4), quasi eo gestu Deum, quem testabantur, indicare vellent. Hinc illæ loquendi formulæ apud Sacros Scriptores: *Levo manum meam ad Dominum Deum excelsum* (5), idest, per Deum juro. Et: *Levavit manum suam* (Angelus videlicet) *ad cælum, & juravit per viventem in secula seculorum* (6). Quin Ethnici quoque juraturi eum gestum agebant, ut colligitur ex his Virgilii versibus (7):

> *Sic prior Æneas, sequitur sic deinde Latinus*
> *Suspiciens cælum, tenditque ad sidera dextram,*
> *Hæc eadem, Ænea, terram, mare, sidera juro.*

Quod ergo hic ait Deus, *attollam ad cælum manum meam*, idem est ac si diceret, Jurabo (8). Jurare autem dicitur Deus non quod injuratus fallere quemquam possit (si enim fallere posset injuratus, juratus etiam posset), sed ut divinorum decretorum fides ac firmitas vehementius declaretur. Quid est enim jurare, nisi testari Deum? Quod ergo Deus juret, nihil aliud est, nisi quod ipse se testetur, testem scilicet ipsam vocet veritatem, cui nihil magis contrarium est, quam falsitas, aut mendacium. Itaque quod Deus non minitando, aut hortando dixit, sed veritatem ipsam testando, id certissimum exitum habiturum esse significatur.

(ואמרתי, חי אנכי לעלם *veamárti, baj. anochi lebolám* (9); *Et dixi: Vivo ego in seculum.*) Hæc quidem jurisjurandi formula est; res autem jurejurando confirmata duobus, qui proxime subjiciuntur, versiculis exponitur. Porro quum jusjurandum apud Hebræos sanctum maxime ac religiosum tunc foret, quum ajebant, *vivit Dominus*; proinde Deus ad hominum mores se demittens eodem modo jurat inquiens: *Vivo ego in æternum*; idest, per me ipsum juro, qui in æternum vivam.

 Ideo

(1) de isto codice vide, si libet, quæ scribit Montfauconius in *Diario Italico*, cap. xxvii pag. 390, & 400. (2) vide Tobi. cap. xiii vers. 2; & Sap. cap. xvi vers. 13.
(3) ad vers. 32, pag. 69 col. 2. (4) vide, si libet, Thomæ Goodvini *Mosem & Aaronem* lib. vi cap. 6: tom. 3 Thesauri Antiq. Sacr. ab Ugolino editi pag. 427. (5) Gen. cap. xiv vers. 22. (6) Apocal. cap. x vers. 5, & 6. Et Daniel. cap. xii vers. 7: *Cum elevasset dexteram, & sinistram suam in cælum, & jurasset per Viventem in æternum.*
(7) lib. xii Æneid. vers. 195, & seqq. (8) Vide etiam Exod. cap. vi vers. 8; & Ezech. cap. xx vers. 5, & 6. (9) de voce לעלם dixi pag. 30, & 31; itidemque pag. 45 col. 1.

Ideo autem per semetipsum juravit Deus, *quia*, ut inquit Paulus (1), *neminem habuit, per quem juraret, majorem*.

Vers. 41. (אם שנותי ברק חרבי *im shannósbi berák barbí*; idest, *si acuero micantem gladium meum.*) Translata, & valde elegans locutio, quæ in Veteri Testamento crebro occurrit (2), quum de divina vindicta sermo est. Vulgatus Interpres perinde vertit, quasi pro ברק legerit כְּבָרָק, hoc est, *tamquam fulgur.* ברק autem quamvis proprie *fulgur* denotet, eleganter tamen de aliis rebus etiam dicitur, quæ micantem quemdam ac tremulum fulgorem emittunt vibratæ. Itaque ברק חרב designat *fulgorem gladii*, idest, ensis laminam instar fulguris coruscantem, oculosque perstringentem. Quod vero attinet ad voculam אם, commoda maxime, & expedita erit interpretatio, si dixerimus ei hoc in loco non illam vim inesse, quam habere solet in juribusjurandis, sed esse conditionalem, ut vocant. In sacramentis enim vim habet negationis (3); nisi si forte addatur ipsi negationis particula; tunc enim e contrario vim habet affirmationis. Itaque quum Ezechiel ait (4): חי אני, נאם אדני יהוה, אם בן, אם בת יצילו, hoc est, *vivo ego, ait Dominus Jehova, si filium, si filiam liberabunt*; perinde est quasi diceret: vivo ego, ait Dominus Jehova, filium filiamque non liberabunt. At in hoc Mosis loco, negandi sane vim non habet ea particula אם; videtur ergo esse conditionalis. Attamen aliqui ut negandi vim illi particulæ etiam hic tribuere videantur, ita hæc verba explicant, ut juncta cum superioribus istam habeant sententiam: ne vivam ego in æternum, nisi exacuam gladium meum.

(ותאחז במשפט ידי *vetbobéz bemisbpát jadí*; idest, *& apprehenderit eum in judicio manus mea.*) Vertere etiam sic possumus: *& apprehenderit judicium manus mea*: quo modo vertunt Lxx Interpretes, & Vulgatus. Vox autem משפט justitiam hic, aut vindictam denotat (5).

(אשיב נקם לצרי, ולמשנאי אשלם *ashíbb nakám lezarái, velimsaneái ashallém*; idest, *reddam vindictam hostibus meis, & his, qui me odio habent, rependam.*) Idolorum scilicet cultoribus, aut, si vis, Christi interfectoribus. Quamquam omnes, qui Dei legem violant, eum *odisse*, qui contra ejus præceptis parent, eum *amare* dicuntur. *Hæc est enim caritas Dei*, ut inquit Johannes (6), *ut mandata ejus custodiamus*.

Vers. 42. (אשכיר חצי מדם *asbkír bizzái middám*; idest, *inebriabo sagittas meas sanguine.*) Versiculus ille translationibus abundat elegantissimis, quibus maxima strages indicatur. *Inebriabo*, inquit Deus, *sagittas meas sanguine*, hoc est, cruore eas copiosissime tingam, atque inficiam. Sagittarum vero nomine quid designetur, explicavi supra (7). Simile illud Jesahiæ (8): *Inebriatus est in cælo gladius meus*: Itidemque Jeremiæ illud (9): *Devorabit gladius, & saturabitur, & inebriabitur sanguine eorum.*

(וחרבי תאכל בשר *vebarbí tochál basár*; idest, & *ensis meus devorabit carnem.*) Quum quis gladio occatur, gla-

(1) in epist. ad Hebr. cap. VI vers. 13. (2) Ezech. cap. XXI verss. 9, & 10: *Gladius, gladius exacutus est, & limatus: ut cadat victimas, exacutus est; ut splendeat, limatus est.* Et vers. 15: *dedi conturbationem gladii acuti, & limati ad fulgendum, amicti ad cædem.* Et ps. VII vers. 13: חרבו ילטוש, idest, *gladium suum exacuet.* Vide etiam Gen. cap. III vers. 24; Nahum cap. III vers. 3; Job. cap. XX vers. 25; & Habac. cap. III vers. XI.
(3) vide ps. lxxxix vers. 36; & lib. I Reg. cap. XVII vers. 1; & Hamos. cap. VIII vers. 7. &c. (4) cap. XIV vers. 19. (5) vide quæ dixi pag. 42 col. 1. (6) in epist. I cap. V vers. 3. (7) ad vers. 23 hujus cantici, pag. 62. (8) cap. XXXIV vers. 5.
(9) cap. XLVI vers. 10.

gladius ipse eum *devorare* dicitur in hebræo sermone: quæ loquendi ratio sacris Scriptoribus est valde usitata (1), atque ex eo orta est, quod gladii acies hebraice vocetur פֶּה, sive *os* (2). Unde & duarum acierum gladius *duo ora* habere dicitur in libro Judicum (3).

(מדם חלל ושביה *middam balal*, *veshibbjah*; idest, *sanguine*, *inquam*, *interfecti*, *& captivitatis*.) Subaudi, *inebriabo sagittas meas*. Nimirum quum exercitus cæditur, alii necantur e militibus, alii vero in captivitatem abducuntur, quod vulnere accepto non obierint: iccirco Deus ut maximam internecionem stragemque significet, utrorumque cruore inebriaturum se dicit sagittas suas. Quidam tamen, ut Pagninus, Vatablus, Oleaster, aliique, מדם vertunt *propter sanguinem*: nonnumquam enim litera מ nomini præfixa idem valet ac *præ*, vel *propter*. Itaque sic explicant: Ulciscar eorum, qui populi mei sanguinem fuderunt, eumque captivum abduxerunt. Perspicuum est autem nomen שביה, quod *captivitatem* denotat, vim hic habere adjectivi nominis, *captivos*que designare (4). Demum חלל non modo *interfectum*, sed & *vulneratum* significare potest; quamvis hic priore modo accipi videatur.

(מראש פרעות אויב *merosh parhoth ojebh*; idest, *a capite vindictarum hostium*.) Paulo obscurior hic locus est, cujus varias interpretationes antequam tradimus, singulas voces, perspicuitatis ergo, placet expendere. Itaque ראש & *caput* designare potest, & *initium*, & *primum*, *ac principem* virum (5). Nomen vero singulare אויב, quod *hostem* denotat, pluralem significationem hic habere perspicuum est (6). Radix demum פרע modo *retrocessit*, modo *repulit*, modo *ultus est*, modo *cessavit*, modo *ut cessaret effecit*, modo denique *detexit*, ac *denudavit* significat apud Hebræos (7): at apud Arabes idem valet, ac *summum gradum tenuit*, vel *dominatus est*, ut alias monui (8).

Jam vero pro variis earum vocum, quas diximus, significationibus, variæ itidem sunt hujus loci interpretationes. Vulgatus Interpres vertit: *nudati inimicorum capitis*; ut scilicet פרעות *denudationes* denotet, *caput* autem *denudationum* idem sit atque *caput denudatum*, galea scilicet, & alio quovis tegmine non munitum. Eamdem radicis פרע significationem in animo habuisse videtur Onkelosus, quum sic translulit: לאעדאה כתרין מריש סנאה ובעיל דבבא, hoc est, *ut auferam coronas de capite hostis, & inimici*. LXX vero Interpretes radicis פרע significationem arabicam amplexi ita vertunt: ἀπὸ κεφαλῆς ἀρχόντων ἐχθρῶν, idest, *a capite principum inimicorum*: ut scilicet פרעות *dominationes* significet: *dominationes* vero pro *dominatoribus* ponantur (9). Subaudiendum autem vult Clericus, *ad infimæ sortis homines*, sive עד עם הארץ (10). E recentioribus vero interpretibus nonnulli sic vertunt: *in principio vindictarum hostium*; idest, quum primum ab hostibus meis pœnas repetam. Alii ita explicant: Gladius meus devorabit carnes de capitibus ipsorum hostium; ense scilicet eorum capita amputabo. Alii denique in hunc modum interpretantur: Ulcisci ingrediar *a capite*, idest initio in-

(1) Jesaiæ cap. I vers. 20: *Gladius devorabit vos*. Nahum cap. 2 vers. 13: *Leunculos tuos comedet gladius*. Vide etiam Jerem. cap. XII vers. 12; & cap. 2 vers. 30; & cap. XXXVI vers. 10. (2) Exod. cap. XVII vers. 13; Jos. cap. VI vers. 21; Judic. cap. IV vers. 5; ps. 149 vers. 6; Jerem. cap. XXI vers. 7; & Proverb. cap. V vers. 4. (3) cap. IV vers. 5. (4) Vide quæ dixi ad vers. 33 hujus cantici, pag. 70 col. 2. (5) Vide Marini Thesaurum ad eam vocem. (6) Vide quæ adnotavi ad vers. 9. superioris Cantici, pag. 20 col. 1. (7) Vide Marini Thesaurum. (8) ad vers. 4 superioris Cantici, pag. 14 col. 1. (9) In hoc ipso versiculo *captivitas* ponitur pro *captivis*; & in vers. 33 *sævities* pro *sævissimo*. (10) Adi ipsum Clericum ad hunc locum.

injuriarum, quas mihi hostes intulerunt, neque vel unam dimittam impunitam. Ex omnibus hisce explanationibus eam amplectere, quæ magis placeat.

Vers. 43. (הרנינו גוים עמו *harninu goim ammò*; idest, *Celebrate Gentes populum ejus.*) Loquitur in hoc versiculo Moses, atque ad Gentes, quarum vocationem ad fidem non obscure indicat, sermonem convertens Cantico suo finem imponit. *Populi* quidem nomine hic illos Judæos designari docet Euthymius, qui Christum secuti sunt, *Gentium* autem vocabulo eos notari, qui ex variis Gentium populis Christianam religionem amplexuri erant. At Mosis verba sic etiam puto transferri posse: *Ovate o Gentes, quæ estis populus ejus*: quo liquidius appareat, Mosem Gentes ad Fidem conversas alloqui. Lxx Intt. hoc in loco neque verbum pro verbo reddunt, nec omnium verborum vim servant: quin his, quæ habet exemplar hebræum, multa de suo adjiciunt. Ita enim habent: *εὐφράνθητε οὐρανοὶ ἅμα αὐτῷ. Καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Καὶ ἐνισχυσάτωσαν αὐτῷ πάντες υἱοὶ Θεοῦ;* idest, *Lætamini cæli simul cum eo, & adorent eum universi angeli Dei. Lætamini gentes simul cum populo ejus, & roborentur in eo omnes filii Dei.* Ex horum translatione protulit Paulus in epistola ad Romanos (1) hæc verba: *Lætamini gentes cum plebe ejus.*

(כי דם עבדיו יקום, ונקם ישיב לצריו *kî dam habbadâv ikkòm, venakám jashîbh lezarâv*; idest, *quoniam sanguinem servorum suorum ulciscetur, & vindictam reddet hostibus suis.*) Effusum servorum suorum sanguinem ulcisci Deum, sæpe testantur sacri scriptores (2). Respicit autem hic fortasse Moses Apostolorum, Christique martyrum cædes.

(וכפר אדמתו עמו *vecbiper admathò ammò*; idest, *& expiabis terram suam, populum suam.*) Exemplar Samaritanum pro אדמתו עמו habet אדמת עמו, idest, *terram populi sui*: quomodo legunt etiam Lxx Interpretes, & Vulgatus. Porro כפר significat *expiavit, mundavit, scelus abstulit*. Itaque videtur Moses Christi necem respicere, qui, ut verbis Jesahiæ utar (3), *vulneratus est propter iniquitates nostras, cujus livore sanati sumus, qui in scientia sua justificavit multos, peccata multorum tulit, & pro transgressoribus rogavit.*

CAN-

---

(1) cap. xv vers. 10. (2) Gen. cap. iv vers. 10: *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra*. Et lib. 4 Reg. cap. ix vers. 7: *ulciscar sanguinem servorum meorum*. Vide etiam Matth. cap. xxiii vers. 35; & Luc. cap. xviii vers. 7, & Apocal. cap. vi vers. 10. (3) cap. liii.

CANTICUM HANNÆ.

(*Exstat in lib.* 1 *Samuelis cap.* II.)

עלץ לבי ביהוה, רמה קרני ביהוה; רחב פי על אויבי, כי שמחתי בישועתך.	1. *Exsultavit cor meum in Jehova, elatum est cornu meum in Jehova; dilatatum est os meum super inimicos meos, quia lætata sum in salute tua.*	1. Exsultavit cor meum in DOMINO, & exaltatum est cornu meum in DEO *meo*; dilatatum est os meum super inimicos meos, quia lætata sum in salutari tuo.
אין קדוש כיהוה, כי אין בלתך, ואין צור כאלהינו.	2. *Non* est *sanctus* quisquam *ut Jehova; nec enim* est quisquam *præter te, neque est* ullus *Deus ut Deus noster.*	2. Non *est* sanctus ut *est* DOMINUS, neque enim *est alius* extra te, & non *est* fortis sicut Deus noster.
אל תרבו תדברו גבהה גבהה, יצא עתק מפיכם, כי אל דעות יהוה, ולא נתכנו עללות.	3. *Ne multiplicetis loquamini altum altum, ne exeat durum ex ore vestro, quia Deus cognitionum* est *Jehova, & ei dispositæ sunt actiones.*	3. Nolite multiplicare loqui sublimia gloriantes: recedant vetera de ore vestro, quia Deus scientiarum DOMINUS *est*, & ipsi præparantur cogitationes.
קשת גברים חתים, ונכשלים אזרו חיל.	4. *Arcus fortium fracti* sunt, *& vacillantes cinxerunt vim.*	4. Arcus fortium superatus *est*, & infirmi accincti sunt robore.
שבעים בלחם נשכרו, ורעבים חדלו, עד עקרה ילדה שבעה, ורבת בנים אמללה.	5. *Saturi, in pane conducti sunt, & famelici cessarunt; donec sterilis peperis septem, & multa filiorum, infirma facta est.*	5. Repleti *prius*, pro panibus se locaverunt, & famelici saturati sunt, donec sterilis peperit plurimos, & *quæ* multos *habebat* filios, infirmata est.
יהוה ממית, ומחיה; מוריד שאול, ויעל.	6. *Jehova morte afficiens, & vivificans, descendere faciens* in *sepulcrum, & faciet ascendere.*	6. DOMINUS mortificat, & vivificat, deducit *ad* inferos, & reducit.
יהוה מוריש, ומעשיר; משפיל, אף מרומם.	7. *Jehova pauperem faciens, & ditans, deprimens, etiam extollens.*	7. DOMINUS pauperem facit, & ditat, humiliat, & sublevat.

8. Suf-

מקים מעפר דל, מאשפת ירים אביון, להושיב עם נדיבים, וכסא כבוד ינחלם, כי ליהוה מצקי ארץ, וישת עליהם תבל.

8. *Erigens de pulvere pauperem, de stercore attollet egentem, ut sedere faciat cum nobilibus, & sedem gloriæ tenere faciet eos, quoniam Jehovæ* sunt *fundamenta terræ, & posuit super ea orbem.*

8. Suscitat de pulvere egenum, & de stercore elevat pauperem, ut sedeat cum principibus, & solium gloriæ teneat; DOMINI enim *sunt* cardines terræ, & posuit super eos orbem.

רגלי חסידיו ישמר, ורשעים בחשך ידמו, כי לא בכח יגבר איש.

9. *Pedes piorum suorum custodiet, & iniqui in obscuritate silebunt, quoniam non in vi sua fortis erit vir.*

9. Pedes sanctorum suorum servabit, & impii in tenebris conticescent, quia non in fortitudine *sua* roborabitur vir.

יהוה יחתו מריבו, עלו בשמים ירעם: יהוה ידין אפסי ארץ, ויתן עז למלכו, וירם קרן משיחו.

10. *Jehova, frangentur animo contendentes cum eo, super ipsum in cælis tonabit: Jehova judicabit fines terræ, & dabit robur regi suo, & extollet cornu Christi sui.*

10. DOMINUM formidabunt adversarii ejus, & super ipsos in cælis tonabit: DOMINUS judicabit fines terræ, & dabit imperium regi suo, & sublimabit cornu Christi sui.

EXPLANATIO.

Elcanæ Jerohami filio, ex tribu Levitica oriundo, binæ erant uxores, Hanna, & Phenenna. Multos hæc liberos procreaverat, Hanna autem nullos: qua ex re ei sterilitatem Phenenna identidem exprobrabat: dedecori enim erat ac probro Hebræis feminis sterilitas, quod quasi Dei vindicis pœna haberetur (1). Mœsta ob eam rem Hanna filium sibi a Deo petit in Silo, eumque vovet, si impetret, se Deo ipsi consecraturam, ejusque ministrum perpetuo fore. Brevi fit gravida ex Elcana, ac filium parit, cui Samuelem dixit nomen. Hunc ab uberibus abductum ad domum Domini, votum solutura, adducit in Silum, ubi eum Domino sistit, rite offert, ac dicat. Hac data occasione Canticum istud, cujus explicationem suscipimus, cecinit, ut gratias Deo pro accepto beneficio ageret. Sunt quidem qui conditum ab Hanna statim ab ortu Samuelis velint: sed horum opinio minus videtur consentanea his, quæ scribit auctor libri primi Samuelis (2). Porro idem hocce Canticum, cui simillimum illud est, quod Maria Elisabethæ, quæ ob conceptum Christum *beatam* ipsam dixerat, respondens cecinit (3), Deo afflante ab Hanna recitatum esse

(1) Gen. cap. xxx vers. 23 de Rachele hæc dicuntur: *concepit, & peperit filium, dicens: abstulit Deus opprobrium meum.* Et Luc. cap. 1 vers. 24: *Post hos autem dies concepit Elisabeth uxor ejus* (Zachariæ scilicet), *& occultabat se mensibus quinque, dicens: Quia sic fecit mihi Dominus in diebus, quibus respexit auferre opprobrium meum inter homines.* Vide totum caput primum, & initium secundi. (3) Extat apud Lucam cap. 1 vers. 46, & seqq.

esse, in eoque prophetica multa contineri, docent Origenes, Theodoretus, Euthymius, ac præsertim Augustinus (1), qui illud perinde explanat, quasi in eo non tam Hanna loquatur, quam Ecclesia (2).

Vers. 1. (עלץ לבי ביהוה *baláz libbi bishovàh;* idest, *Exsultavit cor meum in Jehova.*) Nimirum, animus meus, qui summo mœrore præ sterilitate concepto excruciabatur, jam gestit ob natum filium. Simile Mariæ illud in Cantico: *Et exsultavit spiritus meus in Deo salutari meo.* Porro עלץ, quamvis Lxx Interpretes vertant ἐστερεώθη, hoc est, *confirmatum est*, idem tamen valet atque עלז, nimirum *exsultavit*, seu potius *exsultat atque tripudiat:* est enim præteritum præsentis loco. *Exsultare* autem *cor* dicitur, quum incredibili quodam gaudio perfundimur: qua in locutione *cordis* vocabulo *animus* designari potest (3), cujus præcipuam in corde sedem esse veteres putabant. Attamen præ gaudio *cor* etiam ipsum exsultare dicitur. Hinc illud Plauti in Milite glorioso (4): *dicito docte & cordate, ut ei cor salsat.* Addit vero Hanna *in Jehova* (5), idest per Jehovam; ut significet se Deo acceptam referre causam gaudii sui.

(רמה קרני ביהוה *rámah karnì bishovàh;* idest, *elatum est cornu meum in Jehova.*) Vox hebræa קרן, cui & sono, & significatione congruit latina *cornu*, per translationem plura ac varia significat apud sacros Scriptores: interdum *fiduciam*, aliquando *splendorem*, & *gloriam*, nonnumquam *imperium*, ut dicemus ad postremum hujus cantici versiculum, passim vero *potentiam*, ac *vires* denotat. Simile quidpiam ea vox apud Horatium quoque significat (6) in hisce versibus: *Tu spem reducis mentibus anxiis, Viresque, & addis cornua pauperi.* Ducuntur autem hæ translationes a bobus, ceterisque cornigeris animalibus, quæ quum se cornibus tutentur, in iis *vires*, ac veluti *fiduciam* habent: quumque alto excelsoque capite incedant, cornua quasi ostentare, in iisque *gloriari* videntur: qua de causa hujus modi animalia *cornibus superba* Virgilius dicit (7). Jam vero *cornu* alicujus *extolli* tunc dicitur, quum aut firma ei spes adjicitur, aut ad ejus decus, aut ad vires, ac potentiam accessio facta fuerit. Quod ergo hic ait Hanna, *elatum est cornu meum in Jehova* (8), perinde est, quasi diceret, se Dei ope ac beneficio gloriari jam posse, neque jam ob sterilitatem dedecori, atque contemptui, ac ceteris, quæ sterilitatem consequebantur, incommodis obnoxiam esse.

(רחב פי על אויבי *ràbabh pi bal ojebhàj;* idest, *dilatatum est os meum super inimicos meos.*) Inimicos Hanna eos dicit, qui sterilitatem ipsi antea exprobrabant, ac Phenennam præsertim, ejusque liberos indicare videtur, quasi diceret: antea præ pudore vix loqui audebam, at jam habeo quod Phenennæ, ceterisque inimicis meis respondeam. Hos aperte non nominat tum ut omnem evitet invidiam, tum ut eorum famæ parcat, ac nomini. Quidam Chaldæum Interpretem secuti sic explicant: apertum est os meum ad laudandum Deum, quod inimicorum meorum arrogantiam retuderit. Alii: dilatatum est os meum præ risu & gaudio: *os* enim *dilatare* super aliquem est nonnumquam *eum irridere*, veluti in psalmo xxxv, seu

I XXXIV

(1) lib. xvii de Civ. Dei cap. 4: tom. 7 edit. PP. S. Mauri. (2) Lege etiam, si libet, Johannis Chrysostomi *de Hanna* sermones quinque: tom. 4 ejus operum, edit. PP. S. Mauri, pag. 699, & seqq. (3) Vide quæ dixi pag. 20 col. 2. (4) Act. 4 scen. 2 vers. 96. (5) Vide ps. v vers. 12; & ps. 18. vers. 3; & ps. 28, sive 27 vers. 7; & ps. 84, sive 83 vers. 3; & Habac. cap. iii vers. 17. (6) Carm. lib. iii Od. 21. ad Bacchum vers. 18. vide etiam Ovidium lib. iii Eleg. xi. vers. 6. (7) Georg. lib. iii vers. 217, & 218. (8) Vide ps. 75, seu 74 vers. 5. &c.

xxxiv (1), & apud Jeſahiam (2): quod ſcilicet irridentium is geſtus eſſe ſoleat. Alii voculam על vertunt *contra*: quomodo vertenda eſt etiam in illo Deuteronomii (3), פן תרבה עליך חית השדה, ideſt, *ne forte multiplicentur contra te feræ agri*. Alii demum, ut Menochius, ajunt, על, ſive *ſuper*, idem eſſe ac *magis*; ut ſenſus hic ſit: plus ego poſſum uno Samuele nato, quam Phenenna multiplici ſua prole, gloriari. At equidem poſtremam hanc interpretationem non probarim.

(כי שמחתי בישועתך *ki ſamàhti biſhuhathècha*; ideſt, *quoniam lætata ſum in ſalute tua.*) Nimirum, ob ſalutem, quam mihi tuliſti o Jehova. Dicendum videbatur בישועתו, non בישועתך, nam prius dixerat, *elatum eſt cornu meum in Jehova*. At ſæpe in veteri teſtamento hujusmodi loquendi ratio occurrit: ita enim fert hebræi ſermonis conſuetudo, ut videre licet in ſubſequenti verſiculo hujus cantici, & alibi non raro. Vocem vero בישועתך Vulgatus, aliique veteres Interpretes transferunt *in ſalutari tuo*, ideſt, in Servatore tuo. Itaque Auguſtinus (4), & alii complures Eccleſiæ Patres Chriſtum Jeſum, hoc eſt Chriſtum Servatorem, hic ab Hanna deſignari docent. Ac ſane id maxime credibile eſt, eam, quum Deo afflante loqueretur, a peculiaris beneficii cogitatione ad maximi illius beneficii, quod univerſo hominum generi collaturus olim Deus erat, animum tranſtuliſſe.

Verſ. 2. (אין קדוש כיהוה *en kadòsh kiſhovàh*; ideſt, *nemo eſt ſanctus ut Jehova.*) Ipſe enim eſt *ſanctus*, & *ſanctificans*, *juſtus*, & *juſtificans*, ut ait Auguſtinus, neque ulla ſanctitas cum illius ſanctitate æquari poteſt. Vertere etiam poſſes: *Nullus eſt Deus uti eſt Jehova*. Nomen enim קדוש, quod eſt *ſanctus*, Deum ipſum ſæpe deſignat, qui omnis ſanctitatis fons eſt, atque origo. Itaque Jeſahias ſæpe Iſraelis Deum vocat *Sanctum Iſraelis* (5). Habaccucus vero (6): *numquid non tu a principio*, inquit, *Domine Deus meus, Sancte meus?* (7)

(כי אין בלתך *ki en biltècha*; ideſt, *quoniam non eſt quiſquam præter te.*) Tribus modis hæc verba explicari poſſunt. Ac primum quidem ſic: *quoniam non eſt ſanctus quiſquam præter te*. Solus enim Deus per ſe ſanctus eſt. Deinde in hunc modum: *quoniam non eſt ullus Deus præter te*: quo modo etiam Juditha (8) ait: *Tu es Deus, & non eſt alius præter te*. Demum nonnulli ſic etiam transferunt: *quoniam nihil eſt præter te*. Solus enim Deus vere eſt (9), eamque ob rem in Exodo ſe vocat illum *Qui eſt* (10), & ex eo quod *ſit*, Jehova appellatur.

(ואין צור כאלהינו *veèn Zur kElohènu*; ideſt, *& non eſt ullus Deus ut Deus noſter.*) De voce צור dixi ad verſiculum quartum Cantici ſecundi Moſis (11). Ex iis autem, quæ ibi dicta ſunt, conſtat, quare hæc verba alii quidem ſic vertant: *nulla eſt Rupes, ad quam confugiamus, præter Deum noſtrum.* Alii vero: *non eſt fortis quiſquam ut Deus noſter*. Alii denique: *non eſt formator, ut Deus noſter*, qui ſcilicet filium in utero meo effinxit, atque formavit.

Verſ. 3. (אל תרבו תדברו גבהה גבהה *al tarbù thedabberù ghebbohàh ghebbohàh*; ideſt, *ne multiplicetis loquamini al-*

(1) verſ. 21: *Dilataverunt ſuper me os ſuum.* (2) cap. lvii verſ. 4: *Super quem luſiſtis? ſuper quem dilataſtis os, & ejeciſtis linguam?* (3) cap. vii verſ. 22. (4) lib. xvii de Civ. Dei cap. 4. (5) cap. xli verſ. 14; & cap. i verſ. 4; & cap. x verſ. 20, & alibi. (6) cap. i verſ. 12. (7) vide etiam Job. cap. vi verſ. 10; & Jeſahi. cap. xliii verſ. 15; & Baruch. cap. iv verſs. 22, et 37. (8) cap. ix verſ. 19. (9) vide Petavium tom. i. lib. i cap. 6. (10) vide quæ annotavi ad verſ. 3 cantici primi Moſis, pag. 10.
(11) pag. 41, et 42.

altum altum.) Quoniam Phenenna arroganter superbeque ipsam contempserat, proinde hinc occasionem captat Hanna superbos omnes alloquendi. *Ne multiplicetis*, inquit, *loquamini altum altum*; idest, ne verba amplius superbiæ atque arrogantiæ plena effundatis. Porro *ne multiplicetis loquamini* modus est loquendi omnino hebræus, quem latinus sermo non admittit. Simile illud apud Hoseam (1), לא אוסיף עוד ארחם, hoc est, verbum e verbo, *non addam amplius miserebor*; nimirum, non amplius miserebor. Illud vero גבהה גבהה (2), hoc est *altum altum*, loco superlativi nominis ponitur, quod non habet hebræa lingua, & superbissimam orationem indicat. Nec enim mihi arridet Tremellii, Juniique interpretatio, qui transferunt *admodum clare*; propterea quod qui elata voce loquuntur, clare loquuntur.

(יצא עתק מפיכם *jezé bathák mippichém*; idest, *ne exeat durum quidquam ex ore vestro.*) Subandiendam hic censeo particulam אל, idest *ne*, quæ initio versiculi posita est. Etenim עתק, sive *durum*, est superba & arrogans oratio: ut patet ex illo psalmi XCIV (3) loco, יביעו, ידברו עתק, יתאמרו כל פעלי און, idest, ut vertit Marinus, *eructabunt*, *loquentur durum*, *jactabunt se omnes operatores iniquitatis* (4). *Exire* autem *ex ore* idem est atque *proferri*, seu pronunciari: quam ob rem in Deuteronomio (5) verbum quod ore profertur, dicitur *egressio oris*. Quod ergo ait Hanna יצא עתק מפיכם, id, nisi subaudiretur particula *ne*, hanc haberet sententiam: Verba arrogantia proferte. Sunt tamen qui eam particulam non subaudiant: hi autem sic fere transferunt: *Recedat durum ex ore vestro.* Sententia tamen eadem fere est.

(כי אל דעות יהוה *ki el deóth Jehováh*; idest, *quoniam Deus cognitionum est Jehova.*) Nihil Deum præterit, ac quæcumque agunt, aut loquuntur homines, omnia novit: ipse enim, ut est in psalmo XXXIII, seu XXXII (6), *finxit singillatim corda eorum*, *& intelligit omnia opera eorum*. Eamque ob rem dicitur *Deus cognitionum*.

(ולא נתכנו עללות *veló nithkenú halilóth*; idest, *& ei disposita sunt actiones.*) Hebræi hoc in loco scribunt ולא, idest *& non*; sed legunt ולו, idest *& ei* (7): eodemque modo legit Vulgatus Interpres. At LXX Interpretes legisse videntur ואל, idest *& Deus*; sic enim vertunt, καὶ Θεὸς ἑτοιμάζων ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ; idest, *& Deus præparans adinventiones suas.* Porro נתכנו deducitur ex radice תכן, quæ significat *disposuit*, *ordinavit*, *aptavit*: atque ex eadem ducta esse aliqui conjiciunt Græcorum verba τεχνάομαι, & τεχνάζω, idest *fabrico*. Vox vero עלילה plerumque *opus*, *actionem*, *conatum*, ac *studium*, aliquando etiam *occasionem* (8) denotat. Itaque quæcumque homines aut agunt, aut meditantur, ea Deo *disposita esse* ait Hanna, idest a Deo perspici, expendi, ac veluti numerari, vel ab ipso ad fines æquissimos nobis ignotos sæpe ordinari, ac *disponi*. Johannes Clericus pro ולו legens ולא interrogative sic transfert: *an non perfecta essent ejus opera?* Aliorum Interpretum explanationes apud Malvendam collectas habes.

Vers. 4. (קשת גברים חתים *késheth gbibborím hattím*; idest, *arcus fortium fracti sunt.*) In hoc, & ceteris, qui subsequuntur, versiculis usque ad nonum,

(1) cap. I vers. 6. Vide etiam Num. cap. XI vers. 4, et Gen. cap. XXVI vers. 18. etc.
(2) Vide quæ dixi de vocula את pag. 44 col. 2. (3) seu XCIII vers. 4. (4) Vide etiam ps. XXXI seu XXX vers. 19. (5) cap. VIII vers. 3. vide etiam Num. cap. XXX vers. 3; & ps. 89 vers. 35. (6) vers. 15. (7) Vide quæso Apparatum Biblicum Briani Valtoni prolegom. 8, quod est *de Majora, Keri, & Katib, lectionibus variis*, etc. pag. 258; sed lege potissimum num. 18, et seqq. (8) Deuter. cap. XXII vers. 14.

hoc vult Hanna, ſuperbos a Deo deprimi, humiles vero attolli, omniumque humanarum viciſſitudinum auctorem eſſe ipſum Deum. Habent autem hæc verba implexam quamdam conſtructionem, quam latinus ſermo omnino reſpuit. Nam קשת, ideſt *arcus*, numeri ſingularis eſt, חתים vero pluralis, quæ vox proinde referri videtur ad גברים. Simile loquendi genus occurrit in libro Jobi (1), in quo hæc legere licet: קול נגידים נחבאו, ideſt, verbum e verbo, *vox præfectorum occultabantur*. Et in Geneſi (2), ubi ſic Deus Cainum alloquitur: קול דמי אחיך צעקים אלי, ideſt, *vox ſanguinum fratris tui clamant* (3) *ad me*. Porro *arcus* nomine arma quævis hic deſignantur, aut vires, ac potentia: quæ ſola hominibus quidquam prodeſſe negat hic Hanna: facile enim, ſi Deus velit, potentiſſimus quiſque proſternitur, ut Goliatho accidit, qui etſi viribus valeret quam maxime, ab adoleſcente tamen devictus eſt.

(ונכשלים אזרו חיל *venichsbalim â-zeru bâil*; ideſt, *& vacillantes cinxerunt vim.*) Deus ſcilicet *dat laſſo virtutem, & his, qui non ſunt, fortitudinem & robur multiplicat*, ut inquit Jeſahias (4). Porro נכשלים ii dicuntur, qui vacillant, ceſpitant, labaſcunt. Hos etiam *vi accingi* ait, quod perinde eſt ac ſi diceret, eos fortitudinem induere, ſeu viribus inſtrui. Ejuſmodi loquendi genus adhibent paſſim Scriptores ſacri (5).

Verſ. 5. (שבעים בלחם נשכרו *ſebbeblm ballêbem niſcâru*; ideſt, *Saturi, in pane mercede conducti ſunt.*) Nimirum qui antea ad ſatietatem de ſuo veſcebantur, ad tantam inopiam rediguntur, quum Deo libuerit, ut operam ſuam locare cogantur, ut panem, ideſt victum, ſibi comparent. Hoc ſcilicet vult Hanna, divitias, & inopiam a Deo eſſe, non a fato, non a fortuna, non a Gentium numinibus. Simili modo Maria, *eſurientes*, inquit, *implevit bonis, & divites dimiſit inanes* (6). Porro vocem בלחם, ideſt *in pane*, Lxx Intt. malunt jungere cum שבעים, ideſt *ſaturi*: vertunt enim, πλήρεις ἄρτων, hoc eſt, *repleti panibus*. Aquila vero pro נשכרו legit נשברו, quum transferat συνετρίβησαν, ideſt, *contriti ſunt*.

(ורעבים חדלו *urbebblm badêlu*; ideſt, *& famelici ceſſarunt.*) Nimirum qui fame antea conficiebantur, ii fame laborare deſiérunt, vel operam ſuam locare ceſſarunt: quo modo hæc verba accepiſſe videntur Lxx Interpretes; ſic enim tranſtulerunt: καὶ οἱ πεινῶντες παρῆκαν γῆν, ideſt, *& eſurientes dimiſerunt terram*.

(עד עקרה ילדה שבעה *bad bakarâb jaledâb sbivbâb*; ideſt, *donec ſterilis peperit ſeptem.*) Particulam עד Lxx Intt. hic transferunt ὅτι, ideſt *quia*; Vulgatus autem Interpres vertit *donec*. Ac ſane hæc plerumque eſt ejus particulæ ſignificatio: attamen locus iſte, ut perſpicue explicetur, aliam videtur ejus voculæ interpretationem expoſcere; nimirum hic ſignificare videtur *quin immo*, aut quid ſimile; quaſi diceret Hanna: Quid plura? *Habitare* etiam me *faciet* Deus *ſterilem in domo*, *matrem filiorum lætantem* (7). Nec enim videtur Hanna in ſecundo hujus verſiculi hemiſtichio de rerum humanarum varietate generatim atque univerſe duntaxat loqui, ut ſuperius fecit, ſed peculiariter de ſe primum, deinde in verbis ſubſequentibus de Phenenna. Hic ſcilicet filios reſpicit, quos Deo inſpirante ſe parituram prævidebat, quos ait fore *ſeptem*, ideſt multos; ut enim recte monet (8) Hieronymus

(1) cap. xxix verſ. 10. (2) cap. iv verſ. 10. (3) Samariticum exemplar pro צעקים habet צעק. (4) cap. xl verſ. 30. (5) Vide Marini Theſaurum ad rad. אזר. (6) vide etiam pſ. xxxiv, ſeu xxxiii verſ. 11. (7) pſ. 113, ſeu 112 verſ. ult. (8) Comment. in Iſai. lib. xv ad cap. 54; tom. 4 edit. Vallarſ. pag. 625.

mus, ſeptenarius (1) ſæpe multitudinem indefinite ſignificat in ſermone hebræo (2). Ac reipſa quidem plures Hanna liberos poſtmodum peperit, nimirum ſex. Quidam e Rabbinis, ut nugis maxime delectantur, ajunt voce שבעה Samuelem ipſum deſignari (3), propterea quod duorum nominum שבעה, & שמואל literæ parem numerum faciant, nempe 377.

(ורבת בנים אמללה *verabbáth banim umlálah*; ideſt, *& multa filiorum, infirma facta eſt*.) Nimirum feminas Deus ſæpe e fecundis infecundas facit. Videtur autem Hanna Phenennam potiſſimum his verbis deſignare, ut jam dixi, quaſi illud indicet, eam ante illud tempus, quo parere ceſſant feminæ, effetam factam eſſe. Vox enim אמללה ad id denotandum adhibetur a Sacris Scriptoribus, quod nullum fructum proferre poſſit. Ita Joel ficum infecundam ac ſterilem vocat (4) התאנה אמללה, & Jeremias in capite xv (5) ſic loquitur: אמללה ילדת השבעה, ideſt, *infirma, ſterilis, infecunda facta eſt, quæ pepererat ſeptem*, nempe multos liberos. Porro Hebræi ajunt, nato vix Samuele, e Phenennæ filiis natu majorem primùm occubuiſſe, tum alios omnes, eaque de cauſa Phenennam hìc dici אמללה, ideſt *infirmam factam*. At id temere affirmant, neque ex verbis Hannæ, neque aliunde colligitur. Non prætereunda eſt autem hujus verſiculi interpretatio, quam plures Eccleſiæ Patres tradunt (6), quamque ex Euthymio libet exponere. *Juxta anagogen*, inquit, *per ſterilem intelligere poſſumus Eccleſiam ex gentibus congregatam, quæ olim infructuoſa fuit, & poſtmodum recepto fidei, ac Religionis ſemine multos peperit filios. Contra autem Judæorum ſynagoga multa olim fuit in filiis; multos enim peperit prophetas, ſanctoſque ac juſtos viros, verum poſtmodum infirmata eſt, quia gloriam ejus ac famam Eccleſia ex gentibus collecta ſuperavit*.

Verſ. 6. (יהוה ממית, ומחיה *Jehováh menlth, umhajjéh*; ideſt, *Jehova morte afficiens, & ad vitam revocans*.) Lege quæ adnotavi ad verſiculum 39 Cantici ſecundi Moſis (7), ubi eadem eſt ſententia.

(מוריד שאול, ויעל *morid sheól, vaijáhal*; ideſt, *deſcendere facit in ſepulcrum, & faciet aſcendere*.) De voce שאול, ejuſque ſignificationibus dixi alias (8). Generalem autem mortuorum omnium ad vitam reditum Hannam divino ſpiritu afflatam hìc deſignaſſe merito ſuſpicari poſſumus. Attamen hæc verba ita etiam interpretari licet, quaſi ſignificent, Deum ægrotos ac jam deſperatos (9) ad ſanitatem, bonamque valetudinem interdum revocare, aut homines ſæpe e maximis vitæ diſcriminibus eripere (10). Ac ſane David in pſalmo xxx, ſeu xxix (11) gratias Deo pro accepta ſanitate agens ſimili utitur locutione: ſic enim ait: *Domine Deus meus clamavi ad te, & ſanaſti me: Domine aſcendere feciſti* מן שאול, ideſt, *a ſepulcro animam meam*, me ipſum videlicet (12).

Verſ. 7. (יהוה מוריש (13), ומעשיר; משפיל, אף מרומם *Jehováh morísh, umahashir; mashpil, aph meromém*; ideſt, *Jehova depauperans, & ditans; deprimens, & extollens*.) Has rerum humanarum viciſſitudines a Deo proficiſci agno-

(1) De ſeptenario vide, Aulum Gellium lib. III Noct. Attic. cap. 10; et Macrobium lib. I in Somnium Scipionis cap. 6. (2) vide Jerem. cap. xv verſ. 9; et Jeſahi. cap. IV verſ. 1; et Levit. cap. XXVI verſ. 18; et Proverb. cap. XXIV verſ. 16; et Ruth. cap. IV verſ. 15; etc. (3) vide Marianam ad hunc locum. (4) cap. I verſ. 12. (5) verſ. 9. Vide etiam Jeſahi. cap. XXIV verſ. 7.
(6) vide Auguſt. lib. XVII de civ. Dei cap. IV num. 4, et alios. (7) pag. 74 col. 1. (8) ad verſ. 22 Cantici ſecundi Moſis, pag. 61 col. 2. Vide etiam Tob. cap. XIII verſ. 2, et Sap. cap. XVI. verſ. 13. (9) vide Jeſahi. cap. XXXVIII. (10) vide Dionyſium Carthuſianum ad hunc locum. (11) verſ. 3, et 4. (12) Lege, ſi libet, quæ dixi de voce נפש pag. 20 col. 2. (13) de verbo הוריש dixi ad verſ. 9 Cantici primi Moſis, pag. 21 col. 1.

gnoverunt vel ipsi Ethnici. Itaque Æsopus a Chilone Spartiate interrogatus (1), quid Deus in cælo ageret, sic respondit: τὰ ὕψηλα ταπεινοῖ, καὶ τὰ ταπεινὰ ἀνυψοῖ, idest, *alta deprimit, humilia extollit*.

Vers. 8. (מקים מעפר דל *mekim mehaphár dal*; idest, *Erigens de pulvere inopem*.) Versiculum hunc exscripsit auctor psalmi CXIII, seu CXII. Lege Marinum ad eum locum (2). Porro *erigere de pulvere* (3) idem est atque ex abjecta conditione ac fortuna ad summos gradus Reipublicæ evehere: quod in Josepho Jacobi filio, in Mose, in Saule, in Davide, in aliis fecisse Deum cuique notum est. Dictio vero דל proprie *tenuem, macrum*, ac *macilentum* denotat, sed pro *paupere* etiam adhibetur. Jonathanus vertit מסכנא, quo ex vocabulo ducta videtur Italorum vox *meschino*.

(מאשפת ירים אביון *meashpóth jarim ebbjón*; idest, *e stercore eriget pauperem*.) *E stercore* idem valet atque e sordibus, e statu sordidissimo, ex abjectissimo loco. Junius, Tremellius que vertunt *e sterquilinis*; nimirum censent, אשפות nomen plurale esse: sed hallucinantur: est enim singulare ejusdem formæ cum אחות, quod est *soror*; plurale autem est אשפתות, quod in Threnis adhibet Jeremias (4).

(להושיב עם (5) נדיבים *lehoshibb bim nedibblm*; idest, *ut collocet cum nobilibus*.) נדיב proprie *liberalem*, ac *munificum* significat, & per translationem virum *nobilem*, ac *principem* denotat; quod eum maxime deceat beneficentia. Itaque Christus apud Lucam (6): *Reges Gentium*, inquit, *dominantur eorum, & qui potestatem habent super eos, benefici vocantur*.

(וכסא כבוד ינחלם *vechissé chabbód janhilém*; idest, *& sedem gloriæ tenere faciet eos*.) *Sedes gloriæ* idem est ac sedes, aut sella gloriosa, atque honorifica, qua honores, ac magistratus Reipublicæ indicantur. *Pronomen* vero plurale *Eos* referendum puto ad nomen אביון, quod etsi singulare sit, quia tamen collective sumitur, proinde jungitur cum pronomine plurali (7).

(כי ליהוה מצקי ארץ *ki liJhovàh mezukè érez*; idest, *quoniam Jehovæ sunt fundamenta terræ*.) Translata, & elegans locutio (8), qua nihil aliud Hanna significat, quam terrarum orbem a Deo conditum esse: ex quo illud recte colligit, facili negotio posse ab ipso in res humanas quamlibet mutationem induci. Dissentit autem hic prorsus ab hebræo exemplari LXX Interpretum translatio, quæ ita se habet: διδοὺς εὐχὴν τῷ εὐχομένῳ, καὶ εὐλόγησεν ἔτη δικαίου, idest, *dans votum oranti, & benedixit annis justi*. Dissentit itidem in sequentibus, id quod facile ei patebit, qui eam interpretationem cum hebræo exemplari contulerit. Porro vocem מצקים quidpiam denotare, cui pondus aliquod imponatur, cujusmodi est *fundamentum*, aut *basis*, colligitur ex verbis, quæ proxime subjiciuntur in hoc versiculo. Eam vero dictionem derivat Marinus ex יצק, quod est *fudit*, quasi *bases* ex metallo aliquo *fusæ* per translationem hic terræ tribuantur: nam simili ratione Jobus (9) a Deo *commoveri* ait *terram de loco suo, & columnas ejus concuti*. Malunt tamen alii dictionem מצקים derivare ex radi-

(1) Vide Diogen. Laert. in Chil. num. 69. (2) part. 2 Annotat. literal. in psalmos, pag. 97. (3) vide lib. 1 seu III Regum cap. XVI vers. 2; et Jesaiæ cap. XLVII vers. 1. (4) cap. IV vers. 5. (5) ex עם ducta videtur græcorum particula ἅμα. (6) cap. XXII vers. 25. (7) vide quæ annotavi ad vers. 4 Cantici primi Mosis, pag. 26 col. 1. (8) vide ps. CIV, seu CIII vers. 5, et Prov. cap. VIII vers. 29; quibus in locis similes occurrunt locutiones. (9) cap. IX vers. 6.

radice צוק, quæ interdum, inquiunt, significat *arctavit*: ut scilicet מצקים dicantur *firmissimæ bases*, propterea quod pleraque arctando firmantur, & quo magis arctantur, eo sunt firmiora (1). Sunt etiam qui *fundamenta terræ* justos hic interpretentur, quos in psalmo XLVII, seu XLVI (2) *clypeos* etiam *terræ* appellari ajunt. De qua interpretatione judicet lector.

(וישת עליהם תבל *vajjásheth balehém tebbél*; idest, *& posuit super ea orbem.*) Poeticum, ac translatum loquendi genus. De voce תבל, quam alii ex בלל, quod est *confudit*, alii ex מבול, quod est *diluvium*, duxerunt, adi Marini Thesaurum.

Vers. 9. (רגלי חסידיו ישמר *raglé hasidáv ishmór*; idest, *pedes piorum suorum servabit.*) Nimirum non sinet pios suos labi, aut laqueis irretiri; eos nempe incolumes servabit, atque a periculis, a calamitatibus, a malis omnino omnibus eripiet. Simile loquendi genus passim occurrit in Scriptura (3). חסיד autem, unde Hasidæi dicti sunt, virum *pium*, ac *beneficum* significat. At quum *pios Dei* nominant Scriptores sacri (4), censet Marinus (5), tunc vocem חסיד passive sumendam esse, ita scilicet, ut *pii Dei* sint, quos Deus benigne habet, ac peculiaribus beneficiis cumulat. LXX Interpretes neque superius colon habent, neque hoc, neque subsequens: cujus rei causam quis divinaverit?

(ורשעים בחשך ידמו *urshaím bahhóshech iddámu*; idest, *& iniqui in obscuritate silebunt.*) Possunt primum hæc verba de morte accipi, ut scilicet hoc significent: Iniqui autem in tenebras, non in lucem, ut justi, post mortem demigrabunt. *Silendi* enim verbo utuntur sæpe Scriptores sacri ad mortem designandam. Ita David psalmo XXXI, sive XXX (6) hæc habet: ירשעים ידמו לשאול, idest, *iniqui silebunt in sepulcro*, vel *in inferno* (7). Et auctor psalmi XCIV, seu XCIII (8) לולי יהוה עזרתה לי, כמעט שכנה דומה נפשי, idest, *nisi Dominus mihi opem tulisset, paulo minus habitasset in silentio anima mea.* Et alibi (9) mortui vocantur ירדי דומה, idest *descendentes in silentium.* Quin simili loquendi ratione usi sunt etiam profani scriptores, veluti Virgilius (10) in his versibus:

Dii, quibus imperium est animarum, umbræque silentes,
Et Chaos, & Phlegeton, loca nocte silentia late.

Possunt deinde verba Hannæ de rebus adversis explicari, ut hanc scilicet sententiam habeant: Iniqui autem in tenebris, idest in calamitatibus, ita versabuntur, ut loqui non audeant. Nimirum חשך, sive *tenebræ* ad res adversas significandas adhibentur aliquando a sacris Scriptoribus (11), quin etiam a profanis. Ita Cicero (12) de tempore loquens, quo se P. Clodius Roma expulerat: *ecce*, inquit, *illa tempestas, caligo bonorum, & subita atque improvisa formido, tenebræ Reipublicæ.*

(כי לא בכח יגבר איש *ki lo becòahh igbbár ish*; idest, *quoniam non in vi sua fortis erit vir.*) Nimirum, nemo suis viribus a morte liberare se potest, aut a calamitatibus. Vocula enim איש, quæ *virum* denotat, si cum negationis par-

(1) Lege Clericum ad hunc locum. (2) vers. 10. (3) vide quæ dixi ad vers. 35 Cantici secundi Mosis, pag. 72 col. 1. (4) vide ps. 31, sive 30 vers. 24; ps. 79, sive 78 vers. 2; ps. 30, sive 29 vers. 5; et lib. 2 Paral. cap. VI vers. 41. (5) in Thesauro. Vide etiam Nicolaum Fullerum Miscell. Sacr. lib. 1 cap. 8. (6) vers. 18. (7) vide quæ dixi pag. 61, et 62. (8) vers. 17. (9) ps. CXV, qui apud Vulgatum Interpretem est altera pars psalmi CXIII, vers. 17. (10) lib. VI Æneid. vers. 264, et 265. Ovidius quoque lib. V Fastorum: *Nox etiam lemures animas dixere silentes.*
(11) vide Job. cap. XV vers. 22, et cap. XVIII vers. 5, et 6; et lib. 2 Sam. cap. XXII vers. 29; et ps. CXXI, sive CXX vers. 4; et Jesahi. cap. XLV vers. 7. (12) de Provinciis Cons. num. 43.

particula jungatur, significat *nemo* (1).

Vers. 10. (יהוה יחתו מריביו *Jehovàh jehàttu meribbàv*; ideſt, verbum e verbo, *Jehova frangentur contendentes cum eo.*) Duobus modis hæc verba interpretari licet: primum ut ſenſum hunc habeant: Conterentur, o Jehova, exterminabuntur, peribunt, qui contendunt cum eo, nimirum cum Samuele: ut ſcilicet victoriam, quam de Philiſtæis relaturi erant Hebræi, prænunciet hìc Hanna: id quod magis perſpicue intelligetur ex verbis ſubſequentibus. Deinde ſic etiam exponi poſſunt, ut hæc locutio, *Jehova conterentur contendentes cum eo*, idem valeat atque hæc altera: *Conterentur qui contendunt cum Jehova*. Ita in ſecundo Cantico (2) Moſes ait: *Deus perfectum eſt opus ejus*, quod perinde eſt quaſi diceret: *Dei perfectum eſt opus*. Quo modo paſſim loquuntur Hebræi. *Contendere* autem *cum Deo* dicuntur, qui eos, quibus favet Deus, inſectantur (3). Porro Lxx Interpretum translatio ſic habet: Κύριος ἀσθενῆ ποιήσει τὸν ἀντίδικον αὐτοῦ: Κύριος ἅγιος; ideſt, *Dominus debilem facit adverſarium ſuum: Dominus ſanctus*. Tum in editione Aldi (4) hæc ſubjiciuntur, quæ in Complutenſi non exſtant: Μὴ καυχάσθω ὁ φρόνιμος ἐν τῇ φρονήσει αὐτοῦ. Καὶ μὴ καυχάσθω ὁ δυνατὸς ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ. Καὶ μὴ καυχάσθω ὁ πλούσιος ἐν τῷ πλούτῳ αὐτοῦ. ἀλλ' ἐν τούτῳ καυχάσθω ὁ καυχώμενος ἐν τῷ συνιεῖν καὶ γινώσκειν τὸν Κύριον καὶ ποιεῖν κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐν μέσῳ τῆς γῆς; ideſt, *Non glorietur ſapiens in ſapientia ſua, & non glorietur potens in potentia ſua, & non glorietur dives in divitiis ſuis, ſed in hoc glorietur, ſi intelligit, & cognoſcit Dominum, & ſi facit judicium, & juſtitiam in medio terræ*. Quæ verba neque hìc hebræum exemplar habet, & videntur huc ex Jeremiæ nono capite (5) translata.

(עלו בשמים ירעם *alàv bashshamàim jarhèm*; ideſt, *ſuper ipſum in cælo tonabit*, ſeu *tonare faciet*.) Lxx Interpretes pro עלו videntur legiſſe עלה, hoc eſt, *aſcendit*; ſic enim tranſtulerunt: Κύριος ἀνέβη εἰς οὐρανοὺς, καὶ ἐβρόντησεν, ideſt, *Dominus aſcendit in cælos, & tonuit*. At nunc hebræum exemplar habet עלו; quo modo legit etiam Vulgatus Interpres. Porro hæc dictio עלו, quæ ſignificat *ſuper ipſum*, jungi poteſt cum verbis proxime ſuperioribus, quæ tunc ita vertenda forent: *o Jehova conterentur qui contendunt cum eo contra ipſum*: vel aliter: *Conterentur qui contendunt cum Jehova contra ipſum* (6). Poteſt etiam עלו jungi cum his verbis, quæ nunc interpretamur: tunc autem aut ſignificabit *ſuper ipſum*, ideſt Samuelem; aut affixum illud pronomen ſingulare ו poſitum erit pro plurali הם, ita ſcilicet, ut עלו ſignificet *ſuper ipſos*, nimirum ſuper eos qui cum Jehova contendunt. Vox autem שמים (7), ideſt *cælum*, hìc denotat mediam regionem aeris. Demum ירעם quidam, teſte Malvenda, putarunt eſſe ex ירע cum affixo ם: at ducitur ex radice רעם, quæ ſignificat *tonuit*. Jam vero his præmiſſis locum hunc ita explicandum cenſeo, ut eam victoriam Hanna prænunciet, quam de Philiſtæis Hebræi reportaturi erant, quamque ſcriptor libri primi Samuelis narrat his verbis (8): *Factum eſt autem, cum Samuel offerret holocauſtum, Philiſtiim iniere prælium contra Iſrael: intonuit autem Dominus fragore magno in die illa ſuper Philiſtiim, & exterruit eos, & cæſi ſunt a facie Iſrael.*

יהוה

(1) vide Gen. cap. xix verſ. 31. (2) verſ. 4. Vide quæ adnotavi ad eum locum.
(3) vide quæ dixi ad verſ. 7 Cantici primi Moſis, pag. 18 col. 1. (4) Venetiis ann. 1518.
(5) verſ. 23, et 24. (6) particulam על aliquando ſignificare *contra*, dixi ad verſ. 1 hujus Cantici, pag. 81. col. 2. (7) vide quæ dixi ad verſ. 1 Cantici ſecundi Moſis, pag. 35.
(8) cap. vii verſ. 10.

(יהוה ידין אפסי ארץ *Jehovàh jadìn aphsè árez*; ideſt, *Jehova judicabit fines terræ*.) Locum hunc Clericus ita explicat: *Jehova de finibus terræ judicabit, ideſt, de tota ditione populi hebræi ad fines uſque*. Quam explicationem ut confirmet, profert octavum verſiculum ſecundi pſalmi, qui verſiculus eſt hujus modi: *Poſtula a me, & dabo tibi Gentes hereditatem tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ*. At quum profert hunc verſiculum Clericus, oſtendit manifeſto, quæ dicuntur ab ipſo, ea ab animo veritatis inimico proficiſci. Norunt quid velim, qui norunt Clericum. Profecto totus ille ſecundus pſalmus de Chriſto Jeſu Dei filio (1) explicandus eſt: de ipſo enim illum interpretantur novi Teſtamenti Scriptore ſacri (2). At de hac re fuſius agere tempus non eſt (3). Itaque ut ad id, quod propoſitum erat, revertar, quis credat, Hannam, ac Davidem *fines terræ* quum dicunt, non univerſum terrarum orbem, ſed Hebræi populi ditionem duntaxat deſignare? David ſane in eo, quem diximus, verſiculo non modo *fines terræ* poſſidendos a Chriſto commemorat, ſed etiam *Gentes* ipſi *in hereditatem dandas*. At גוים, ſive *Gentium* nomine non Iſraelitas denotari, ſed reliquos populos, & nos alibi monuimus (4), & fatentur vel ipſi Hebræi, qui proinde etiamnum quemlibet a lege Moſis alienum appellant גוי (*goj*). Quare cum pſalmi verſiculum Clerico favere nemo dixerit, niſi qui plus æquo faveat Clerico. Hæc itaque Hannæ verba multo aliter explicarim, nimirum de Chriſto Jeſu, de quo & in his verbis loquitur Hanna, & in ſubſequentibus uſque ad Cantici finem, quique omnium hominum Judex conſtitutus eſt, ut docet Johannes in Evangelio (5) his verbis: *Pater omne judicium dedit Filio*.

(ויתן עז למלכו *veitèn hoz lomalkò*; ideſt, *& dabit robur Regi ſuo*.) Hæc dixit Hanna, antequam Rex in Iſraele creatus eſſet; ex quo apparet hæc verba eſſe prophetica. De Meſſia autem ea explicat vel ipſe Chaldæus Interpres, ut ut Hebræus. Lxx Interpretes ſic verterunt: *καὶ δώσει ἰσχὺν τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν*; ideſt, *& dabit fortitudinem regibus noſtris*.

(וירם קרן משיחו *vejarèm kèren Meshihò*; ideſt, *& extollet cornu Chriſti ſui*.) Zachariæ animo obverſatus eſſe videtur hic locus, quum in Cantico, quod poſt ortum Johannis filii cecinit, hæc effatus eſt (6): *Et erexit* (Deus) *cornu ſalutis nobis in domo David pueri ſui, ſicut locutus eſt per os ſanctorum, qui a ſeculo ſunt, prophetarum ejus*. De voce *cornu* dixi ad verſiculum primum (7). Hic potentiam, imperium, regnumque potiſſimum deſignare videtur: quam ſignificationem habet etiam ea vox in pſalmo cxxxii, ſive cxxxi (8), & apud Sirachidem (9), qui ſic ait: *ἔδωκε τὸ κέρας αὐτῶν ἑτέροις*, ideſt, *dedit eorum cornu* (nempe regnum) *aliis*. Itaque apud Danielem decem cornua decem regna denotant: ut proinde quidam ipſum *coronæ* vocabulum, quod regium inſigne eſt, ex hebraica voce קרן ductum ſuſpicati ſint. Apud Ethnicos quoque quaſi imperii ſymbolum cornua habebantur: narrant enim (10),

m Ge-

(1) verſ. 7 ejus pſalmi hæc extant verba: *Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te*. (2) vide Act. cap. xiii verſ. 33, epiſt. ad Hebr. cap. i verſ. 5, Apocalypſ. cap. 2 verſ. 27; & cap. 19 verſ. 15. (3) Vide Marinum, aliosque Interpretes ad eum pſalmum. (4) ad verſ. 21 Cantici ſecundi Moſis, pag. 60 col. 2. (5) cap. v verſ. 22. (6) apud Luc. cap. i verſſ. 69, & 70. (7) pag. 81 col. 1, & 2.
(8) verſ. 17. Vide Marinum ad eum locum. (9) cap. xlix verſ. 7. vide etiam Hieronymum lib. 2 comment. in Abac. ad cap. iii verſ. 4, tom. 6 editionis Vallarſianæ pag. 639, & 640. (10) vide Ovidium lib. xv Metamorph. verſ. 577, & ſeqq., itemque Valerium Maximum lib. v cap. 6, & Plinium lib. xi cap. 37.

Genucium Cipum, quum subito ei cornua ex capite enata forent, aruspicemque de ejusmodi ostento consuluisset, responsum accepisse, portendi ei regnum (1).

Iam vero Messiæ imperium amplissimum fore prædicit hic Hanna, quæ omnium prima Messiæ expresse meminit, quum nulla ejus sub hoc nomine mentio fiat sive in Pentateucho, sive in libris Josuæ, Judicum, & Jobi, cujus postremi scriptorem multo antiquiorem, quam Hannam, esse verisimile est. Messias autem, sive משיח, idem est ac græce χριστός, latine *unctus*. Ungebantur vero tum Sacerdotes (2), tum Reges (3), tum etiam prophetæ (4) aliquando, qui proinde *Messiæ*, seu *Christi*, sive *uncti* dicebantur (5), hoc est, per sacram unctionem, qua potestas sive sacerdotalis, sive regia significabatur, rite Deo consecrati, atque a populo veluti sejuncti.

Videndum nunc ergo est, quinam sit iste משיח, sive *Christus*, qui designatur hoc in loco. Erat quidem Hannæ tempore *Unctus* Domini, idest Pontifex Maximus Heli; at hunc ipsa non indicat: etenim ei, de quo hic sermo habetur, regia etiam dignitas tribuenda est, uti apparet ex verbis Hannæ proxime superioribus: Heli autem rex non erat Israelitarum, sed judex. Deinde in capite secundo libri primi Samuelis (6), ex quo capite Canticum Hannæ desumptum est, משיח, sive *Christus* a Sacerdote distinguitur his verbis: *Et suscitabo mihi sacerdotem fidelem, qui juxta cor meum, & animam meam faciat; & ædificabo ei domum fidelem, & ambulabit coram Christo meo cunctis diebus*. Itaque aliqui Messiam, quem hic Hanna prænunciat, Saulem, aut Davidem esse ajunt, quorum uterque ab ejus filio Samuele unctus regnum adeptus est. At multo satius est de Christo Servatore, qui per antonomasiam *Christus* dicitur, locum hunc interpretari, cujus typus ac figura fuerunt sacerdotes, reges, ac prophetæ omnes Veteris Testamenti. Is solus vere Christus est, Sacerdos summus, Rex atque imperator invictus, ac Prophetarum omnium princeps. Quin ob terrenam ipsam generationem *Christus* merito dicitur; ut enim ait Augustinus (7), *firmissime tenendum est, carnem Christi ex utroque genere propagatam, & regum scilicet, & Sacerdotum: in quibus personis apud illum populum Hebræorum etiam mystica unctio figurabatur, idest chrisma, unde Christi nomen elucet, tanto ante etiam ista evidentissima significatione prænunciatum*.

CAN-

(1) Ovidius in eo, quem dixi loco, de aruspice, quem consuluit Cipus, hæc scribit: *Cum vero sustulit acre A pecudis fibris ad Cipi cornua lumen, Rex, ait, o salve: tibi enim, tibi Cipe, tuisque Hic locus, & Latia parebunt cornibus arces*. (2) vide Exod. cap. xxx vers. 30; Levit. cap. VIII vers. 12; & Ecclesiastic. cap. xlv vers. 18. (3) Saul unctus fuisse dicitur in lib. 1 Samuelis cap. x vers. 1; David ejusdem libri cap. XVI vers. 13; Salomon in lib. 1, sive III Reg. cap. 1 vers. 39. (4) Elisæus unctus fuisse dicitur in lib. 1, sive III Reg. cap. XIX vers. 16. (5) vide lib. 2 Machab. cap. 1 vers. 10; lib. 1 Sam. cap. XVI vers. 6, & ps. CIV, seu CIII vers. 15. (6) vers. 35. (7) in lib. 2 de consensu Evangel. cap. 1 num. 4; seu parte 2 tom. 3 editionis PP. S. Mauri pag. 28.

CANTICUM JESAHIÆ.

(*Exstat apud ipsum in cap. xii.*)

אודך יהוה, כי אנפת בי, ישב אפך, ותנחמני.	1. *Celebrabo te, o Jehova, quoniam succensuisti mihi, convertetur ira tua, & consolaberis me.*	1. Confitebor tibi DOMINE, quoniam iratus es mihi, conversus est furor tuus, & consolatus es me.
הנה אל ישועתי, אבטח, ולא אפחד; כי עזי וזמרת יה יהוה, ויהי לי לישועה.	2. *Ecce Deus salus mea, confidam, & non timebo; quoniam vis mea, & pulsatio Jah Jehova, & fuit mihi saluti.*	2. Ecce Deus Salvator meus, fiducialiter agam, & non timebo, quia fortitudo, mea & laus *mea* DOMINUS, & factus est mihi in salutem.
ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה.	3. *Et haurietis aquas in gaudio de fontibus salutis.*	3. Haurietis aquas in gaudio de fontibus Salvatoris.
ואמרתם ביום ההוא: הודו ליהוה, קראו בשמו, הודיעו בעמים עלילתיו, הזכירו, כי נשגב שמו.	4. *Et dicetis in die illa: Celebrate Jehovam, invocate nomen ejus, cognoscere facite in populis actiones ejus, recordari facite, quod excelsum est nomen ejus.*	4. Et dicetis in die illa: Confitemini DOMINO, & invocate nomen ejus, notas facite in populis adinventiones ejus, mementote, quoniam excelsum est nomen ejus.
זמרו יהוה, כי גאות עשה; מידעת זאת בכל הארץ.	5. *Psallite Jehovam, quoniam magnificentiam fecit; notum hoc in universa terra.*	5. Cantate DOMINO, quoniam magnifice fecit; annunciate hoc in universa terra.
צהלי, ורני ישבת ציון, כי גדול בקרבך קדוש ישראל.	6. *Hinni, & ova, o habitatrix Sionis, quoniam magnus in medio tui Sanctus Israelis.*	6. Exsulta, & lauda habitatio Sion, quia magnus in medio tui Sanctus Israel.

EXPLANATIO.

Multa Jesahias in capite undecimo libri sui præclara, atque illustria de Christo prænunciavit. Itaque hunc veluti præsentem intuens, in capite duodecimo Canticum hocce, quod modo explanaturus sum, breve illud quidem, sed elegans ac divinum, Israelitis, quibus cum Christus versaturus erat, canendum proponit.

Vers. 1. (אודך יהוה *Odechâ Jehovâh*; idest, *Celebrabo*, seu *Laudabo te o Jehova*.) Verbo הודה (*hodâh*), ex quo græcam vocem ὠδὴ derivatam Marinus putat, *confitendi* significationem tribuere solet Vulgatus Interpres. At ex plurimis Scripturæ locis colligitur, הודה idem fere esse ac *laudavit*, *celebravit*, publicam-

que laudationem, ac beneficiorum commemorationem denotare. Hanc ejus verbi vim agnovit Vulgatus ipse Interpres, quum ea verba Jacobi in Genesi (1), יהודה אתה יודוך אחיך, sic transtulit: *Juda te laudabunt fratres tui.* Quin hanc ipsam significationem habet apud eumdem Interpretem *confitendi* verbum, atque apud Græcos ἐξομολογεῖν; id quod tum ex aliis locis colligitur, tum maxime ex hisce verbis Christi Domini (2): *Confiteor tibi* (idest, laudo te), *Pater, Domine cæli, & terræ, quod abscondisti hæc a sapientibus, & revelasti ea parvulis.* כי אנפת בי, ישב אפך, ותנחמני (*Ki anàphta bi, jashòbh appechà, uthnahaméni;* idest, *quoniam succensuisti mihi, convertetur ira tua, & consolaberis me.*) Iram converti idem est, ac iram mitigari, atque placari (3). Verbum autem אנף proprie quidem significat *flavit naribus*, sed per translationem *iratus est* (4). Jam vero illud sane non vult Jesahias his verbis, gratias Deo ab Israelitis ideo agendas esse, quod ipsis iratus fuerit, ut perspicuum est. Sed totus versiculus ita exponi debet, quasi diceret Jesahias: Laudabo te o Jehova, quia quum mihi iratus esses, placata est ira tua, & consolatus es me. Tirinus tamen, atque Calmetus, quamvis eamdem sententiam hic agnoscant, paulo aliam tamen afferunt interpretationem: nimirum censent voculam כי verti posse hoc in loco *quamvis:* ut tota sententia sic habeat: Laudabo te o Jehova, quamvis mihi iratus fueris. Eam enim, quam dixi, vim inesse nonnumquam particulæ כי, colligunt ex tribus hisce Veteris Testamenti locis: primum scilicet ex capite octavo Geneseos (5), ubi Deus inducitur sic loquens: לא אסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם, כי יצר לב האדם רע מנעריו, idest, *non adjiciam maledicere amplius terram propter hominem, eo quod figmentum cordis humani malum sit ab adolescentia sua.* Deinde ex capite septimo Jeremiæ (6), ubi hæc legere licet apud Vulgatum Interpretem: *liberati sumus, eo quod fecerimus omnes abominationes istas.* Ac demum ex psalmo LXXVIII, seu LXXVII (7), cujus versiculi duodevicesimus, ac vicesimus in Vulgata translatione ita se habent: *Et male locuti sunt de Deo: dixerunt, numquid poterit Deus parare mensam in deserto? quoniam percussit petram, & fluxerunt aquæ.* At in primo Geneseos loco particula כי recte verti potest, *eo quòd;* ut eorum verborum hic sensus sit: *hominum depravatio me non adducet, ut rursus terræ maledicam.* Duo vero alia loca miror a Tirino afferri: nec vero ab eo afferrentur, si hebræum exemplar consuluisset: hoc enim pro כי apud Jeremiam quidem habet למען; in psalmo vero LXXVIII habet הן, idest, *ecce.*

Vers. 2. (הנה אל ישועתי, אבטח, ולא אפחד *hinnéh Eljeshuhathi, ebhtàh, veló efhàd;* idest, *Ecce Deus salutis meæ* (vel, *salus mea*), *confidam, & non expavescam.*) Prophetarum more Jesahias de Christo Servatore ita loquitur, quasi eum intueatur, atque indicet. Ecce, inquit, Deus Servator meus: omnem jam timorem securus abjicio. Elegantem vero paronomasiam (8) in vocibus אבטח, & אפחד observat Cornelius a Lapide.

(כי עזי וזמרת יה יהוה, ויהי לי לישועה *ki hozzì vezimráth Jaha Jehovàh, vajhi*

(1) cap. XLIX vers. 8. (2) ap. Luc. cap. X vers. 21. (3) Vide Gen. cap. XXVII vers. 45; & Job. cap. XIV vers. 9; & Jerem. cap. 2 vers. 34. &c. (4) Vide quæ adnotavi ad vers. 8 Cantici primi Mosis, pag. 10 col. 1. (5) vers. 21. (6) vers. 10. In hebræo exemplari hæc exstant verba: נצלנו למען עשות את כל התועבות האלה. (7) vers. 19, & 20 in hebræo exemplari sic se habent: וידברו באלהים, אמרו, היוכל אל לערך שלחן במדבר: הן הכה צור, ויזובו מים. (8) Paronomasiis delectatos esse Hebræos ostendit Sal. Glassius in Rhetorica Sacra, tr. 2 cap. 2.

ki li lisbubáb; ideſt, *quoniam vis mea, & pulſatio eſt Jaba Jebova, & fuit mihi ſaluti.*) Hoc hemiſtichium fuſe interpretatus ſum in explanatione Cantici primi Moſis (1), ex quo illud exſcripſit Jeſahias, addita tamen particula כי, ac Dei nomine יהוה. Sunt autem qui duo ea nomina יה יהוה hic transferant *Deus Dei*, ſeu *Deus de Deo*: quo æternus Dei filius apertius indicetur.

Verſ. 3. (ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה *usbabbtém máim beſasón mimmajné bajsbubáb*; ideſt, *& baurietis aquas in gaudio de fontibus ſalutis.*) *Fontes ſalutis* quum dicit, Chriſtum Jeſum deſignare videtur, de quo ſimili modo loquitur & Zacharias (2). *In die illa*, inquit, *erit fons patens domui David, & babitantibus Jeruſalem, in ablutionem peccatoris, & menſtruatæ.* Quin immo Chriſtus ipſe apud Johannem (3): *qui biberit*, inquit, *ex aqua, quam ego dabo ei, non ſitiet in æternum. Sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam.* Et alibi (4): *Si quis ſitit, veniat ad me, & bibat.* Ideo autem *fontes ſalutis* plurali numero dicere videtur Jeſahias, ut præſtantiam ejus fontis indicet, de quo loquitur: apud Hebræos enim ſignificationem augent non raro pluralia nomina (5). Ex hoc ergo fonte prænunciat Jeſahias fore, ut ſumma cum lætitia aquas hauriant aliquando Iſraelitæ; quibus verbis aut doctrinam indicat Euangelicam, aut Spiritus Sancti dona, aut demum Sacramenta, qui fontes ſunt ſaluberrimi, atque omnibus patent.

Verſ. 4. (ואמרתם ביום ההוא *vaamartém bajjóm babú*; ideſt, *& dicetis in die illa.*) Nimirum, eo tempore. *Dies* enim hic pro *tempore* ſumitur (6). Tempus autem illud deſignat Jeſahias, quo Verbum caro factum fuerit, ut ſæpius iam indicavi. Simili antonomaſia utitur Eccleſia, ut hoc ipſum tempus denotet: antequam enim Euangelium legat, hæc verba præponere ſolet, nimirum *In illo tempore.*

(הודו ליהוה, קראו בשמו, הודיעו בעמים עלילתיו *Hodú lijbováb, kirú bbisbmó, bodibu bbabammím baliloshàv*; ideſt, *Celebrate Jebovam, invocate nomen ejus, patefacite in populis conſilia ejus.*) Hæc eadem omnino verba exſtant etiam initio pſalmi cv, ſeu civ (7). Quid autem ſignificent verbum הודה (8), ac nomen עלילה (9), & quid ſit invocare nomen Domini (10), dictum eſt alias. Lxx Interpretes loci ſententiam potius, quàm propriam vocis עלילתיו ſignificationem exprimunt, quum eam ſic transferunt: τὰ ἔνδοξα αὐτοῦ, ideſt, *glorioſa ejus.*

(הזכירו כי נשגב שמו *bazkiru ki nisgább shemó*; ideſt, *commemorate, excelſum eſſe nomen ejus.*) Nimirum in memoriam hominum hoc revocate, Deum mirabilia efficiendo clarum ſibi nomen comparaſſe. Hebræa porro verba ſic etiam fortaſſe verti poſſent: *Commemorate, quod Excelſus eſt nomen ejus* (11): ut ſcilicet נשגב, & עליון (12) idem ferme valeant.

Verſ. 5. (זמרו יהוה, כי גאות עשה *zammerú Jebováb, ki gheúsb basáb*; ideſt, *Pſallite Jebovam, quoniam magnificentiam fecit.*) Quid ſit *pſallere Jebovam*, dixi alio in loco (13). Nomen vero גאות Lxx Interpretes vertunt ὑψηλὰ, ideſt, *excelſa*. Eſt autem גאות pro-

(1) ad verſ. 2. pag. 5, et 6. (2) cap. xiii verſ. 1. (3) In Euang. cap. iv verſ. 13, et 14.
(4) ap. Johann. cap. vii verſ. 37. (5) Vide Prov. cap. i verſ. 20; et Pſ. 78, ſive 77 verſ. 72, et Cant. Hann. verſ. 3. Vide etiam, ſi libet, Sal. Glaſſ. Phil. Sacr. lib. 3 tr. 1 can. 24.
(6) Vide Marini Theſaurum ad vocem יום. (7) Vide et lib. 1 Paralip. cap. xvi verſ. 8.
(8) Vide quæ dixi ad verſ. 1 hujus Cantici, pag. 91, & 92. (9) Vide quæ annotavi ad verſ. 3. Cantici Hannæ, pag. 83 col. 2. (10) ad verſ. 3 Cantici primi Moſis, pag. 41 col. 1.
(11) Lege pag. 22 col. 1. (12) Vide pag. 46 col. 1. (13) pag. 5 col. 2.

proprie *elatio*, ac *magnificentia*, quum derivetur ex radice גאה, quam alibi exposui (1): sed hic est abstractum pro concreto, ideoque mirabile aliquod, ac *sublime* Dei facinus denotat.

(מידעת זאת בכל הארץ *mudibath zoth becbôl haárez*; ideſt, *notum factum eſt hoc* (2) *in universa terra*.) Lxx Interpretes quasi pro מודעת legerint הודיעו, sic transferunt: *ἀναγγείλατε ταῦτα ἐν πάσῃ τῇ γῇ*; ideſt, *annunciate hæc in omni terra*. In Hebræo autem exemplari legendum eſt מודעת, quamvis ſcribatur מידעת (3), quod videtur eſſe mendum ex librariorum incuria, literarumque י, & ו ſimilitudine derivatum. Marinus hæc addit (4), in voce מידעת fortaſſe illud *jod* eſſe *vau* decurtatum ob aliquod myſterium.

Verſ. 6. (צהלי ורני ישבת ציון *zahali, varônni josbêbbeth Zijôn*; ideſt, *Hinni & ova o habitatrix Sionis*.) Duo verba צהל, & רנן hoc in loco idem valent, nimirum *magnos clamores præ gaudio emiſit*. Radix tamen צהל proprie ſignificat *hinnivit* inſtar equi, tum per translationem *ovavit*, ut Marinus docet (5).

(כי גדול בקרבך קדוש ישראל *kigadól bekirbêcb Kedósh Iſraël*; ideſt, *quia magnus in medio tui Sanctus Iſraelis*.) De voce קדוש dixi ad verſiculum ſecundum Cantici Hannæ (6). Perſpicuum eſt autem Jeſahiam his verbis Chriſtum Jeſum deſignare, quem in capite ſeptimo (7) vocarat עמנואל, hoc eſt, *Nobiſcum Deus*: & de quo Johannes Baptiſta ſic locutus eſt (8): *Medius veſtrum ſtetit, quem vos neſcitis*.

CAN-

(1) pag. 4 col. 2, et ſeq. (2) Vide quæ dixi de vocula זאת pag. 44 col. 1. (3) Vide pag. 83 col. 2. (4) in Theſauro ad verbum ידע. (5) Vide Jerem. cap. L verſ. XI; et Euth. cap. VIII verſ. 15; et Jeſahi. cap. X verſ. 29. etc. (6) pag. 62. (7) verſ. 14.
(8) in Euang. Johann. cap. I verſ. 26.

CANTICUM HEZECHIÆ.

(*Exstat apud Jesahiam cap. xxxviii.*)

אני אמרתי : ברמי ימי אלכה בשערי שאול, פקדתי יתר שנותי.	1. *Ego dixi : in cessatione dierum meorum ibo in portas sepulcri, visitatus fui residuo annorum meorum.*	1. Ego dixi : in dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi, quæsivi residuum annorum meorum.
אמרתי : לא אראה יה יה בארץ החיים, לא אבים אדם עוד עם ישבי חדל.	2. *Dixi : non videbo Jaham, Jaham*, inquam, *in terra viventium, non aspiciam hominem amplius cum incolis cessationis.*	2. Dixi : non videbo Dominum Deum in terra viventium, non aspiciam hominem ultra, & habitatorem quietis.
דורי נסע, ונגלה מני כ כאהל רעי, קפדתי כארג חיי, מדלה יבצעני, מיום עד לילה תשלימני.	3. *Ætas mea amota est, & abducta est a me quasi tabernaculum pastoris, amputavi quasi textor vitam meam, a tenuitate abscindes me, a die ad noctem conficies me.*	3. Generatio mea ablata est, & convoluta est a me, quasi tabernaculum pastorum; præcisa est, velut a texente, vita mea; dum adhuc ordirer, succidit me; de mane usque ad vesperam finies me.
שויתי עד בקר, כארי, כן ישבר כל עצמותי, מיום עד לילה תשלימני.	4. *Supputavi usque ad mane, tamquam leo (sic) conteret omnia ossa mea, a die ad noctem conficies me.*	4. Sperabam usque ad mane; quasi leo, sic contrivit omnia ossa mea; de mane usque ad vesperam finies me.
כסוס עגור כן אצפצף, אהגה כיונה, דלו עיני למרום, יהוה עשקה לי, ערבני.	5. *Sicut hirundo, & grus (sic) garriam, gemam ut columba : attenuati sunt oculi mei excelso. O Jehova, fraus mihi* fit, *in fidem tuam me recipe.*	5. Sicut pullus hirundinis, sic clamabo, meditabor ut columba; attenuati sunt oculi mei *suspicientes* in excelsum : DOMINE vim patior, responde pro me.
מה אדבר? ואמר לי, והוא עשה! אדדה כל שנותי על מר נפשי.	6. *Quid loquar? Et dixit mihi, & ipse fecit. Deambulabo omnibus annis meis super amaritudine animæ meæ.*	6. Quid dicam ? aut *quid* respondebit mihi, quum ipse fecerit ? recogitabo *tibi* omnes annos meos in amaritudine animæ meæ.
אדני עליהם יחיו, ולכל בהן חיי רוחי, ותחלימני והחייני.	7. *Domine super eos vivent, & omnibus in eis vita spiritus mei, & somniare me facies, & vivifica me.*	7. Domine *si* sic vivitur, & in talibus vita spiritus mei, corripies me, & vivificabis me.

8. Ec-

הנה לשלום מר לי מר, ואתה חשקת נפשי משחת בלי, כי השלכת אחרי גוך כל חטאי.	8. *Ecce in paci amaritudo mihi amara, & tu complexus es animam meam a fovea corruptionis, quoniam projecisti post tergum tuum omnia peccata mea.*	8. Ecce in pace amaritudo mea amarissima; tu autem eruisti animam meam, ut non periret, projecisti post tergum tuum omnia peccata mea.
כי לא שאול תודך, מות יהללך, לא ישברו יורדי בור אל אמתך.	9. *Quoniam non sepulcrum celebrabit te, nec mors laudabit te, non exspectabunt descensores foveæ fidem tuam.*	9. Quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te; non exspectabunt, qui descendunt in lacum, veritatem tuam.
חי חי הוא יודך כמני היום; אב לבנים יודיע אל אמתך.	10. *Vivens, vivens*, inquam, *celebrabit te sicut ego hodie, pater filiis patefaciet fidelitatem tuam.*	10. Vivens vivens ipse confitebitur tibi, sicut & ego hodie; pater filiis notam faciet veritatem tuam.
יהוה להושיעני, ונגינתי ננגן כל ימי חיינו על בית יהוה.	11. *O Jehova ad servandum me, & pulsatilia mea pulsabimus omnibus diebus vitæ nostræ super domum Jehovæ.*	11. DOMINE salvum me fac, & psalmos nostros cantabimus cunctis diebus vitæ nostræ in domo DOMINI.

EXPLANATIO.

Ægrotaverat gravissime Hezechias Rex Judæ. Itaque ad ipsum venit Amozi filius Jesahias, propheta sanctissimus, eique proximam mortem Dei nomine denunciat. Commotus eam ob rem vehementissime Hezechias, Dei opem implorans, mortem deprecatur. Tum Dei jussu Regem iterum convenit Jesahias, ac testificatur, Deum jam exoratum, ad quindecim adhuc annos ejus vitam prorogaturum, Assyriorumque Regi tum Hezechiam ipsum, tum Hierosolymam omnem erepturum. Mox quæ dixerat, miro prodigio confirmat, efficiens, ut umbra in sciatherico horologio retrogrediatur (1). Recuperata Hezechias valetudine Canticum istud, quod explanare ingredior, condidit, aut certe in templo, ut verisimile est, cecinit: opinatur enim Grotius ipsi ab Jesahia dictatum esse. In eo morbi sui gravitatem primum describit piissimus ille Rex, tum Deo pro accepta sanitate gratias agit. Ita autem inscribitur apud Jesahiam (2): מכתב לחזקיהו מלך יהודה, בחלותו ויחי מחליו, idest, *Scriptura Hezechiæ Regis Judæ, cum ægrotasset, & convaluisset de infirmitate sua.*

Vers. 1. (אני אמרתי *Anì amàrti*; idest, *Ego dixi*, sive *dicebam*.) Nempe, qnum gravissimo morbo laborarem. Verbum autem *dixi* apud sacros Scriptores interdum idem significat, atque *firmiter statui*, veluti in psalmis XXXII (1),

(1) Lege lib. 2, seu 4 Reg. cap. XX; & lib. 2 Paralip. cap. XXXII. Lege etiam Calmeti Dissertationem *de retrogradatione Solis in horologio Achaz.* (2) cap. XXXVIII vers. 9.

(1), & xxxix (2): aliquando vero, ut hoc in loco, & in aliis (3), idem est ac *in animum induxi hoc facere*, sive *hoc mihi firmissime persuasi*.

(בדמי ימי *bidmì jamáj*, idest, *in cessatione dierum meorum*.) Hæc verba alii aliter transtulerunt. Lxx quidem Interpretes, quasi pro בדמי legerint ברמי (4), ut conjicit Hieronymus (5), ita reddiderunt: *ἐν τῷ ὕψει τῶν ἡμερῶν μου*; hoc est, *in altitudine dierum meorum*. *Altitudinem* autem dierum dixerunt aut secundas res, vitæque prosperitatem, aut ætatis florem; quum enim hominis ætas ad certum annorum numerum, quasi ad altitudinem, pervenerit, jam ingravescere incipit, ac veluti inclinari. Aquila vero, Symmachus, ac Theodotio (6) sic verterunt: *in infirmitate, & silentio dierum meorum*. Alii etiam, quorum Hieronymus meminit, quod viderent, voce דם *sanguinem* denotari, sane infulse transtulerunt: *in sanguine dierum meorum*; hoc est, quando meus cruor, meusque expetebatur interitus. Vulgatus demum Interpres perinde vertit, quasi dictio hebræa דמי (*demì*) idem valeat ac latina *dimidium*, quæ cum illa sono etiam congruit: vertit enim, *in dimidio dierum meorum*, hoc est, quum eorum annorum via dimidium attigerim, quos fere vivunt homines, aut certe me victurum sperabam. Annos enim prope novem ac triginta natus erat Hezechias, quum in morbum incidit (7): hominum autem vita ad annos circiter septuaginta, aut etiam octoginta produci potest, ut scriptor etiam psalmi xc, seu lxxxix affirmat (8). Nec immerito sibi in ipso annorum suorum dimidio mortem obeundam esse dolebat Hezechias: immatura enim hujus modi mors apud Hebræos quasi pœna a Deo ultore irrogata habebatur, ut ex multis veteris testamenti locis colligere licet (9). Quin & illud addit Hieronymus, maximo dolori ægrotanti Hezechiæ fuisse, quod, quum nullos moriens liberos relinqueret (nec dum enim Manassem procrearat), proinde Christum e sua stirpe ac genere oriri jam non posse censebat.

Jam vero investiganda accuratius est nominis דמי, quod nusquam alibi apud sacros Scriptores occurrit, propria ac germana significatio. Itaque nomen hoc deduci ex radicibus דום, aut דמם, aut דמה, fatentur pene omnes: significant autem singulæ *silere*, *quiescere*, ac *cessare*: radix vero דמה in conjugatione, quam vocant *pihél*, significat etiam *cogitare*: quumque verbum ex ea radice derivatum נדמה idem aliquando valeat atque *excisus est*, proinde radici ipsi דמה activa *exscindendi* significatio tribui non immerito potest. Atque ex his omnibus apparet, vocem בדמי pluribus modis transferri posse; primum scilicet *in cessatione*, deinde *in silentio*, ut Hezechiæ sensus hic sit: moriar nullam mei memoriam, nullumque filium vitæ meæ testem relinquens; tertio *in resectione*; ac demum, ut Marino placet, *in imaginatione*; ut tota sententia sic habeat: Ego dicebam in imaginatione mea, vel in imaginatione dierum meorum; dum scilicet de vitæ meæ tempore mecum ipse cogitarem.

(אלכה בשערי שאול *eléchah besha-*

n *haré*

(2) vers. 5: *dixi: confitebor adversum me injustitiam meam Domino*. (2) vers. 1.
(3) psalm. 30, seu 29 vers. 7: *Ego dixi in abundantia mea: non movebor in æternum*. Vide etiam ps. 77, seu 76 vers. x1. (4) idest *resh* pro *dáleth*. (5) ad hunc locum, tom. 4 edit. Vallarsii pag. 471; seu commentarior. in Isai. lib. x1 ad cap. 38. (6) vide Hieronymum in eo, quem dixi, loco. (7) vide Calmetum, aliosque Jesahiæ interpretes.
(8) vers. 10. (9) ps. lv, seu liv vers. 24: *Viri sanguinum, & dolosi non dimidiabunt dies suos*. Et Jerem. cap. xvii vers. x1: *fecit divitias, & non in judicio: in dimidio dierum suorum derelinquet eas*. Vide etiam ps. cii, seu ci vers. x1; & Job. cap. xxi vers. 21.

baré sheol; ideft, *ibo in portas fepulcri.*) De voce שאול alibi (1) dictum eft. Ire autem ad portas fepulcri, aut mortis, genus loquendi eft translatum, quod nihil aliud fignificat, quam mori, & in Scriptura occurrit non raro. In pfalmo quidem cvii, feu cvi (2) hæc legimus: ויגיעו עד שערי מות, ideft, *& appropinquaverunt ufque ad portas mortis.* Et in pfalmo ix (3): מרוממי משערי מות, hoc eft, *qui exaltas me de portis mortis.* Videntur vero hujus modi translationes defumptæ ex eo, quod ad fepulcra in cavernis, cryptifve aditus per januas pateret.

(פקדתי יתר שנותי *pukkâdti iéther shenothâj;* ideft, *vifitatus fum refiduo annorum meorum.*) Nimirum quum plures adhuc anni fupereffent, quos mihi victurus videbar, vifitatus fum a Deo, ac reliqua vitæ meæ parte multatus. Hebræa quidem verba obfcuriora funt. Videtur tamen hic locus poftulare, ut פקדתי idem valeat atque *privatus fum,* aut *multatus fum,* vel potius *privabor,* aut *multabor;* eft enim præteritum futuri vim habens. Lxx Int. ita vertunt: καταλείψω τὰ ἔτη τὰ ἐπίλοιπα, ideft, *relinquam annos refiduos.* Hieronymus autem, quafi pro פקדתי (*pukkâdti*) active legerit פקדתי (*pakâdti*), vertit, *quæfivi refiduum annorum meorum.*

Verf. 2. (אמרתי לא אראה יה יה בארץ החיים *Amárti: lo eréh Jâba Jâba beérez babajjim;* ideft, *Dixi* (4): *non videbo Jabam, Jabam, inquam, in terra viventium.*) *Terra viventium* (5) nihil hic aliud indicare videtur, quam tellurem hanc ipfam, in qua habitamus, quam ideo fic vocat Hezechias, ut fignificet fe tanta vi morbi oppreffum fuiffe, ut exiftimaret brevi fore, ut jam in vivis hominibus terræ incolis non numeraretur. Quod ergo ait, *non videbo Deum,* perinde eft, quafi diceret: non videbo Deum mirabilia facientem; aut potius, non videbo templum Dei: in templo enim Deus ipfe fingulari quodam modo habitare credebatur (6), quod inibi arca Domini fervaretur (7): maximoque per ea tempora defiderio incendebantur fancti ac pii viri illud invifendi, ut colligitur ex pfalmo xlii, feu xli. De divino nomine יה fatis dixi alias (8): quod quum hic geminatum legatur, proinde nonnulli vertunt *Deum Dei,* feu *Deum de Deo* (9), ideft, Chriftum Jefum, quem dolebat Hezechias fe jam videre non poffe prodíturum e fuo genere. Id ipfum fignificarunt Lxx Interpretes, quum locum hunc ita tranftulerunt: εἶπα, οὐκ ἔτι οὐ μὴ ἴδω τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, ideft, *jam non videbo Salutare Dei.* Servatorem enim videre geftiebant veteris teftamenti tempore fancti homines. Id de Abrahamo aperte teftatur Chriftus ipfe (10), quum de illo hæc effatur: *Abrabam pater vefter exfultavit ut videret diem meum.* Quin alias generaliter (11), *Beati,* inquit, *oculi qui vident quæ vos videtis: dico enim vobis, quod multi prophetæ, & Reges voluerunt videre quæ vos videtis, & non viderunt.* Atque huc fpectare videntur verba illa Jefahiæ (12): *Utinam dirumperes cælos, & defcenderes.*

(לא אביט אדם עוד עם יושבי חדל *lo abbît adâm hod him joshebbé bâdel;* ideft, *non afpiciam hominem amplius cum incolis ceffationis.*) Nomen חדל nufquam alibi legitur: derivatur autem ex radice חדל, quæ fine dubio fignificat *ceffavit:* itaque *ceffationem* denotat.

Quod

(1) ad verf. 22 Cantici fecundi Mofis, pag. 61, et 62. (2) verf. 18. (3) verf. 14. Vide etiam Job. cap. xxxviii verf. 17, & Sap. cap. xvi verf. 13. (4) Vide quæ adnotavi paulo ante ad initium hujus Cantici pag. 96, et 97. (5) Vide Jefahi. cap. liii verf. 8; et Jerem. cap. xi verf. 19; et pf. lii, feu li verf. 7. etc. (6) Vide quæ adnotavi ad verf. 17 Cantici primi Mofis, pag. 29. (7) Vide quæ dixi pag. 7 col. 1. (8) ad verf. 2 Cantici primi Mofis, pag. 9 col. 1. (9) Vide quæ adnotavi ad verf. 2 Cantici Jefahiæ, pag. 83 col. 1.
(10) in Euang. Johann. cap. viii verf. 56. (11) Luc. cap. x verf. 23. (12) cap. lxiv verf. 1.

Quod ergo ait Hezechias, לא אביט אדם עוד עם יושבי חדל, id ita possumus interpretari: Homines amplius non videbo, sed versabor inter mortuos, qui ab omni opere jam cessarunt; vel aliter: homines non videbo, quorum vita cito deficit ac cessat; vel demum, ut aliis placet: jam non videbo homines regni mei, habitatores quietis, idest, quiete ac pace fruentes ob Hierosolymam ab Assyriis liberatam. Vocem tamen חדל multi *orbem* vertunt: quam interpretationem qua ratione confirment, non video: nisi forte suspicari quis velit, pro יושבי חדל legendum hic esse יושבי חלד, idest, *qui orbem incolunt* (1), ut legimus in psalmo XLIX, seu XLVIII (2). Hieronymus sane, *sermo*, inquit, *hebraicus* holed, *si legatur*, *aut scribatur* eled, *requiem*; *si* edel, *occidentem sonat*.

Vers. 3. (דורי נסע *Dori nissah* ; idest, *Ætas mea amota est.*) Nomen דור (3) denotare hic potest tum *vitæ tempus*, tum etiam *sobolem*, ac posteritatem (4); ut sensus sit: moriar sine liberis. Merito autem ea etiam de causa (5) dolere potuit Hezechias se mori nullis relictis filiis, quod dedecori esset apud Hebræos liberos non procreare (6). Quidam volunt, דור hic non nomen esse, sed infinitivum verbi דור: sed res eodem recidit. Vatablus autem דורי ideo vertere videtur *habitatio mea*, quod in chaldaico sermone radix דור significet *habitare* (7).

(ונגלה מני כאהל רעי *veniglah minni keóhel rohi*, idest, *& translata est a me quasi tentorium pastoris.*) Comparat ætatem suam scenæ, aut tentorio pastorali, quod huc illucque, prout necessitas tulerit, facile asportatur, atque transfertur. In hujus modi tentoriis Scenitæ habitabant, ac Scythæ, *quorum plaustra vagas rite trahunt domos*, ut inquit Horatius (8).

(קפדתי כארג חיי *kippádti chaoréb hajjáj* ; idest, *abscidi ut textor vitam meam.*) Comparationem aliam ducit a textore: ut enim textor telam suam jam absolutam, aut nondum etiam perfectam e stamine, ex quo eam texuit, resecat, quum libet; ita Hezechias vitæ suæ veluti stamina amputata esse conqueritur. Hanc autem vitæ suæ quasi telæ resectionem sibimetipsi tribuit, quod se alicujus peccati reum agnoscat, quo meruerit, ut sibi vita a Deo præcideretur. Quamquam suspicatur Clericus, pro קפדתי legendum esse קפדת (*kippidta*), idest, *resecasti*, idque ad Deum referri debere. Jobus quoque (9) affinem ab opere textorio comparationem deducit: *dies mei*, inquit, *velocius transierunt*, *quam a texente tela succiditur* (10). Quin etiam apud Ethnicos Scriptores similia legimus, quorum tabula de tribus Parcis vitæ nostræ stamina nentibus, ac resecantibus notissima est (11).

(מדלה יבצעני *middalláh jebbazzebéni*, idest, *a tenuitate abscindet me.*) Nomen דל *tenuem* proprie, deinde *macilentum* etiam denotat, ut alias dixi (12). Itaque nomen affine דלה *tenuitatem* procul dubio significat, quæ tamen ipsa variis modis accipi hic potest: ac primum ita, ut מדלה, idest *a tenuitate*, hoc significet: quum vitæ meæ tela adhuc tenuis esset. Deinde hanc *tenui-*

n 2

(1) Vide quæso Marini Thesaurum ad nomina חדל, & חלד. (2) vers. 2. (3) Vide, si libet, quæ de ea vocula scripsi ad vers. 5 cantici secundi Mosis, pag. 43, et 44. (4) Vide ps. cxii, seu cxi vers. 2; & Jos. cap. xxii vers. 27; & Proverb. cap. xxx verss. 11, 12, & seqq. (5) Aliam causam indicavi pag. 97 col. 2. (6) Vide quæ dixi pag. 80. (7) Vide Marini Thesaurum ad verbum Kal דור. (8) Carm. lib. III, Od. XXIV vers. 10. (9) cap. VII vers. 6. (10) Hebraici exemplaris verba ita etiam verti possunt: *dies mei celeriores sunt radio textorio.* (11) Tres Parcas eleganter describit Catullus in Epithalamio Tethydis. (12) ad vers. 8 Cant. Hannæ, pag. 84 col. 2.

nuitatem ad morbum ipsum referre possumus, quo ægrotus fit macilentus, atque ita interpretari : præ macie, vel præ extenuatione a morbo orta Deus abscindet me, hoc est vitam meam. Clericus demum vertit, *a stamine abscindet me;* conjicit enim, רלה esse *stamen*, hoc est, fila quæ in longitudem jugo adnectuntur, & quæ, nondum addito subtemine, *tenuiora* sunt. Sic, inquit, & Cant. cap. VII vers. 5 רלה dicitur *coma*, quia *tenuis*, & apud Thalmudicos רליל est *filum*.

(מיום עד לילה תשלימני *mijjóm bad lájlah tasbliméni;* idest, *a die ad noctem conficies me.*) Nimirum, ab aurora (ajebam ipse) ad vesperam, a matutino tempore ad vespertinum me consumes, perdes, conficies; vitam meam scilicet terminabis: tanta enim erat vis morbi, ut me putarem intra unum diem e vivis excessurum. Sunt qui תשלימני vertant, *in pace me constitues*, idest in morte, quæ *pax* dici potest. Sed prior interpretatio germanior videtur. Observanda nunc est in his Hezechiæ verbis mutatio personæ Hebræis familiaris : prius enim dixit יבצעני, hic autem pro ישלימני dicit תשלימני: nec vero satis mihi eorum probatur interpretatio, qui putant תשלימני esse tertiam personam femininam, atque ad femininum nomen רלה, quod est *tenuitas*, referri.

Vers. 4. (שויתי עד בקר, כארי כן ישבר כל עצמותי *shivvíthi bad bóker, caarí ken jesbabbér col bazmothaj;* idest, *supputavi usque ad mane, quasi leo confringet omnia ossa mea.*) Nimirum ubi nox advenerat, mecum ipse statuebam, me posse vitam meam ad insequentem diem protrahere: at brevi spes mihi omnis adempta est; Deus enim leonis instar, qui prædam suam devorat, omnia mea ossa confregit, ac morbi vim auxit, meque per prophetam suum de propinqua morte præmonuit. Verbum שוה significat *æquavit, res inter se mente contulit*. Itaque ea verba שויתי עד בקר, in quibus ellipsim esse apparet, sic verti possunt: æquavi animum meum usque ad mane, idest patienter tuli usque ad diem posteram. Vel aliter: statui, mecum ipse cogitavi, usque ad mane, me victurum scilicet.

(מיום עד לילה תשלימני *mijjóm bad lájlah tasbliméni;* idest, *a die ad noctem conficies me.*) Nimirum, quum morbus vehementius ingravesceret, rursus ajebam me intra unum diem moriturum esse. Lege quæ adnotavi ad superiorem versiculum, in quo hæc eadem verba exstant.

Vers. 5. (כסוס עגור כן אצפצף *kesis bagúr ken azapbzépb;* idest, *sicut hirundo, & grus garriam*, seu *garriebam.*) אצפצף futurum est loco præteriti derivatum ex verbo צפצף (*zipbzépb*), quod significat *garrivit*, & dicitur de nonnullis avibus, quarum etiam vocem sono ipso (1) exprimit, ut Marinus monet. Itaque vox ista אצפצף idem hic valet, ac *mussitabam, suspirabam*, querulas voces edebam, quæ dolorem meum testabantur. Nonnulli sic interpretantur : enunciabo beneficia tua sicut hirundo, vel tamquam grus; intra me tacitus de iis tamquam turtur recogitabo. At merito hanc explicationem rejicit Calmetus ut ab Hezechiæ mente alienam.

Quod attinet ad ea verba כסיס עגור, variis modis veteres Interpretes ea reddiderunt. LXX Senes, omissa voce עגור, vertunt ὡς χελιδών, idest, *ut turtur*. Hieronymus : *sicut pullus hirundinis*. Theodotio (2) voces hebræas כסיס עגור non explicans, sed solum exscribens, transtulit : ὡς σὶς (vel σεὶς) ἀγούρ; hoc est, *ut Sis Agor*. Aquila vero: ὡς ἵππος ἀγούρ, idest, *sicut equus Agor*. Sy-

(1) Marinus in Thesauro Italice sic vertit : *fare zifzef zifzef*.

(2) Teste Hieronymo in comment. ad hunc locum.

Syrus interpres: *ficut hirundo quæ garrit*. Chaldæus autem: כסוסיא דאחיר, ideſt, *ficut hirundo quæ capta eſt*. Ac demum Symmachus: ὡς χελιδὼν ἐγκλεισθεῖσα ideſt, *ut hirundo incluſa*. Videntur autem Chaldæus Interpres, & Symmachus pro עגור legiſſe סגור, quod *clauſum* denotat. At legendum eſt עגור: primum enim ita legerunt Hieronymus (1), Aquila, Theodotio, & Hebræi omnes: deinde hujus modi lectio confirmatur his Jeremiæ (2) verbis: ותור וסוס ועגור שמרו את עת באנה, ideſt, *& turtur, & hirundo, & grus ſervarunt tempus profectionis ſuæ*. In hoc enim Jeremiæ loco binæ voces סוס, & עגור ita ſimul junguntur, ut liquido conſtet, עגור eſſe avis cujuſdam nomen diverſæ a duabus aliis avibus סוס, & תור, quæ ibidem commemorantur.

Jam vero hoc probe ſtabilito, & fixo, hiſce Hezechiæ verbis כסוס עגור duas aves deſignari, apparet inter סוס, & עגור literam *vav* latinorum conjunctioni Et reſpondentem, aut deeſſe, aut certe ſubaudiri debere, uti ſubaudienda eſt in iſtis Habaccuchi (3) verbis: שמש ירח עמד, ideſt, *ſol*, & *luna ſtetit*. Illud præterea animadvertendum eſt, in allato paulo ante Jeremiæ loco ſcribere quidem Hebræos סוס, at monere ad marginem, legendum eſſe סיס (*ſis*): quo modo etiam in hoc Hezechiæ loco legere malim cum Marino (4), & Bocharto (5): tum quia ſi ita legimus, diſtinguitur סיס a סוס, quod *equum* ſemper denotat, quem nequit ſane hic ſignificare: tum etiam quia, ut ait Bochartus, סיס videtur magis exprimere naturam rei, quæ hoc nomine ſignificatur, ideſt, ut mox dicemus, hirundinis: tum demum quia hujuſmodi lectionem indicat etiam Hieronymus, quum ait *media vocalis litera vav, ſi ponatur inter duas ſamech, legitur ſus, & appellatur equus; ſi jod, legitur ſis, & hirundo dicitur*.

Videamus nunc tandem, quænam aves duobus nominibus סיס, & עגור deſignentur. Symmachus in eo, quem ſuperius protuli, Jeremiæ loco vocem סיס vertit *cicadam*. At merito hæc interpretatio a plerisque rejicitur ea etiam de cauſa, quod ex eodem Jeremiæ loco colligatur, סיס, & עגור binas aves eſſe ex earum genere, quæ ſedem mutant, & alio migrant. Plures autem recentiores Interpretes cenſent, סיס eſſe *gruem*, עגור vero *hirundinem*. At contra Bochartus סיס hirundinem eſſe arbitratur, עגור autem gruem: quarum avium prima querulam (6), altera contentiſſimam habet vocem: ut proinde Hezechiæ verba hanc habere poſſint ſententiam: non modo hirundinis inſtar leni murmure gemebam, ſed etiam contenta voce clamitabam inſtar gruis. Voce quidem סיס hirundinem deſignari probat Bochartus tum ex eo, quod hirundinis vox, quam dictio ipſa סיס (*ſis*) videtur exprimere, aliquid habeat querulum & luctuoſum, illique voci proinde gemitum ſuum recte comparare potuerit Hezechias: tum vero maxime ex veterum interpretum auctoritate, quorum plerique סיס reddiderunt *hirundinem*: quin ille ipſe Symmachus, qui in Jeremiæ interpretatione transfert *cicadam*, in hoc Hezechiæ loco reddit χελιδὼν, ideſt, *hirundo*. Voce vero עגור *gruem* denotari his argumentis oſtendi poteſt: nimirum primo latina vox *grus* cum hebræa עגור aliquo modo congruit: deinde nomen ipſum עגור recte prolatum gruis clamorem, qui vehementiſſimus eſt, exprimere videtur. Addit autem Bochartus,

quem-

(1) Vide ipſum Hieronymum in comment. ad hunc locum. (2) cap. VIII verſ. 7.
(3) In Cantic. verſ. XI. (4) in Theſauro ad vocem סיס. (5) Hierozoic. part. 2 lib. 1 cap. 1 pag. 50. (6) Ovidius lib. V Eleg. 1: *Eſt aliquid fatale malum per verba levare. Hoc querulam Prognen, halcyonaſque facit*.

quemadmodum grues, quæ per noctem vigilias agunt, submissiori voce murmurant, ita Hezechiam querelas suas gruis noctu vigilantis voci comparare potuisse.

(אהגה כיונה *ehegghéh cajjonáh*; idest, *gemam* (seu *gemebam*) *ut columba*.) Verbum הגה significat vehementiorem animi commotionem incondito sono extrinsecus declarare: itaque *gemendi* verbo recte redditur. Jesahias quoque (1) simili utitur comparatione: inquit enim, כיונים הגה נהגה, hoc est, *quasi columbæ gemendo gememus*, seu gravi, & continuo gemitu gememus. *Nihil* autem, inquit Augustinus (2), *tam amicum gemitibus, quam columba: die noctuque gemit, tamquam hic posita, ubi gemendum est*. Hinc fit, ut ea avis Spiritus Sancti symbolum sit (3) tum aliis de causis, tum etiam quia ipse *postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus*, ut ait Paulus (4).

(דלו עיני. למרום *dallú benáj lammaróm*; idest, *attenuati sunt oculi mei in sublime*.) Nimirum adeo intente cælum suspiciebam inter precandum, ut oculi mei defatigati atque attenuati sint. Nomen tamen מרום non modo *sublime*, sed etiam *Deum* ipsum denotare potest (5), qui pariter עליון, idest, *Excelsus* (6) nominatur. Clericus hæc verba sic transtulit: *attollebantur oculi mei in sublime:* quamvis enim, inquit, significatio verbi דלל sit *attenuatus est*; quia tamen brevissimo tempore Hezechias Deum invocarat, quum a Propheta se exauditum a Deo audivit, vix ac ne vix quidem dicere potuit, *attenuatos fuisse oculos suos*, dum eos ad Deum attollit: proinde alia verbi דלל potestas hic quærenda, *attollendi* videlicet. Ita Clericus, qui eam significationem verbo דלל tribuendam censet etiam in versiculo quarto capitis XXVIII libri Jobi. Verum haud scio, an his de causis discedere merito possimus ab ea significatione, quam omnes tribuunt radici דלל: quamvis enim Hezechiæ ab Jesahia bonus ille nuncius cito allatus fuerit, potuit tamen Hezechias ipse *attenuatos* per hyperbolem dicere oculos suos, ad precationis suæ vim vehementius significandam. In eo autem Jobi loco, quem indicat Clericus, usitatam *extenuationis* significationem verbo דלל tribuunt Pagninus, Marinus noster, Leo Judæ, aliique etiam Interpretes.

(יהוה עשקה לי *Jehováh bashekáh li*; idest, *o Jehova, inquiebam, fraus mihi fit*.) עשק defraudare, & rem alienam dolo, ac fraude tenere significat. Vox vero עשקה hoc in loco aut nomen est idem valens atque עשק, idest, *fraus*; aut est præteriti secunda persona feminina, ut subaudiendum sit דבר, idest *calamitas*, vel מחלתי, hoc est, *morbus meus*, vel quid simile. Querebatur ergo Hezechias se a morbo defraudari, idest, vitam sibi immature nimium eripi.

(ערבני, *horbhéni*; idest, *in fidem tuam me recipe*.) Nimirum esto vas meus, ac fidejussor: libera me ab hoc morbo, ut sponsor a creditore liberat debitorem. Hoc idem a Deo petit etiam Jobus (7). Quidam vertunt: *mitior sis erga me*. Sed de variis significationibus radicis ערב vide Thesaurum Marini.

Vers. 6. (מה אדבר ואמר לי, והוא עשה *mah adabbér? veamár li, vehú hasáh*; idest, *quid loquar? & dixit mihi, & ipse fecit*.) Locus est subobscurus, quem ita interpretari possumus: Quid loquor? cur Deum mihi sponsorem peto? & quid di-

(1) cap. LIX vers. XI. (2) ad ps. 54 vers. 7, ubi explicat ea verba: *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ?* (3) Matth. cap. III vers. 16. (4) in epist. ad Rom. cap. VIII vers. 26.
(5) ps. LXXIII vers. 8: עשק ממרום ידברו, idest, *fraudem de excelso (nimirum de Deo) loquentur*. Et ps. 92 vers. 9: ואתה מרום לעולם יהוה, hoc est, *& tu excelsus es in seculum, o Jehova*.
(6) Vide quæ adnotavi ad vers. 8 Cantici secundi Mosis, pag. 46 col. I. (7) cap. XVII vers. 3.

dicet mihi Deus? quum ipſe hoc fecerit; ideſt, morbo iſto me perculerit. Alii ſic exponunt: Quid ajo? Deus mihi per prophetam ſuum ſanitatem ſe redditurum pollicitus eſt, & profecto reddet. Sed prior explicatio his, quæ ſequuntur, magis videtur conſentanea.

(אדדה כל שנותי על מר נפשי *eddaddéb col shenothâj hal mar naphshi*; ideſt, *deambulabo omnibus annis meis ſuper amaritudine animæ meæ.*) אדדה futurum eſt ex verbo התדדה, ut recte Marinus docet, poſitum pro אתדדה. In pſalmo quoque XLII (1) legimus: אדדם עד בית אלהים, hoc eſt, *deambulabo cum eis uſque ad domum Dei*. Nuſquam vero alibi occurrit id verbum. Quid proprie ſignificet, incertum eſt: ex quo fit ut certa horum Hezechiæ verborum interpretatio afferri nequeat. Nonnulli ea ſic exponunt: Toto vitæ meæ tempore hujus amaritiei recordabor. Alii: leniter incedam omnibus annis meis in amaritudine animæ meæ; hoc eſt, ob animi mei amarorem pedetentim incedam, ut ii ſolent, qui mœrore affecti ſunt. Alii: in ſummo animi mei angore præteritos vitæ meæ annos in mentem revocabam. Clericus denique: dabo operam, ut incedam, omnibus annis meis, pro animi mei amarore; hoc eſt (pergit ipſe) me geram prout poſtular dolor, quem ſenſi, quum mihi mors denunciaretur, a quo quum liberatus ſim, par eſt, me gratum Deo per totam vitam meam eſſe.

Verſ. 7. (אדני (2) עליהם יחיו ולכל בהן חיי רוחי *Adonaj halebém ibjú, ulcól babén bajjé ruhi*; ideſt, *Domine ſuper eos vivent, & omnibus in eis vita ſpiritus mei.*) Locus eſt obſcuriſſimus, cujus germanam ſententiam vix ſpero me poſſe aſſequi; quum præſertim in duabus vocibus עליהם, & בהן duo ſint pronomina, quorum alterum maſculinum eſt, alterum femininum: neque conſtet, quonam utrumque referendum ſit. LXX quidem Interpretes ab Hebræo exemplari recedunt omnino. Vulgatus autem Interpres quomodo verterit, nemo neſcit. Illud ergo ſupereſt duntaxat, ut quid in hanc rem conjecerint reliqui Interpretes, breviter dicam. Nonnulli ſic exponunt: o Domine ultra hos annos meos vivent pii homines, & omnibus narrabo, me in ipſis habiturum eſſe vitam ſpiritus mei. Qua ratione ſi interpretemur, poterit עליהם referri ad שנים maſculinum, בהן vero referri poterit ad שנות femininum. Clericus vero aliam affert explicationem, quam libet ex ipſo hic exſcribere. Quum dixerit, inquit, pius rex, ſe poſthac ita victurum, ut decebat hominem a tanto animi amarore liberatum ope divina; hoc eſt, Dei præcepta, & inſtituta obſervaturum, ita pergit: עליהם (nimirum חקים, ideſt, *præcepta*) יחיו (ſupple בני ארם, ideſt, *homines*), ולכל בהן חיי רוחי: ubi legerim בהם in maſculino, ut referatur ad חקים; niſi ſi quis velit femininum pronomen adhibitum, quia hebræi dicunt etiam חקות in feminino. Dicuntur primo *homines vivere* עליהם *per ea*; nam על non raro eſt *per*, ut oſtendit Chr. Noldius ad XIX ſignific. particulæ. Adde & Gen. XXVII. 40; & Deuteronomii XXIV. 13, ubi ea particula jungitur cum verbo *vivere*, ut hic. Vivere *per divina præcepta* homines in Lege, & Prophetis dicuntur. Secundo Hezechias ait, in omnibus, *quæ ſunt inter ea* præcepta, *vitam animi* ſui eſſe, hoc eſt, animum ſuum vivere obſervatione eorum præceptorum. Haſtenus Clericus.

(ותחליםני, והחייני *vethabalimêni, vehabajjêni*; ideſt, *& ſomniare* me

(1) verſ. 5.

(2) De voce אדני dixi ad verſ. 17 Cantici primi Moſis, pag. 30 col. 1.

me facies, & vivifica me.) Suspicatur Clericus pro החייני legendum esse החייני, ideſt, *vivificabis me*, sanitatem ſcilicet, ac vitam mihi reddes: idque mendum ob Maſoretarum superſtitionem in exemplari hebræo manſiſſe. Vocem vero תחלימני ſic reddit: *facies ut convaleſcam:* putat enim cum Bochario, radicem חלם apud Jobum (1) idem valere, atque *convaluit*, ideſt vires poſt morbum recuperavit: quam interpretationem ex eo confirmat, quod חלם in Syriaco ſermone eam reipſa ſignificationem habeat (2). Non auſim equidem Bocharti & Clerici opinionem reſpuere. Attamen quum radix חלם in hebræo ſermone nihil aliud ſignificet, quam *ſomniavit*, non eſt tam facile ab hoc ſignificatu recedendum, quum præſertim nulla premamur neceſſitate, quæ nos cogat ab eo recedere. Quod enim ait Hezechias, תחלימני, id recte ſic explicari poteſt: facies ut ſomnum capiam, quem mihi ægritudo adimebat. Nonnulli quidem ſic exponunt: facies ut morbus meus veluti ſomnium tranſeat, atque evaneſcat. Sed videtur hæc interpretatio duriuſcula. Vulgatus vero Interpres quum tranſtulerit, *corripies me*, videtur pro תחלימני legiſſe תהלימני, ideſt, *facies ut percutiar.*

Verſ. 8. (הנה לשלום מר לי מר *hinnéh leshalóm mar li mar;* ideſt, *Ecce paci amaritudo mihi amariſſima.*) Hæc alii aliter interpretantur. Nonnulli quidem in hunc modum: Ecce ſaluti mihi fuit iſta maxima amarities. Alii vero: Ecce in pacem verſa eſt amaritudo mea, quæ mihi erat amariſſima. Alii demum: Ecce afflictio amariſſima, quam paſſus ſum, jam ceſſavit. Theodotio ſic tranſtulit: *ἰδοὺ εἰς εἰρήνην πικρία μου*, ideſt, *ecce ad pacem amaritudo mea.*

(ואתה חשקת נפשי משחת בלי *veattáh hashákta naphshi mishshákhath beli;* ideſt, *& tu complexus es animam meam a fovea corruptionis.*) Nimirum, audiſti meas preces, atque amanter me a ſepulcro, hoc eſt a morte, liberaſti. Vox enim נפשי idem hic valet, ac *me ipſum* (3). חשק autem quamvis proprie ſignificet *ex animo dilexit*, locus tamen iſte poſtulare videtur, ut חשקת hic explicemus *amanter ſuſcepiſti*, ſcilicet eripuiſti, ut interpretatur Hieronymus. שחת vero *ſepulcrum* dicitur a שחת (*shishéth*), quod eſt *corrupit*, propterea quod in ipſo hominum vita functorum cadavera corrumpantur. Additur demum vox בלי, quam Clericus vertit *nihilum*, ut nimirum ſit negationis particula nominis naturam induens, & שחת בלי ſit *fovea nihili*, ideſt, foſſa, in qua humana corpora veluti in nihilum abeunt. Sed malim cum Marino בלי *putredinem*, & *conſumptionem* interpretari, ut derivetur ſcilicet a בלה, quod eſt *conſenuit*, *inveteratus eſt*, *attritus eſt*, ſicuti ex בכה, quod eſt *flevit*, derivatur בכי, quod eſt *fletus*. Itaque שחת בלי eſt *foſſa putredinis*, in qua videlicet corpora putreſcunt. Utrovis tamen modo vertas, res eodem recidit.

(כי השלכת אחרי גוך כל חטאי *ki hishlákhta ahharé ghevekhá col hataaj;* ideſt, *quoniam projeciſti poſt tergum tuum omnia peccata mea.*) Dictio גו *corpus*, aut, ut plerique transferunt, *dorſum* denotat. Projicere autem poſt corpus, ſeu poſt tergum, formula loquendi eſt translata, quam legimus etiam in libro Nehemiæ (4), quem nos ſecundum Eſdræ dicimus, & in libro primo Regum (5), qui tertius a Vulgato Interprete appellatur. Translatio deſumitur ex illis, qui ea, quæ negligunt, aut quæ videre jam nolunt, poſt tergum abjiciunt. Quod er-

(1) cap. xxxix verſ. 4. (2) Adi Thom. Gatakerum Adverſ. lib. 2 cap. 10.
(3) Lege quæ de voce נפש ſcripſi ad verſ. 9 Cantici primi Moſis, pag. 20 col. 2. (4) cap. 9 verſ. 26. (5) cap. xiv verſ. 9.

ergo ait Hezechias, *abjecisti post tergum tuum omnia peccata mea*, perinde est quasi diceret: peccata mea mihi omnia condonasti, eorumque veluti oblitus es. Peccata autem dum dicit, levia sane dicit, non gravia: alibi enim (1) profitetur, se *ambulasse coram Deo in veritate, & corde perfecto, & quod bonum erat in oculis Dei, fecisse.*

Vers. 9. (כי לא שאול תודך, מות יהללך *ki lo sheol todécca, mâveth jehalelécha*; idest, *quoniam non sepulcrum celebrabit te, neque mors laudabit te.*) Ante vocem מות subaudiendum est sine dubio ולא, idest, *neque*. De nomine autem שאול (2), ac de verbo הודה (3) satis alibi dictum est. *Mors* demum, ac *sepulcrum* hic poetice dicuntur qui obierunt, & in sepulcro jam sunt. Itaque Hezechiæ sensus est hujusmodi: nisi convaluero, laudes tuas publice ac palam in templo celebrare non potero: neque enim id possunt mortui. Similia porro occurrunt passim in Scriptura. Ita in psalmo sexto (4) inquit David: הושיעני למען חסדך, כי אין במות זכרך, בשאול מי יודה לך? idest, *Serva me propter benignitatem tuam, quoniam non est in morte memoria tui, in sepulcro quis celebrabit te?* Et in psalmo cxv (5): לא המתים יהללו יה, ולא כל ירדי דומה, idest, *non mortui laudabunt Deum, neque omnes qui descendunt in silentium* (6). Hæc autem, aliaque hujusmodi loca (7) vel ita explicanda sunt, ut significent, Deum a mortuis in templo, sive in Fidelium cœtu laudari non posse; aut laudari non posse cum merito: *mortui* enim, ut ait Hieronymus (8), *nihil valent ad id adjicere, quod semel secum tulere de vita*: vel accipienda sunt de statu corporum duntaxat in sepulcro quiescentium, non vero animorum; vel demum de his, qui æternis cruciatibus puniuntur: quam tamen postremam interpretationem huic Hezechiæ loco non adhibuerim.

(לא ישברו יורדי בור אל אמתך *lo jesabberú joredé bbor el amitsécha*; idest, *non exspectabunt qui descendunt in foveam fidem tuam.*) Suspicari quis posset legendum potius esse לא יבשרו יורדי בור את אמתך, idest, *non prædicabunt qui descendunt in foveam fidem tuam.* Si enim ita legamus, & his verbis directo opponentur, quæ in proxime sequenti versiculo subjicit Hezechias, אב לבנים יודיע אל אמתך, idest, *pater filiis patefaciet fidem tuam*: neque ullam habebit iste locus, quem interpretamur, difficultatem: ita enim explicandus erit, ut proxime superiora verba exposuimus. At quum in omnibus omnino codicibus scriptum sit ישברו, non יבשרו, atque ita legerint vetusti Interpretes, non est temere in Hebræum exemplar inducenda mutatio. Porro verbum שבר cum sinistro puncto significat fixis oculis intueri, aut animum in aliquid intendere, ut eo potiaris, ac deinde per metaphoram exspectare, ac sperare. At quid sibi hoc vult, *qui descenderint in foveam, eos jam non exspectare Dei fidem*, seu jam non sperare fore ut divina promissa impleantur? Nequeunt sane hæc de sanctis Patriarchis vita functis intelligi; hi enim habebant quod sperarent, adventum scilicet Servatoris, qui viam ipsis ad cælum suo sanguine aperiret. Itaque aut dicuntur de hominibus, spectata corporum conditione duntaxat, aut de improbis, qui æternis suppliciis jam a Deo multati sunt: ut scilicet יורדי בור, seu *qui descendunt in foveam*, ii sint, qui ad Infernum dejiciuntur. Quamvis enim vox בור proprie

O

pu-

(1) Jesahi. cap. xxxviii vers. 3. (2) ad vers. 22 Cant. secundi Mosis, pag. 61, et 62. (3) ad vers. 2 Cantici Jesahiæ, pag. 91, et 92. (4) versi. 5, et 6. (5) vers. 17. (6) Lege, si libet, quæ scripsi ad vers. 9 Cantici Hannæ, pag. 87 col. 2. (7) ps. lxxxviii, sive lxxxvii vers. xi: *Numquid narrabit aliquis in sepulcro misericordiam tuam, & veritatem tuam in perditione?* Vide etiam ps. xxx, seu xxix vers. 10; et Baruch. cap. 2 vers. 17; et Ecclesiastic. cap. xvii vers. 25. (8) ad Ecclesiastis cap. ix vers. 5; tom. 3 edit. Vallars. pag. 439.

puteum, ac *cisternam* primum, deinde *foveam*, *carcerem*, ac *sepulcrum* denotet, nihil tamen nos impedit, quo minus putemus eo nomine per translationem *Infernum* ipsum damnatorum hic designari (1). Aliam affert Menochius interpretationem, quæ est hujusmodi: Qui jam mortui sunt, non sperant fore ut ante generalem mortuorum resurrectionem vitæ restituantur. De qua tamen explicatione lector judicet.

Vers. 10. (חי חי הוא יודך כמני היום *haj haj hu jodècha chamoni hajjòm*; idest, *vivens, vivens, inquam, celebrabit te sicut ego hodie.*) Similia plane legimus apud Jesum Sirachi filium (2). Ac David quoque salutem & vitam a Deo petens, ut eum flectat, hoc ipsum ei non semel commemorat, a vivis nempe duntaxat, non a mortuis, ipsius laudes celebrari posse.

(אב לבנים יודיע אל אמתך *abb lebbanim jodìah el amittècha*; idest, *pater filiis patefaciet fidem suam.*) Nusquam alibi fortasse reperitur verbum הודיע constructum cum particula אל, quæ hic ponitur pro את. Lege, si libet, quæ Calmetus ad hunc locum refert ex Cosma Monacho (3).

Vers. 11. (יהוה להושיעני *Jehovàh lehoshihèni*; idest, *o Jehova ad servandum me.*) Necesse est hic aliquid subaudire: oratio enim est imperfecta. Sensus autem est hujusmodi: serva me Deus; a malis scilicet, aut ab hostibus meis, nempe ab Assyriis. Sunt etiam qui sic vertant: Jehova ad me servandum propensus fuit.

(ונגינותי ננגן כל ימי חיינו על בית יהוה *unghinothàj nenaeghèn col jemè hajjènu hal beth Jehovàh*; idest, *& pulsatiunculas meas pulsabimus omnibus diebus vitæ nostræ in domo Jehovæ.*) Nimirum beneficii hujus, quod a Deo accepi, nunquam obliviscar, sed gratias Deo agam, dum vivam, eumque laudibus efferam. Radix porro נגן significat *digitis pulsavit, psallit* (4). Itaque נגינה est instrumentum, quod pulsatur, aut cantio ipsa, quæ ad hujusmodi instrumentum canitur.

CAN-

(1) de voce בור vide Marini Thesaurum, et Quirosum ad hunc locum. (2) Ecclesiastic. cap. XVII vers. 26, et 27. (3) Vide etiam Deut. cap. XXXII vers. 7; psalm. 78, seu 77 vers. 5. etc. (4) Vide lib. I Sam. cap. XVI vers. 23; et cap. XIX vers. 9. Vide etiam vers. 19 Cantici Habacuchi, quod sequitur.

CANTICUM HABACCUCHI.

[*Exstat apud ipsum cap.* III.]

תפלה לחבקוק הנביא על שגיונות.	1. *Precatio Habaccuchi prophetæ super erroribus.*	1. Oratio Habacuc prophetæ pro ignorantiis.
יהוה שמעתי שמעך, יראתי, יהוה פעלך בקרב שנים חייהו, בקרב שנים תודיע, ברגז רחם תזכור.	2. *O Jehova audivi auditionem tuam, timui; o Jehova opus tuum in medio annorum vivifica (illud), in medio annorum patefacies, in ira misericordiæ recordaberis.*	2. DOMINE audivi auditionem tuam, & timui; DOMINE opus tuum in medio annorum vivifica illud; in medio annorum notum facies; quum iratus fueris, misericordiæ recordaberis.
אלוה מתימן יבוא, וקדוש מהר פארן. סלה. כסה שמים הודו, ותהלתו מלאה הארץ.	3. *Deus ex Themane veniet, & Sanctus de monte Pharan. Sélah. Texit cælos majestas ejus, & laus ejus implevit terram.*	3. Deus ab Austro veniet, & Sanctus de monte Pharan; operuit cælos gloria ejus, & laudis ejus plena est terra.
ונגה כאור תהיה, קרנים מידו לו, ושם חביון עזה.	4. *Et splendor ut lux erit, cornua a manu ejus ei, & ibi absconsio fortitudinis ejus.*	4. Splendor *ejus* ut lux erit, cornua in manibus ejus, ibi abscondita est fortitudo ejus.
לפניו ילך דבר, ויצא רשף לרגליו.	5. *Ad faciem ejus ibit pestis, & exibit ardor ad pedes ejus.*	5. Ante faciem ejus ibit mors, & egredietur diabolus ante pedes ejus.
עמד, וימדד ארץ; ראה, ויתר גוים, ויתפצצו הררי עד, שחו גבעות עולם, הליכות עולם לו.	6. *Stetit, & mensus est terram, vidit, & solvit gentes, & contriti sunt montes æternitatis, incurvati sunt colles seculi, itinera seculi ei.*	6. Stetit, & mensus est terram; aspexit, & dissolvit gentes, & contriti sunt montes seculi, incurvati sunt colles mundi, *ab* itineribus æternitatis ejus.
תחת און ראיתי אהלי כושן, ירגזון יריעות ארץ מדין.	7. *Sub perversitate vidi tentoria Chusanis, horrebunt aulæa terræ Midjanis.*	7. Pro iniquitate vidi tentoria Æthiopiæ, turbabuntur pelles terræ Madian.
הבנהרים חרה יהוה? אם בנהרים אפך? אם בים עברתך? כי תרכב על סוסיך, מרכבתיך ישועה.	8. *Numquid in fluminibus iratus est Jehova? an in fluminibus indignatio tua? an in mari furor tuus? quando insidebis super equos tuos, currus tui salus.*	8. Numquid in fluminibus iratus es DOMINE? aut in fluminibus furor tuus? vel in mari indignatio tua? qui ascendes super equos tuos, & quadrigæ tuæ salvatio.

עֶרית תעור קשתך, שבעות מטות אמר. סלה. נהרות תבקע ארץ.

9. *Detectione detegetur arcus tuus, juramenta fulcimina verbi. Sélah. Fluviis discindes terram.*

9. Suscitans suscitabis arcum tuum, juramenta tribubus, *quæ* locutus es, fluvios scindes terræ.

ראוך, יחילו הרים, זרם מים עבר, נתן תהום קולו, רום ידיהו נשא.

10. *Viderunt te, dolebunt montes, inundatio aquarum transiit, dedit abyssus vocem suam, altitudo manus suas sustulit.*

10. Viderunt te, & doluerunt montes, gurges aquarum transiit, dedit abyssus vocem suam, altitudo manus suas levavit.

שמש, ירח עמד זבלה, לאור חציך יהלכו, לנגה ברק חניתך.

11. *Sol*, & *Luna stetit in habitaculo, ad lucem sagittarum tuarum ibunt, ad splendorem fulguris hastæ tuæ.*

11. Sol, & luna steterunt in habitaculo *suo*, in luce sagittarum tuarum ibunt, in splendore fulgurantis hastæ tuæ.

בזעם תצעד ארץ, באף תדוש גוים.

12. *In detestatione incedes* per *terram, in ira triturabis gentes.*

12. In fremitu conculcabis terram, in furore obstupefacies gentes.

יצאת לישע עמך, לישע את משיחך, מחצת ראש מבית רשע, ערות יסוד עד צואר. סלה.

13. *Egressus es ad salutem populi tui, ad salutem una cum Christo tuo, vulneravisti caput a domo iniqui, nudando fundamentum usque ad collum. Sélah.*

13. Egressus es in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo, percussisti caput de domo impii, denudasti fundamentum *ejus* usque ad collum.

נקבת במטיו ראש פרזו, יסערו להפיצני, עליצתם כמו לאכל עני במסתר.

14. *Perforasti in virgis ejus caput paganorum ejus, conturbati sunt ad dispergendum me, exsultatio eorum* est *tanquam ad devorandum afflictum in abscondito.*

14. Maledixisti sceptris ejus, capiti bellatorum ejus, venientibus ut turbo ad dispergendum me, exsultatio eorum sicut ejus, qui devorat pauperem in abscondito.

דרכת בים סוסיך, חמר מים רבים.

15. *Incessisti in mari equis tuis*, per *acervum aquarum multarum.*

15. Viam fecisti in mari equis tuis, *in* luto aquarum multarum.

שמעתי, ותרגז בטני, לקול צללו שפתי, יבוא רקב בעצמי, ותחתי ארגז, אשר אנוח ליום צרה, לעלות לעם יגודנו.

16. *Audivi*, & *horruit venter meus, ad vocem tinnierunt labia mea, veniet putredo in ossa mea*, & *subter me horrebo, quòd quiescam diei angustiæ, ad ascendendum ad populum, congregabitur* cum *eo.*

16. Audivi, & conturbatus est venter meus, a voce contremuerunt labia mea; ingrediatur putredo in ossibus meis, & subter me scateat, ut requiescam in die tribulationis, ut ascendam ad populum accinctum nostrum.

17. Fi-

כי תאנה לא תפרח, ואין יבול בגפנים, כחש מעשה זית, ושדמות לא עשה אכל, גזר ממכלה צאן, ואין בקר ברפתים.	17. *Quoniam ficus non germinabit, & non* erit *proventus in vitibus, mentitum est opus olivæ, & agri non fecerunt cibum, abscidit de ovili gregem, & non* fuit *bos in stabulis.*	17. Ficus enim non florebit, & non *erit* germen in vineis, mentietur opus olivæ, & arva non afferent cibum: abscindetur de ovili pecus, & non *erit* armentum in præsepibus.
ואני ביהוה אעלוזה, אגילה באלהי ישעי.	18. *Et ego in Jehova exsultabo, lætabor in Deo salutis meæ.*	18. Ego autem in DOMINO gaudebo, *&* exsultabo in Deo Jesu meo.
יהוה אדני חילי, וישם רגלי באילות, ועל במותי ידרכני. למנצח בנגינותי.	19. *Jehova Dominus vis mea, & posuit pedes meos quasi cervarum, & super excelsa mea deducet me. Præfecto in pulsatilibus meis.*	19. DEUS Dominus fortitudo mea, & ponet pedes meos quasi cervorum, & super excelsa mea deducet me victor in psalmis *canentem.*

EXPLANATIO.

Sublimi quodam, ac plane divino scribendi genere, & stilo utitur Habaccuchus in isto Cantico, sive, ut ipse vocat, Precatione. Videtur autem dum illud scripsit, eas Odas, quas Psalmos dicimus, imitari voluisse: id quod conjectare licet tum ex eo, quod quamdam habeat cum iis Canticum hocce similitudinem non valde difficilem ad distinguendum, tum etiam ex vocibus שגיונות, סלה, למנצח, & נגינות, quas hic adhibet Habaccuchus, quasque David, ac reliqui Psalmorum scriptores veluti proprias, & quodammodo suas adhibuerunt. Quænam vero res illa sit, ad quam omnia, quæ hic Habaccuchus loquitur, potissimum referenda sint, ex toto Cantico difficile est definire, in quo multa etiam sunt ad explicandum satis difficilia. Nos in ejus explanatione aliorum Interpretum vestigia persequemur ea afferentes, quæ magis probabilia videbuntur (1).

Vers. 1, seu potius Cantici titulus. (תפלה *Tephillàh*, idest, *Precatio*.) Vox hebræa תפלה non modo *precationem* denotat, sed de iis etiam canticis dicitur, quæ nullas preces habent. Nam & Davidis psalmi generali nomine תפלות appellantur (2), & Scriptor libri primi Samuelis (3) ut significet Hannam canticum suum recitasse, utitur verbo התפלל, quamvis Dei laudes potius Hanna cecinerit, quam quidquam ab eo postularit. Attamen istud Habaccuchi Canticum, ob sequentem saltem versiculum, recte Precatio dici potest, tametsi major ejus pars in Dei laudibus, ac rebus mirabilibus ab eo gestis describendis versetur.

(לחבקוק הנביא *laHabbakkùk hannabbì*, idest, *Habaccuchi prophetæ*.) De Habaccucho hujus Cantici auctore pauca admodum literarum monumentis tradita sunt, eaque ipsa magnam partem incerta. Calmetus eum Jeremiæ æqualem

(1) Lege cap. 32 libri 18 *de Civ. Dei*, tom. 7 Oper. S. Augustini pag. 513 edit. PP. S. Mauri.
(2) in ps. lxxii vers. 20. (3) cap. 2 vers. 1.

lem fuisse existimat (1) : nonnulli vero ante Jeremiam saltem scripsisse Habaccuchum ex eo colligunt, quod libellum suum inscribat המשא, idest *Onus* : eo enim nomine, inquiunt, Prophetarum vaticinia appellare vetuit Deus per Jeremiam (2). Quod autem attinet ad nomen נביא, id deducitur ex verbo נבא, quod est *profundiore de Deo, ac divinis rebus elocutus est*, itemque *futura prædixit* : quare נביא theologum, ac prophetam significat. Qui vero נביאים appellati sunt, ii antea dicebantur הרואים, hoc est, *Videntes* (3).

(על שגיונות *hal shigjonóth*, idest, *super erroribus*.) Adeo variæ sunt, quæ afferuntur ab Interpretibus, harum vocum explicationes, ut difficile dictu sit, quid reipsa significent. Lxx Interpretes reddiderunt, μετ' ᾠδῆς, idest, *cum cantico*. Hieronymus, *pro ignorationibus* : eodemque modo Aquila, Symmachus, & Quinta editio transtulerunt, nimirum ἐπὶ ἀγνοημάτων. Theodotio : ὑπὲρ τῶν ἑκουσιασμῶν, idest, *pro voluntariis*, & *pro his qui sponte delinquunt* (4). Leo Judæ : *de rebus perplexis*. Marinus noster (5) : *super erroribus*. Genebrardus : *cum oblectationibus*. Fuerunt vero plures, qui vocem ipsam hebræam *Sigjonóth* exscribere mallent, quam interpretari. Bis porro duntaxat occurrit vox שגיון in Veteris Testamenti libris, nimirum hic pluraliter, & in titulo psalmi septimi singulariter, ubi Lxx Interpretes, ac Theodotio verterunt ψαλμός : Aquila ψαλμὸς ὑπὲρ ἀγνοίας ; Symmachus ἀγνόημα ; Hieronymus similiter, *ignoratio* ; Clericus autem, *redargutio erroris* : quam interpretationem ex eo colligit, quod David in eo psalmo castiget errorem ejus, quem Chusum Benjaminitam vocat. Deducitur autem vox ista שגיון ex verbo שגג, aut potius ex שגה, quod est *erravit*, *inconsiderate egit*. Hinc fit, ut has voces על שגיונות ita explicent multi, ut significent, orare Habaccuchum *pro erroribus*, idest peccatis populi Israelitici; sive *pro populo errante* ; ut שגיונות sit vocabulum abstractum pro concreto positum. Alii vero שגיונות vertunt *Odas erraticas*, idest varias ; alii *odas multa cura elaboratas*. Marinus autem quum verterit *super erroribus*, ut jam dixi, id ipsum ita explicat : *super quibusdam curis maximis, de quibus agitur in hac Oratione*. Colligit enim ex libro Proverbiorum (6), שגה idem aliquando valere atque *curam, cogitationemque in aliquid intendere, ex qua homo quasi fatuus, vel erro reddatur*. Alii censent voce שגיונות musicum instrumentum, vel certum harmoniæ modum designari. Denique sunt etiam qui totum hujus Cantici titulum sic explicent : Carmen ad modulos veteris Cantici, quod incipiebat *Sigjonóth* : Vel, Oratio canenda secundum Odas, quas vocant *Sigjonóth*.

Vers. 2. (יהוה שמעתי שמעך, יראתי *Jehováh shamáhti shimhachá, jaréthi*; idest, *o Jehova audivi auditionem tuam, timui*.) Vox שמע, seu שמועה, hoc est, *auditio*, id omne significat quod auditur (7), & pro *fama* accipitur tum in aliis locis (8), tum maxime in his Dei verbis apud Jesahiam (9) אשר לא שמעו את שמעי, idest, *qui auditionem* (nempe *famam*) *meam non audierunt*. Quin Latini quoque scriptores *auditionis* vocabulum simili modo interdum adhi-

(1) Lege quæ de Habaccucho scribit Calmetus tum in *Dictionario Sacræ Scripturæ*, tum in præfatione commentariorum ad hunc prophetam. (2) cap. xxiii vers. 34, & 36. (3) Lege lib. 1 Sam. cap. ix vers. 9. (4) Vide Hieronymum ad hunc locum, tom. 6 edit. Vallarf. pag. 631. (5) in Thesauro ad vocem שגיון. (6) cap. v vers. 19. (7) Vide Gen. cap. xxix vers. 13, Habd. vers. 1. &c. (8) Job. cap. vi vers. 27; & Est. cap. ix vers. 4. (9) cap. lxvi vers. 19.

adhibent (1). His positis, hæc primo suapte veluti sponte se se offert Habaccuchi verborum interpretatio: o Jehova audivi famam tuam, & quæ te pro Israelitis in Ægypto, in Deserto, atque in Chanabanitide gessisse perhibent majores nostri: itaque vehementissimo terrore perculsus sum. Attamen quum Habaccuchus mala, quæ Judæis propediem Chaldæi illaturi erant, a Deo audiisset, eaque in capite primo (2) prænunciarit, sic etiam ista verba possumus explicare: Audivi, o Jehova, *vocem* tuam, idest, quæ mihi locutus es, ac te futura mihi patefaciente prævidi durissimam, ac diuturnam servitutem, qua Babylone opprimemur: eamque ob rem terror mihi maximus injectus est. Denique sicut in Genesi (3) Sedomæorum *clamor ad Deum venisse* dicitur per translationem, ita hoc in loco David Chytræus (4) *auditionem* Dei ita accipi posse existimat, ut per similem metaphoram dicat Habaccuchus, Deum peccata Israelitarum audivisse, idque se non ignorare.

(יהוה פעלך בקרב שנים חייהו *Jehovah pabolchà bekérebh shanim hajjébu*; idest, *o Jehova, opus tuum in medio annorum vivifica*.) Pronomen *illud*, quod affixum est voci חייהו, idest *vivifica illud*, redundat, ut alibi sæpe. Lxx autem Interpretes multo aliter, quam nos, hæc verba transtulerunt, nimirum in hunc modum: *Κύριε κατενόησα τὰ ἔργα σου, καὶ ἐξέστην: ἐν μέσῳ δύο ζώων (5) γνωσθήσῃ*; idest, *Domine consideravi opera tua, & stupefactus sum: in medio duorum animalium cognosceris*. Itaque oportet ipsos aliter legisse hebræum exemplar, atque ceteri legerunt Interpretes, ac præsertim (si conjecturam facere volumus) pro בקרב שנים חייהו legisse בְּקֶרֶב שְׁנַיִם חַיִּים, idest, *in medio duorum viventium*, vel *duarum vitarum*. Duo autem isthæc animalia, quæ in translatione Lxx Interpretum commemorantur, pluribus variisque modis veteres Scripturæ explanatores interpretati sunt: alii enim per ea denotari censuerunt duos Cherubinos, qui ex utraque parte Propitiatorii positi erant, in quorum medio Deus olim veluti insidere credebatur; alii duo Testamenta, vetus, ac novum, in quorum medio cognitus est Christus; alii duos populos, Gentilem, ac Judæum; alii duas sanctissimæ Trinitatis Personas, uti Calmetus testatur (6); alii Mosem, atque Eliam, inter quos Christus in excelso monte a tribus discipulis conspici voluit; alii duos latrones, inter quos cruci suffixus est; alii denique, ut reliquas opiniones prætercam, bovem, & asinum, inter quæ duo animantia Christum recens natum Bethlehemi, sive, ut alii malunt, prope Bethlehemum in præsepe reclinatum, atque a pastoribus agnitum fuisse ferunt (7).

At Lxx Interpretes secuti non sunt Aquila, Symmachus, ac Theodotio (8), quum ea verba בקרב שנים חייהו transferrent. Aquila enim, quasi pro בקרב, mutatis punctis legerit בְּקָרֹב, sic vertit,

(1) Cicer. in Orat. pro Planc. *nolite*, inquit, *fictis auditionibus, aut disseminato dispersoque sermoni credere*. Et Cælius ad Ciceronem scribens epist. 1 libri VIII Epist. Ciceronis: *ac tenuissimam quidem auditionem de ea te accepi*. (2) vers. 6, & seqq. (3) cap. XVIII vers. 21. (4) in comment. ad hunc versiculum, tom. 1 oper. pag. 389. (5) Quidam pro Ζώων, idest, *animalium*, legerunt Ζωῶν cum accentu circumflexo, hoc est, *vitarum*: quæ postrema lectio placuit Eusebio in libro 6 Demonstr. Euang. cap. 15, ac Theophylacto in comment. ad hunc locum. (6) Vide ejus comment. ad hunc locum. (7) Lege, si libet, quæ de hac re scripserunt Jac. Hyacinthus Serry in Exercit. XXX *de Christo, ejusque Virgine Matre*, Reverendissimus Abbas noster Jo. Chrysostomus Trombellius in Dissert. IX *de Cultu Sanctorum*, tom. 2 part. 2 cap. 37, & seqq. usque ad 41, ut primisque, ut alios omittam, Sanctissimus D. N. Benedictus XIV in Annot. p. 1, *De Die Natali Domini*.
(8) Lege Euseb. lib. VI Demonstr. Euang. cap. 15.

tit, teste Eusebio (1): *ἀλλ' ἐν τῷ ἐγγίζειν τὰ ἔτη ζώωσον αὐτό*; idest, *sed dum appropinquant anni, vivifica illud.* Symmachus autem: *ἐντὸς τῶν ἐνιαυτῶν ἀναζώωσον αὐτό*; idest, *intra annos revivifica illud*. Ac demum Theodotio: *ἐν μέσῳ ἐτῶν ζώωσον αὐτόν*; idest, *in medio annorum vivifica ipsum*.

Jam vero ut ad propositorum verborum explanationem propius accedamus, quum non exprimat Habaccuchus, quodnam sit illud *Dei opus*, quod optat, ut *in medio annorum* a Deo *vivificetur*, proinde varias habere potest hic locus interpretationes. Ac primum quidem sic possumus exponere: o Domine serva incolumem populum tuum in medio annorum servitutis, quam serviet Babylone. A qua interpretatione non multum diversa est, quam affert Grotius, qui, *quum divina*, inquit, *revelatione cognovisset Propheta, intervallum temporis futurum breve inter vastitatem Judææ, & pœnas irrogandas Chaldæis, orat Deum, ut medio tempore conservet opus suum; idest populum Judæum*. Ac sane *vivificare* tunc Deus dicitur a sacris Scriptoribus, quum a morbo, aut a captivitate, aut ab aliis id genus malis liberat, ut colligitur e multis Scripturæ locis (2). *Opus* autem *Dei* significare potest Hebræum populum: tametsi enim omnes omnino homines sint opus Dei, de Israelitico tamen populo singulariter dicitur sæpe in Scriptura, quod eum Deus *fecerit* (3), idest populum fecerit, ac legibus instruxerit: quin Deus ipse Israelem apud Jesahiam (4) *opus manuum suarum* appellat. Alii *opus Dei* interpretantur universum humanum genus: ut quum ait Habaccuchus, *opus tuum vivifica*, perinde sit quasi diceret: ne sinas humanum genus perire, sed illud per Christum tuum vivifica, idest serva. Alii sic exponunt: Opus redemptionis populi Judæi, vel totius humani generis per Christum, *vivifica*, idest, instaura, ac perfice. Quod autem spectat ad ea verba *in medio annorum*, quidam sic ea explicant: *non post multos annos*; alii, *intra annos nostros*, seu nostra ætate; alii, *intra annos* a te præstitutos (5). Calvinus vero (6), quem hac in re non omnino rejecerim, ita exponit *medium annorum*, ut sit fere medius cursus vitæ populi Hebræi. *Nam ex quo*, inquit, *Deus elegit genus Abrahæ usque ad Christi adventum fuit quasi curriculum vitæ unius, si comparemus populum illum homini: nam complementum ætatis erat in Christi adventu*.

(בקרב שנים חוריע *bekérebb sbanim todiab*; idest, *in medio annorum patefacies*, seu *patefac*.) Nimirum vel te ipsum, vel opus tuum, vel quod pollicitus es, vel denique tuam misericordiam, cujus statim mentio fit in verbis, quæ proxime subjiciuntur. Aliquid certe hic subaudiendum est.

(ברגז רחם חזכור *berógbez rabém tizcór*; idest, *in ira misericordiæ recordaberis*, vel *recordare*.) Nimirum etiam tum, quum maxime iratus videris, efficis tamen ut clementiam tuam sentiamus. Vel, quum per multos annos durissima nos servitute afflixeris, ab ea nos tandem eripe. רחם (*rabém*) est infinitivum verbi רחם (*ribám*): quamvis aliqui putent esse nomen, ex quo ducatur plurale רחמים, quod est *commiserationes*.

Vers. 3. (אלוה מתימן יבוא, וקדוש מהר פארן *Elóbab mittemán jabbó, veKadósb*

(1) in eo, quem dixi, loco. (2) Vide ps. xli vers. 3; et Cantici Ezechiæ vers. 7; et Gen. cap. vi verss. 19, & 20. etc. (3) Vide vers. 6 Cantici secundi Mosis, et quæ ad eum adnotavi pag. 45 col. 1. (4) cap. xlv vers. xi. Vide etiam ps. 138, seu 137 vers. 8. (5) Lege, si libet, Cornelium a Lapide in comment. ad hunc locum. (6) In comment. ad hunc locum.

dósh mehár Parán; idest, *Deus ex Themane veniet* (seu *venit*), *& Sanctus de monte Pharan.*) In animo habuisse videtur Habaccuchus, quum hæc scripsit, ea Mosis verba in Deuteronomio (1) יהוה מסיני בא, וזרח משעיר למו, הופיע מהר פארן, idest, *Jehova ex Sinai venit, & ortus est ex Sehire ipsis, resplenduit ex monte Pharan*. Porro אלוה, & קדוש in his Habaccuchi verbis idem ferme significant, nempe *Deum*, quem alias dixi (2) voce קדוש per antonomasiam designari. Vox autem תימן (*Theman*) duobus modis accipi potest, primum ut sit nomen appellativum, deinde ut sit nomen proprium. Primo modo accepta *meridiem*, atque *austrum* denotat. Altero autem modo sumta nomen est cujusdam Hesavi nepotis (3), a quo denominatam etiam fuisse ajunt regionem, aut urbem quamdam Theman, cujus meminerunt Jeremias (4), Hamosus (5), & Ezechiel (6). Eusebius in Onomastico (7) de Themane hæc scribit: Θαιμὰν, χώρα ἡγεμόνων Ἐδὼμ ἐν τῇ Γεβαλιτικῇ, ἀπὸ Θαιμὰν υἱοῦ Ἐλιφὰζ, υἱοῦ Ἠσαῦ. ἀλλὰ καὶ εἰς ἔτι νῦν κώμη ἐστὶ Θαιμὰν, ἀπέχουσα Πετρῶν ἀμφὶ τὰ ιε σημεῖα. ἐν ᾗ καὶ ἐγκάθηται στρατιωτικὸν, ὅθεν ὡρμᾶτο Ἐλιφὰζ ὁ Θαιμὰν βασιλεύς. Καὶ τοῦ Ἰσμαὴλ δὲ Θαιμὰν γεγονέναι λέγεται παῖς. καὶ πᾶς δὲ ὁ πρὸς νότον τόπος οὕτω καλεῖται. καὶ γὰρ ἑρμηνεύεται Θαιμὰν, νότος: quæ verba ita interpretatur Hieronymus: *Theman, regio Principum Edom in terra Gebalitica a Theman filio Eliphaz filii Esau sortita vocabulum. Sed & usque hodie est villa nomine Theman, distans ab urbe Petra quinque millibus, ubi & Romanorum militum præsidium sedet, de quo loco fuit Eliphaz rex Themanorum. Unus quoque filiorum Ismael appellabatur Theman* (8). *Sciendum autem quod omnis australis regio Hebræis Theman dicitur.* Hæc de Themane Eusebius, & Hieronymus tradiderunt. Attamen eo nomine Habaccuchum hic Desertum quoddam designare censent aliqui, quod brevi intervallo abesset a Sinai, alii potius montem quemdam, quem eumdem esse cum Sehire conjiciunt alii collatis inter se hisce Habaccuchi verbis, & his, quæ paulo ante ex Mosis Deuteronomio prolata sunt. At quidquid tandem id sit, quod hic Themanis nomine significatur, illud certe fatentur omnes, Themanem ab Habaccucho commemoratum, uti & Pharanem (9), ad australem Chanahanitidis plagam situm fuisse. Itaque mirabitur quis, nonnullos e vetustis Patribus hic legisse: *Deus a Libano veniet*, &c. (10), quum Libanus ad septentrionalem Judææ partem situs sit. Sed recte suspicatur Ribera (11), in aliquibus codicibus pro ἀπὸ νότου, hoc est, *ab austro*, scriptum fuisse ἀπὸ λιβανότου, idest, *a libonoto*, qui ventus est inter Libem, & Notum: atque hinc factum esse, ut ab exscriptoribus, quid esset *libonotus*, seu *libanotus*, ignorantibus, scriptum sit *a Libano*.

Jam vero his præmissis eam tandem

P

(1) cap. xxxiii vers. 2. (2) ad vers. 2 Cantici Hannæ, pag. 82 col. 2. Vide etiam vers. 6 Cantici Jesahiæ, pag. 94. (3) Vide Gen. cap. xxxvi vers. 11, & 15; & lib. 1. Par. cap. 1 vers. 36, & 53. (4) cap. xlix vers. 7, & 20. (5) cap. 1 vers. 12. (6) cap. xxv vers. 13. (7) Eusebii *Onomasticon urbium, & locorum Sacræ Scripturæ*, a Hieronymo latine redditum, exstat tom. 5 Thes. Ant. Sacr. ab Ugolino editi, & tom. 3 Oper. D. Hieronymi edit. Vallarsii. (8) Non *Theman*, sed *Thema* (תימא) dictus est Ismahelis filius, quem indicat hic Eusebius. Vide Gen. cap. xxv vers. 15. (9) de Pharane vide Onomasticon Eusebii, et Calmetii *Diction. Sacr. Script.* (10) Ita legerunt Gregorius Magnus lib. 13 Moral. cap. 2, edit. PP. S. Mauri, atque Antipater auctor sermonis cujusdam *in Sanctam Mariam*, quem adnotationibus illustravit, ac propediem in lucem edet Rmus Abbas noster Jo. Chrysost. Trombellius. (11) in comment. ad hunc locum.

dem affero hujus loci interpretationem, quæ mihi videtur probabilior. Nimirum hic Habaccuchus, quasi rationem afferre incipiat, ob quam Israeliticum populum *opus Dei* superius appellarit, Deum exhibet tamquam strenuum virum ex Austro, nimirum ex Ægypto, quæ Judæis ad Austrum erat, venientem in Sinaim ad dandam legem, aut, si mavis, ex Themane ac Pharane, idest ex Arabia Petræa, instar Imperatoris, qui suo præesset exercitui, Palæstinam versus incedentem, ut illuc populum suum introduceret. Qui vero hunc locum de Christo Jesu exponunt, ii sic fere interpretantur, ut *Austri* nomine Bethlehem designetur, quæ urbs sita est ad Hierusalem in Australi plaga (1).

(סלה *Sélah*.) Hebræa hæc vox in Psalmis duntaxat occurrit; ac ter in Habaccuchi Cantico, quod modo explanamus. Nonnulli eam deducunt ex verbo סלה, alii ex סל, alii, quibus Marinus noster (2) suffragatur, ex סלל, quod est *extulit, elevavit*. Quid autem significet, incertum est: eamque fortasse ob rem a Vulgato interprete, & a nonnullis aliis omittitur. Mihi tamen hic breviter, quid de ejus significatione veteres ac recentiores interpretes conjecerint, indicandum est (3). Lxx quidem Interpretes, Symmachus, ac Theodotio vertere solent διάψαλμα, de qua voce epistolam Hieronymus ad Marcellam scripsit, quam lege (4): neque vero ulla satis firma ratione probari posse videtur, quod conjicit Stenchus noster (5), Lxx Intt. vocem hebræam *Sélah* exscripsisse, ejusque loco librarios postmodum græcam διάψαλμα in eorum interpretatione posuisse. Aquila vertit ἀεὶ, Hieronymus *semper*, Quinta Editio διαπαντὸς, Sexta εἰς τέλος, Chaldæus demum psalmorum interpres לעלמין, idest, *in secula*. Marinus putat סלה esse signum altioris vocis in cantu: Meibomius (6) contendit סלה esse notas, seu vocem, cujus tres literæ tria vocabula significent, nimirum סוב לְמַעְלָה מְשׁוֹרֵר, idest, *redi sursum cantor*, hoc est, canendo non perge deorsum, sed converte cantum ab imo sursum. Clericus autem duas affert conjecturas: quarum prima est, סלה esse interjectionem quamdam poeticam ad fulciendum versum ruentem, & ad servandum ὁμοιόπτωτον: altera vero est, adhiberi hanc interjectionem instar vehementis cujusdam affirmationis: a qua sententia alienus non fuit Abenus Hezra, qui putavit סלה idem valere atque באמת, hoc est, *in veritate*, seu *certe*, & *vere*. Schindlerus demum, ut alias aliorum opiniones prætermittam, censuit esse vocem musicam hodie ignotam.

(כסה שמים הודו, ותהלתו מלאה הארץ *kissáh shamáim hodó, uthehillathó maleáh haárez*; idest, *operuit cælos majestas ejus, & laus ejus implevit terram*; vel, *& laude ejus repleta est terra*.) Duæ locutiones translatæ, quarum sententia manifesta est. Non absurda tamen eorum videtur interpretatio, qui voce תהלה *splendorem* potius, atque *fulgorem*, quam *laudem* hic denotari putant: ut nimirum hoc velit Habaccuchus, quum Deus populo suo in nube lucida præiret, multoque magis, quum Legem Mosi in Sinai traderet (7), cælum, ac terram miro splendore illustra-

(1) Lege Hieronymum ad hunc locum. (2) Lege, quæso, Marini Thesaurum ad vocem סלה.
(3) De voce סלה fusius scripserunt Calmetus in Dissertatione *in duas voces Lamnazeach, & Sela*, Jo. Clericus in comment. ad ps. 3, Steuchus noster in comment. ad eumdem psalmum, aliique complures. (4) Hæc epistola numeratur 28 in tom. 1 Oper. Hieron. edit. Vallarsii, pag. 133. (5) in comment. ad ps. 3. (6) in Novo specimine Biblic. Emendat. & Interpretationum. (7) Vide Deuter. cap. v vers. 22; & Exod. cap. xix vers. 18; & cap. xx vers. 18, & cap. xxiv vers. 17; ubi hæc legimus: *Erat autem species gloriæ Domini quasi ignis ardens*.

ſtratam eſſe. Ex aliquot ſane Scripturæ locis (1) colligi recte poteſt, radicem הלל aliquando *ſplendendi* ſignificationem habere. Quin ſuſpicor ſimili modo vocem quoque הוד exponi poſſe. Nomina enim הוד, & כבוד ſimilem habent ſignificatum, quum utroque *gloria* & *decor* ſoleat denotari. At כבוד interdum *ſplendorem* potius, quam *gloriam* deſignare videtur, id quod colligo tum ex libro Exodi (2), ubi כבוד יהוה, ſeu *gloria Domini* dicitur conſpecta fuiſſe, lucique comparatur; tum etiam ex Jeſahiæ capite ſexageſimo (3), in quo אור, & כבוד ſimul junguntur, quin immo חשך, quod eſt *obſcuritas*, & כבוד inter ſe opponuntur. Quæ quum ita ſe habeant, conjicere licet nomen quoque הוד pro *ſplendore* hic poſſe accipi. Lxx tamen Int. vocem הודו hic verterunt ἡ δύναμις αὐτοῦ, hoc eſt, *potentia ejus*.

Verſ. 4. (ונגה כאור תהיה *venògaba caòr tihejèh*; ideſt, *& ſplendor ejus ut lux* (ſive, *ut lucis*) *erit*, vel *erat*.) In Hebræo exemplari deeſt pronomen *Ejus*: nec raro occurrunt in illo hujuſmodi Ellipſes (4). Vox autem אור *lucem* quidem proprie ſignificat; poſſumus tamen hoc in loco *Solem* etiam, aut *facem* interpretari. Nam & apud Jobum (5) Sol per antonomaſiam dicitur אור, ſive *lux* (6), & in Proverbiis (7) אור ſumitur pro כאור, ſive pro face aut lampade late ſplendente. Itaque ea verba נגה..כאור תהיה ſic exponi poſſunt, ut ſignificent, Deum in Sinai, aut in nube inſtar ſolis, vel lucidiſſimæ facis ſplendorem quaquaverſus emiſiſſe. De Chriſto inſuper recte hæc explicantur, qui & *erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* (8); & eſt ἀπαύγασμα (9), ſeu ſplendor Paternæ lucis, lumen de lumine, Deus verus de Deo vero.

(קרנים מידו לו *karnàim mijjadò lo*; ideſt, *cornua a manu ejus erant ei*.) Pronomen לו, ideſt, *ei*, ad Moſem aliqui referunt, quamvis Moſes ab Habaccucho non nominetur: itaque ſic explanant: *cornua*, ideſt ſplendores, *erant ei* (nempe Moſi) *a manu*, ſive potentia, *ejus* (nempe Dei): quod perinde eſt ac ſi diceres: Moſis faciem Deus ſplendentem fecit ac lucidam, ut radios lucis, aut ſcintillas cornuum ſpeciem præſeferentes, emittere videretur, quum e Sinai Legis tabulas geſtans deſcenderet, uti conſtat ex hiſce Exodi verbis (10), קרן עור פניו, hoc eſt, *radiabat cutis faciei ejus*, luciſque ac ſplendoris cornua emittebat (11). At equidem malim iſta Habaccuchi verba ad Deum referre, quum neque Moſis ulla hic mentio fiat, & ad Deum referantur quæ in ſuperioribus verſiculis dicuntur, & in ſequentibus. Deum ergo quaſi cornua manibus geſtantem exhibet Habaccuchus. *Cornuum* vero nomen multis modis hic poſſumus accipere (12). Primum enim ſummam Dei potentiam, ac robur deſignare poteſt, quo Iſraelitarum hoſtes profligavit: deinde duas Legis tabulas mirum in modum fulgentes; quaſi ea Moſis verba indicare voluerit Habaccuchus, quibus Deum *igne-*

(1) Vide Jeſahi. cap. xiv verſ. 12; & cap. xiii verſ. 10; & Job. cap. xxxi verſ. 26; & cap. xli verſ. 16. &c. (2) Vide cap. xxiv verſ. 16, & 17. (3) verſ. 1, & 2.
(4) Vide Prov. cap. iii verſ. 19. &c. (5) cap. xxxi verſ. 26. (6) quin fortaſſe a voce hac אור (or) Apollo dictus eſt ὦρος. (7) cap. iv verſ. 18. (8) Evang. Johann. cap. 1 verſ. 9. In capite quoque lx Jeſahiæ hæc legimus: *Surge, illuminare Jeruſalem, quia venit lumen tuum*. (9) Vide Epiſt. ad Hebr. cap. 1 verſ. 3. (10) Vide cap. xxxiv verſ. 29, 30, & 35. (11) Inſulſa eorum opinio eſt, qui e Moſis vultu cornua enata eſſe exiſtimant, eumque quaſi Satyro ſimilem ſibi fingunt. (12) Lege quæ de voce *cornu* dixi ad verſ. 1, & 10 Cantici Hannæ.

am Legem dextera manu tenentem describit in Deuteronomio (1). Praeterea *cornuum* vocabulo *splendores* denotari possunt; ut hujus loci sententia sit, lucis radios, ac splendores e Dei lateribus emicuisse. Demum illud etiam probabile est, quod Calmeto placuit (2), *cornua* hic dici fulgentia arma, ignitaque jacula, quibus Deum infra quoque Habaccuchus armatum describit (3). Quod si ad Christum locum hunc referamus, crucis cornua indicabuntur, in quibus ejus manus confixae sunt.

(ושם חביון עזה *vesbám bebbjón buzzó*; idest, *& ibi absconsio fortitudinis ejus*.) עזה positum est pro עזו. Lxx vero Interpretes pro וְשָׁם legerunt cum sinistro puncto וְשָׂם, idest, *& posuit*; ac pro חביון legerunt ארבת, idest, *amorem*; sic enim verterunt: *καὶ ἔθηκεν ἀγάπην ἰσχυρὰν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ*; idest, *& posuit dilectionem fortem potentiae suae*. Aquila autem transtulit (4): *& posuit absconsionem fortitudinis suae*. Symmachus pariter: *Et posuit absconditam fortitudinem suam*. Theodotio tamen, & Vulgatus interpres ita transtulerunt, ut nos transtulimus.

Jam vero quod hic dicitur, *ibi absconditam fuisse Dei fortitudinem*, id pluribus ac diversis modis possumus exponere. Ac primum quoniam *cornua* & roboris symbolum sunt, & arma Dei, & splendores denotare queunt, proinde per poeticam translationem dicere potuit Habaccuchus, in cornibus, aut armis, quae in Dei manibus erant, veluti latuisse, ac sitam fuisse ejus potentiam, aut in radiis, qui ex ipso emicabant, fuisse adumbratam. Deinde quemadmodum in psalmo xxxi (5) dicitur Deus *magnitudinem bonitatis suae abscondisse timentibus se*, ita hoc in loco *abscondita* dici potuit Dei potentia, quod eam nollet Deus aeque in toto orbe, sed singulari modo populo suo patefacere. Alii sic explicant: in Sinai veluti reposita erat, atque abscondita Dei fortitudo, quam tum primum exserere coepit, & postmodum manifestius in Israelitarum hostes exseruit. Quin sunt etiam, qui observent, Arcam foederis in psalmo lxxviii (6) vocari עז, sive *robur* Domini: itaque *ibi*, hoc est, in Sinai, absconditam dici putant arcam foederis, quod ejus formam a Deo Moses acceperit (7). Hieronymus denique ad Christum haec referens, *in cruce*, inquit, *paulisper abscondita est fortitudo ejus, quando dicebat ad Patrem: tristis est anima mea usque ad mortem. Et in ipsa cruce: Pater in manus tuas commendo spiritum meum*.

Vers. 5. (לפניו ילך דבר *lephanáv jélech dábber*; idest, *coram ipso ibit* (vel *ibat*) *pestis*.) דבר (*débber*) est pestis, pestilentia, lues contagiosa, exitium. Itaque Aquila transtulit λοιμός, Symmachus autem, & Hieronymus verterunt *mors*; quod pestem mors consequatur. Deum ergo describit Habaccuchus per poeticum & elegantem tropum in hoc versiculo quasi Imperatorem, cujus ministri, pedisequi, atque apparitores ad obsequendum parati forent pestilentiae, & alia morborum genera. Ac revera Deus & Aegyptiorum animantia peste interemit (8), & omnia eorum primogenita una nocte interfecit, & Hebraeis saepius, quum in Deserto degerent, pestilentiam minatus est (9), & eorum hostes, miro terrore ipsis injecto (10), perinde perdidit non ra-

(1) cap. xxxiii vers. 2: מימינו אש דת למו, hoc est, *a dextera ejus ignea lex pro eis*.
(2) Lege ipsius Calmeti comment. ad hunc locum. (3) vers. xi. (4) Vide Hieron. ad hunc locum. (5) vers. 20. (6) vers. 61. (7) Lege Drusium ad hunc locum.
(8) Exod. cap. ix vers. 3. (9) Levit. cap. xxvi vers. 25. *mittam pestilentiam in medio vestri*. Vide & Num. cap. xiv vers. 12. (10) Vide Exod. cap. xxiii vers. 27; & Josue cap. xxiv vers. 11, & 12.

maro in præliis, quasi peste eos delevisset. Lxx tamen Interpretes, quos & Theodotio secutus est, multo aliter interpretati sunt, propterea quod pro דבר (*débber*) legerint דבר (*dabbâr*), idest, *verbum*: Sic enim transtulerunt: πρὸ προσώπου αὐτοῦ πορεύσεται λόγος, hoc est, *ante faciem ejus ibit verbum*. Quæ verba de Christo a plerisque exponuntur, quem prophetarum, ac Johannis Præcursoris sermo præcessit.

(ויצא רשף לרגליו *vejezé résbeph leragláv*; idest, *& egredietur* (vel *egrediebatur*) *anthrax ad pedes ejus*.) Nimirum morbi pestiferi, & prunarum instar adurentes, e pedibus ejus egrediebantur, ac veluti illius pedisequi erant. Lxx Interpretes, Hieronymo teste, verterunt: *& egredietur in campos post pedes ejus* (1). Nos vero de voce רשף satis alibi diximus (2). *Pedes* autem *Dei* hic ejus præsentiam, aut ingressum, & adventum denotare possunt. Ita Labanus in Genesi (3) Jacobum alloquens inquit, ויברך יהוה אתך לרגלי, idest, *& benedixit te Jehova ad pedem meum*, nempe ad adventum meum.

Vers. 6. (עמד *bamád*, וימדד ארץ *vajmodéd érez*; idest, *stetit*, *& mensus est terram*.) Nimirum Deus veluti erectus *stetit*, ac se conspiciendum præbuit, totamque terram oculis *mensus est*, cujus Dominum se esse, ejusque regiones, ac fines, cui liberet, tribuere se posse ostendit. *Stetit* etiam Deus per quadraginta annos in Deserto cum Israelitis in columna ac nube, & postmodum etiam in tabernaculo, ubi posita erat arca fœderis, ac terram, quam populo suo traditurus erat, oculis suis *mensus est*. Demum quod hic dicitur, Deum *stetisse*, id de Arca ipsa exponi potest, in qua ejus numen præsens erat; quasi illud indicet Habaccuchus, quod in sacris libris narratur, arcam Domini quatuordecim menses stetisse in Galgalis, donec Josua totam Chanahanitidem occuparet, quam postmodum populo funiculis mensam distribuit. Quum vero dicit Deum Chanahanis terram mensum esse, id Deo ipsi tribuit, quod illius jussu a Mose, ac Josua factum est (4).

(ראה *raáh*, ויתר גוים *vajjattér gojim*; idest, *vidit*, *& dissolvit gentes*.) Nimirum Deus solo aspectu, ac minaci vultu terrorem Chananæis gentibus incussit (5). *Dissolvendi* enim verbis utuntur Hebræi ad terrorem, qui alicui injicitur, significandum (6). Quoniam vero radix נתר significat *saliit*, *saltavit*, proinde verbum inde ductum התיר aliqui hic vertunt *exsilire fecit*, aut *transilire fecit*, nempe ejecit, migrare jussit. Sed interpretatio, quam ego attuli, videtur mihi germanior. Leo autem Judæ vocem ויתר vertit *& designavit*, quasi ea vox derivetur ex verbo תאר, idest *designavit*; quod mihi sane non probatur. Lxx demum Interpretes sic transtulerunt: ἐπέβλεψε, καὶ ἐτάκη ἔθνη. idest, ut vertit Hieronymus, *aspexit*, *& distabuerunt gentes*. In editione tamen Complutensi legimus: κατενόησε καὶ ἐξέτηξεν τὰ ἔθνη, idest, *intellexit*, *& distare fecit gentes*. Sed prior lectio, quam Aldina editio habet, germana esse videtur, quum eam Hieronymus, Augustinus, Theo-

(1) Hieronymus legit: Καὶ ἐξελεύσεται εἰς πεδία κατὰ πόδας αὐτοῦ, ut est in editione Complutensi: at in Aldina legimus: καὶ ἐξελεύσεται εἰς παιδείαν κατὰ πόδας αὐτοῦ, idest, *& egredietur ad disciplinam juxta pedes ejus*. (2) ad vers. 24 Cantici secundi Mosis, pag. 62 col. 2. Vide etiam Hieronymi comment. ad hunc locum.
(3) cap. xxx vers. 30. (4) Vide Numer. cap. xxxiv, & Jos. cap. xiii, & seqq. (5) Vide lib. Jos. cap. 2 vers. 9, & cap. v vers. 1. (6) Lege quæ scripsi ad vers. 15 Cantici primi Mosis, pag. 27 col. 2, dum vocem tam explicarem.

Theodoretus, Euthymius, allique secuti sint.

(ויתפצצו הררי עד *vajjithpozezú barerè bad*; idest, *& contriti sunt montes æternitatis.*) Hebræos Deus per asperrimos montes perinde duxit, quasi per tritam ac planam viam deduceret (1). Itaque hic eum describit Habaccuchus veluti conterentem, ac solo æquantem montes, qui ejus iter impediebant. Montes, inquit, solo Dei aspectu instar lapidum, qui in frusta comminuuntur, contriti sunt, dissilierunt, atque disjecti sunt: id enim significat hebræum verbum יתפצצו, quod ex radice פוץ derivatur, quæ idem valet atque *dispergi*. Montes porro *æternitatis* sunt montes æterni, aut vetustissimi (2). Ita autem appellantur sæpe (3) in Scriptura, propterea quod firmissimi sint, ac proinde iidem perpetuo maneant. Fortasse etiam hæc verba ad eorum sententiam trahi possunt, qui in exitu Hebræorum de Ægypto, transituque per rubrum mare, terræ motum factum esse putant, quo montes concuterentur, id quod colligunt ex illis psalmi CXIV (4) verbis: *Montes exsultaverunt ut arietes, & colles sicut agni ovium*. Demum alia etiam ratione hæc exponi queunt: ut enim *terra* in Scriptura sæpe ipsos terræ incolas homines denotat (5), sic montes æterni hic populos designare possunt, qui in Chanahanitide montosa regione (6) per plura secula habitarant; aut potius eorum reges, qui diutissime iis imperaverant, e quibus quinque a Josua capti, pedibus conculcati, atque interfecti fuisse dicuntur in libro Josuæ (7). *Montes* vero per translationem appellantur Reges tum ob sublimem dignitatem, qua inter ceteros eminent, tum ob eorum superbiam; ut colligitur ex hisce Jesahiæ verbis (8): *omnis mons, & collis humiliabitur*.

(שחו גבעות עולם. *shabú ghivbóth holám* (9); idest (10), *depressi sunt colles seculi.*) Idem ferme repetit, quod ante dixerat: itaque & hæc eodem fere modo, atque superiora, exponi possunt. Vocem tamen שחו non solum *depressi sunt*, reddere possumus, sed recte etiam *incurvati sunt*: ut nimirum colles hic describantur veluti ante Deum pertranseuntem, honoris ac reverentiæ causa, incurvati, inclinatique. Colles autem *seculi* (11) dicuntur colles pervetusti, ut superius montes *æternitatis* dicti sunt. Alii transferunt: *colles mundi*. Denique ut *montium* nomine reges, ita *collium* vocabulo principes, ac potentes viri designari etiam possunt, qui colles ipsos diu incoluerant.

(הליכות עולם לו *halichóth holám lo*; idest (12), *ambulationes seculi ei.*) Multis modis hæc verba exponi possunt. Ac primum quidem ita, ut sensus sit: In hisce montibus *æternitatis*, & collibus *seculi*, quos antea dixit contritos, atque depressos, vias sibi stravit Deus, ac suo populo.

Vel

---

(1) Vide Deut. cap. VIII vers. 4. (2) Vide quæ de voce עד dixi ad vers. 18 Cantici primi Mosis, pag. 31. (3) Deuter. cap. XXXIII vers. 15, & alibi. LXX Interpretes hic vertunt: *& contriti sunt montes violentia*: quę verba in Complutensibus Bibliis sic legimus: καὶ τὰ ὄρη ἐθραύσθησαν βίᾳ; in Aldinis vero: διεθρύβη τὰ ὄρη βίᾳ. (4) vers. 4, & 6. (5) Lege quæ dixi ad vers. 2 Cantici secundi Mosis, pag. 39 col. 2.

(6) Lege quæ scripsi pag. 29 col. 1, & pag. 53, ac 54. (7) Lege ejus libri cap. X, ac præsertim vers. 24, & 26 ejusdem capitis. (8) cap. XL vers. 4. (9) de voce עולם dixi pag. 30 col. 2, & pag. 31, ac rursus pag. 45 col. 1. (10) Hæc, et sequentia verba LXX Interpretes, Hieronymo teste, sic verterunt: *tabuerunt colles seculi itineris sempiterni ejus*. Complutensia tamen Biblia sic habent: ἐτάκησαν βουνοὶ τοῦ αἰῶνος, αἱ ὁδοὶ αἰώνιαι αὐτοῦ. (11) Sic vocantur etiam in Gen. cap. XLIX vers. 26.

(12) In Aldinis Bibliis hæc verba cum tribus sequentibus juncta, atque sic reddita exstant: πορείας αἰωνίους ἀντὶ κόπων εἶδον, idest, *itinera æterna pro laboribus viai*.

Vel: viæ *feculi*, ideft, viæ antiquiffimæ Chanahanitidis, quæ jamdudum Abrahamo, ejufque pofteris promiffa fuerat, Dei funt. Deinde הליכות, five itinera ac vias Dei interpretari poffumus rationes, quibus fe gerit Deus, ac mundum adminiftrat. Præterea quoniam עולם vertitur etiam *mundus*, proinde hæc verba fic quoque transferre licet: *itinera mundi ejus funt*. Itinera autem mundi funt ejus viciffitudines, aut cæleftium corporum motus, ac naturæ leges. Quidam vertunt: *itinera feculi ei*, tum fubaudiunt *incurvata funt*: per *itinera* autem *feculi* leges ac mores antiquos Chananæorum defignari cenfent. Quin etiam funt alii, quorum tamen interpretationes rejecerim, qui pronomen לו, ideft, *ei*, non ad Deum referant, fed vel ad Chananæam gentem, ut fenfus verficuli fit: depreffa eft ea gens, cujus ambulationes fuerant perpetuæ, hoc eft, quæ nunquam fedem, aut ambulationem mutaverat: Vel ad Ifraelem, ut fenfus fit: Montes ifti, & colles, qui antea erant inacceffi, nunc jam a Deo depreffi, hominum itineribus teruntur.

Jam vero totum hunc fextum verficulum ad Chriftum etiam referre, atque in hunc modum interpretari poffumus: Stetit Filius Dei una cum hominibus, ac omnem terram oculo menfus, eam Apoftolis fuis Euangelii prædicatione colendam tradidit (1): afpexit, & humanum genus peccati jugo oppreffum vidit, ac Gentes, quæ eum una cum Judæis fecutæ funt, mortis diabolique vinculis folvit: ac vel ipfos Reges fuæ legi fubjecit: qui etiam *a principio mundi*, ut inquit Hieronymus (2), *ufque ad incarnationem fuam ad Sanctos venerat*.

Verf. 7. (תחת און ראיתי אהלי כושן *táhath áven raïthi abolé Chushán*; ideft (3), *fub perverfitate vidi tentoria Chufanis*.) Locus ifte perobfcurus eft, atque ad explicandum difficilis. Tentoria quidem hic aut caftra denotant, ideft per fynecdochen exercitum, aut cujufvis modi habitacula, quæ fæpe tentoria etiam vocantur a Sacris Scriptoribus (4) per translationem ex eo ductam, quod aliqui populi (5), ipfique Hebræi, quum in Deferto vagarentur, in tentoriis habitarent. Quanquam vox ipfa אהל, qua utitur Habaccuchus, non modo tentorium fignificat, verum etiam domum, & cujufvis generis habitationem. Chufan vero, cujus hic mentio fit, videtur effe ille כושן רשעתים, five Chufan Rafathaimus, Aramæorum rex (6), Chufartes a Jofepho dictus (7), qui, quum Ifraelitas octo annos fervitute oppreffiffet, ab Hothoniele Chenazi filio devictus, ac profligatus eft (8). At malunt plures vocem כושן (*Chufan*) perinde hic accipere, quafi pro כושן Habaccuchus fcripfiffet כוש (*Chus*): quorum opinio veterum Interpretum auctoritate potiffimum innititur, qui, quum כוש *Æthiopiam* vertere foleant, eodem modo vocem quoque כושן hoc in loco tranftulerunt. Quod fi hanc explicationem amplectimur, oportet, ut dicamus, aut in voce כושן literam *nun* effe paragogicam; aut pro כושן fcriptum fuiffe quondam in exemplari hebræo כושים, vel כושי, vel potius כוש, aut, ut fufpicatur Calmetus, כושן ideo pofitum effe pro כוש ab Habaccucho, ut effent ὁμοιοτέλευτα in

(1) Matth. cap. ult. verf. 18. (2) in comment. ad hunc locum. (3) LXX Interpretes, Hieronymo tefte, verterunt: *pro laboribus vidi tabernacula Æthiopum*. Et fane in complutenfibus Bibliis legimus: ἀντὶ πόνων εἶδον τὰς σκηνὰς Αἰθιόπων. Aldina vero aliam lectionem habeot. (4) Lege Jerem. cap. IV verf. 20; & Jefahi. cap. 50 verf. 2. &c. (5) Lege quæ dixi pag. 99 col. 1. (6) מלך ארם. (7) in lib. V Antiq. Jud. cap. 3. (8) Lege libr. Judic. cap. III verf. 8, & feqq.

in hoc versiculo duo vocabula מדין (*Midjân*), & כושן (*Chusân*); aut demum כושן esse diminutivum ex כוש factum: littera enim *nun* in fine nominum hebræorum aliquando videtur ea facere diminutiva: ita ex איש, quod est *vir*, fit אישון quasi *parvus vir*, & ex שבת fit שבתון, idest *sabbatbulum* (1).

Porro vocem *Chus* veteres Interpretes, ac plures etiam e recentioribus Æthiopiam, ut paulo ante dixi, interpretati sunt. At ea voce Æthiopiam proprie dictam non designari, multis argumentis ostendit Samuel Bochartus (2), qui censet, incolas regionis Chus supra Ægyptum, ad rubri maris sinum intimum, in parte Arabiæ Petrææ, & Felicis habitasse: eosdemque esse cum his, quos veteres Scenitas, Recentiores Saracenos dixerunt. Potissima autem, quæ Bochartus affert argumenta, hæc sunt. Nimirum primo minatur Deus apud Ezechielem (3) se desolaturum Ægyptum ממגדל סונה ועד גבול כוש, hoc est, *a turri Syenes ad terminum Chus*; quibus verbis duos Ægypti terminos oppositos significari perspicuum est. At Syene in Æthiopiæ, atque Ægypti finibus sita erat (4): itaque regio Chus ad eamdem cum Æthiopia cæli plagam spectare non potest, quum debeat Syenæ e regione opponi, ac regio quædam esse, qua Ægyptus ex altera parte terminetur: videtur ergo terra Chus in Arabia esse constituenda. Deinde uxor Mosis Sephora, quam Madianitidem, hoc est Arabissam, fuisse apparet ex libro Exodi (5), in libro Numerorum (6) כושית, sive Chusæa appellatur. Madianitidem autem regionem in Arabia fuisse nemo nescit. Quod vero aliqui dixerunt duas Mosi uxores fuisse, Madianitidem unam, Æthiopissam alteram, id propterea ab ipsis excogitatum est, quod Sephora Æthiopissa simul esse nequiverit, ac Madianitis, nec alia ulla ratione confirmatur. Præterea apud Jesahiam (7) Ægyptus dicitur esse *trans flumina Chus*: ex qua locutione colligitur, Chus esse regionem quamdam inter Judæam, in qua scribebat Jesahias, & Ægyptum sitam; quod si ita est, non potest Chus eadem esse cum Æthiopia, quæ trans ipsam Ægyptum erat. Denique, ut cetera argumenta prætercam (8), Sennacheribum Libnam, quod erat oppidum in tribu Judæ, obsidentem subito adortus est Tirhaca Rex Chus, ut narrat scriptor libri secundi (9) Regum: at id facile quidem a Madianitidis rege fieri potuit, Æthiopum vero Rex Sennacheribum adoriri non poterat, nisi prius interjacentem Ægyptum debellasset ac subegisset.

Jam vero, ut ad illud, quod propositum erat, revertamur, si vox *Chusan* Madianitidem regionem in his Habaccuchi verbis denotat, aut ea in hoc versiculo indicabit Habaccuchus, quæ de Madianitis in Numerorum libro (10), aut quæ de ipsis in libro Judicum (11) narrantur. Nimirum in libro Numerorum scribit Moses, Madianitas ab Israelitis, Phinceso duce, devictos ac cæsos esse (12), eamque ultionem de Madianitis sumtam esse, propterea quod Israelitas ad scortationem, atque ad idoli Phogor cul-

(1) Lege quæ scripsi de voce ישרון ad vers. 15 Cantici secundi Mosis, pag. 57 col. 2.
(2) In Phaleg. lib. IV cap. 2. David Chytræus quoque ante Bochartum ita senserat. Vide, si libet, ejus commentaria ad hunc locum. (3) cap. XXIX vers. 10. (4) Strabo in Geograph. lib. XVII testatur Syenen fuisse ἐπὶ τῶν ὅρων τῆς Αἰθιοπίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Stephanus vero in libro περὶ πόλεων, ad vocem Syene, ait Syenen esse πόλιν Αἰγύπτου καὶ Αἰθιοπίας. (5) cap. 2 vers. 16, & 21. (6) cap. 12 vers. 1.
(7) cap. XVIII vers. 1. Vide etiam Sophon. cap. III vers. 10. (8) Expende etiam versiculum 9 capitis XIV libri 2 Paralip., itemque vers. 16 cap. XXI. &c. (9) quem nos quartum dicimus, cap. XIX vers. 9. (10) cap. XXV, & cap. XXXI. (11) cap. VI, & cap. VII.
(12) Lege Numer. cap. XXXI.

cultum pellexissent (1). Scriptor autem libri Judicum iterum ab Hebræis cæsos, Gedeone duce, Madianitas narrat (2), quum septem annos in Israele dominati forent, quo tempore *apud Israelitas figentes tentoria* (3), eorum regionem vastabant; *nihilque omnino ad vitam pertinens relinquebant in Israel, non oves, non boves, non asinos. Ipsi enim* (Madianitæ), *& universi greges eorum veniebant cum tabernaculis suis, & instar locustarum universa complebant, innumera multitudo hominum, & camelorum, quidquid tetigerant, devastantes.*

Sequitur nunc ut investigemus significationem earum vocum תחת און, quæ paulo obscuriorem hunc locum faciunt. Dictio quidem תחת proprie locum inferiorem cujuslibet rei designat, & vertitur *sub*, aut *infra*: aliquando tamen idem fere valet, ac latina particula *pro* (4), & interdum etiam significat *propter* (5). Nomen vero און Marinus vertit *injuriam*, *perversitatem*, & de illo dici affirmat, qui contra jus fasque agat, ut quod velit consequatur. Sunt tamen qui און vertant *nihilum*, quasi ponatur pro אין; quorum interpretatio mihi non probatur. Denique און (*Aven*) est etiam nomen urbis Ægyptiacæ (6), quam Vulgatus Interpres vocat Heliopolim. Hæc quum ita se habeant, nemo mirabitur, ea verba תחת און diversis modis ab Interpretibus translata esse. Nimirum alii verterunt *pro iniquitate*, alii *propter iniquitatem*, alii *loco iniquitatis*, alii *in loco iniquitatis*, alii *pro nihilo*, alii *in loco vano*, alii *sub vanitate*, alii *sub Aven*, alii etiam aliter.

Quid ergo tandem, inquis, sibi hoc vult, quod ait Habaccuchus, *se vidisse* תחת און *tentoria Chusan?* quasi respiciat ea verba, quibus Deum allocutus fuerat in primo capite (7), למה תראני און, idest, *quare ostendes mihi perversitatem?* Nonnulli quidem sic ea explicant: Propter iniquitatem, vel ob ultionem iniquitatis afflicta vidi tentoria Chusan; Chusæorum scilicet, aut potius Chusanis Aramæorum regis, ut paulo ante indicavimus. Alii vero in hunc modum: Merces, quam Deus rependit iniquitati Chusanis, vel Madianitarum, manifesta fuit. Alii: Ob iniquitatem coinquinata vidi Madianitarum tentoria. Alii: Pro nihilo vidi, idest in nihilum redacta vidi tentoria Chusan. Alii: Sub vanitate, ubi scilicet diu mansura non erant, vidi tentoria Chusan. Alii demum iis verbis תחת און ipsa Chusæorum, aut Chusanis castra designari censent.

(ירגזון יריעות ארץ מדין *irgbezún jeriboth érez Midján*; idest, *horrebunt* (sive *horruerunt*, vel *perterrefactæ sunt*) *aulæa terræ Midjanis*.) De Madianis terra, ac de ipsis Madianitis lege, quæ scripserunt Eusebius, ac Hieronymus (8), Nicolaus Sanson (9), Hadrianus Relandus (10), aliique. Radix vero רגז quid significet, alibi dictum est (11). Demum יריעות sunt operforia aut vela tentoriorum (12), qui-

bus

(1) Numer. cap. xxv vers. 18. (2) cap. vii. (3) cap. vi vers. 4. (4) ps. cix vers. 4; Jesah. cap. ix vers. 17; lib. 2 Paral. cap. i vers. 8; & alibi. Consule Marini Thesaurum. (5) Sophon. cap. 2 vers. 10, & lib. 2 Sam. cap. xix vers. 22.
(6) Vide Ezech. cap. xxx vers 17. Clericus mavult legere *On*, quam *Aven*. Vide ejus *notas in indicem Geographicum Nicolai Sansonis*, quæ exstant in tom. 5 Thes. Ant. Sacr. ab Ugolino editi. (7) vers. 3. (8) in Onomastico urbium, & locorum Sacr. Script. tom. 5 Thes. Ant. Sacr. ab Ugolino editi, pag. 429. (9) in Geographia Sacra, quæ exstat in eodem tomo, pag. 607. (10) in opere, quod inscribitur *Palæstina*: tom. 6 Thes. Ant. Sacr. pag. 89, & seqq. (11) ad vers. 14 Cantici primi Mosis, pag. 26 col. 1. (12) Vide Exod. cap. xxvi, & xxxvi; & Cantici Cantic. cap. 1 vers. 5.

bus militaria ipsa tentoria, & per synecdochen exercitus hic designantur. Madianitarum ergo exercitus perterrefactos ait Habaccuchus, Phineesi, aut Gedeonis (1) tempora indicans, quorum uterque insignem de Madianitis victoriam retulit, ut superius dixi.

Vers. 8. (הבנהרים חרה יהוה ? אם בנהרים אפך ? אם בים עברתך ? *babbinebarim baráb Jebováb? im bannebarim appécba? im bajjám bebbrathécba?* idest, *numquid in fluminibus iratus est Jebova? an in fluminibus ira tua? an in mari indignatio tua?*) Hebræis Deus in Erythræo mari (2), iterumque in Jordane (3) prodigiose viam aperuit, quod notissimum est omnibus. Duas ergo hasce Israelitarum mirabiles trajectiones animo intuens Habaccuchus, ita Deum alloquitur: Numquid, o Jebova, fluminibus, ac mari iratus eras, quum Jordanis, atque Erythræi maris aquarum cursum pervertebas? Nihil minus: imo hæc tam mirabilia ideo præstitisti, ut populum tuum incolumem servares, ejusque hostes perterrefaceres (4). Quum tamen ait Habaccuchus, *numquid fluminibus irasceris?* in mente etiam habere potuit Ægypti flumina, quæ Dei jussu in sanguinem conversa sunt (5). Quin sunt etiam qui ea hic indicari censent, quæ de mari, ac fluminibus scripta exstant apud Lucam (6), & in Apocalypsi (7). Observanda demum in his verbis est personæ mutatio, quam alibi non semel observimus (8): postquam enim dixit Habaccuchus ? הבנהרים חרה יהוה, pro אם dicit אם בנהרים אפך בנהרים אפך.

(כי תרכב על סוסיך *ki* (9) *thircábh hal fusécba*; idest, *quando insidebis* (vel *insidebas* aut *vebebaris*) *super equos tuos.*) Locutio translata, qua Deus veluti strenuus quidam eques describitur cum Israelitarum hostibus confligens. *Equi* autem *Dei* sunt aut nubes, quibus Deus in psalmo CIV (10) vehi; aut venti, super quorum alas in eodem psalmo (11) ambulare; aut duo Cherubini in arca positi (12), quibus insidere sæpe dicitur (13); aut demum Angeli, ut interpretatur Gregorius Nyssenus (14).

(מרכבתיך ישועה *markebbothécba jeshuháb*; idest, *currus tui salus.*) Translata, & elegans locutio ex eo desumpta, quod in bellis quondam curribus uterentur (15). Itaque Deum describere pergit Habaccuchus quasi strenuum quemdam bellatorem. Vertere etiam possumus: *quum vebebaris curribus tuis salutaribus*. Porro Dei *currus* sunt aut arca fœderis, aut, quod modo dixi, venti, aut nubes, aut Angeli, quibus quasi curru quodam bellico vehitur. Vocat autem Dei currus *salutem*, idest salutares, quod Israelitas Deus ab hostibus servarit.

Vers. 9. (עריה תעור קשתך *herjáh thebór kashtécba*; idest, *detectione detegetur* (seu *detegebatur*) *arcus tuus.*) עריה *nuditatem*, ac *detectionem* denotat. Sed apud Michæam (16) aliqui putant esse nomen adjectivum *nudam* significans: ut proinde עריה קשת verti etiam

(1) Vide libri Judic. cap. VII vers. 21, & 22. (2) Lege Exod. cap. XIV. (3) Lege libr. Josuæ cap. III. (4) Vide Exod. cap. XIV vers. 29; & lib. Josuæ cap. V vers. 1. (5) Exod. cap. VII vers. 17, 19, & seqq. (6) cap. XXI vers. 25.
(7) in capp. VIII, & XVI. (8) Lege quæ scripsi ad vers. 15 Cantici secundi Mosis, pag. 58 col. 1, & alibi. (9) de particula כי dixi alias. Vide pag. 41 col. 1. (10) in ps. CIV, seu CIII vers. 3 Deus dicitur השם עבים רכובו, idest, *ponens nubes vehiculum suum.*
(11) vers. 3. (12) lege pag. 7 col. 1. (13) in ps. 80, sive 79 vers. 2; & lib. 2 Sam. cap. IV vers. 4, & alibi passim. (14) in homil. 5 in Canticum Cantic. pag. 505 edit. Parisien. anni 1615. (15) Lege quæ scripsi pag. 12, & 13. (16) cap. 1 vers. 11. Lege Drusii annot. ad hunc locum, & Marini Thesaurum.

etiam possit *nudus arcus*. Verbum vero נעור idem valet atque *excitatus est*, *expergefactus est*. Itaque sicut in psalmo lxxx, sive lxxix (1) *excitare* Deus dicitur potentiam suam, ita hic *excitatus* dicitur arcus Dei, quo Dei ipsius potentia ac robur designatur per translationem a rebus bellicis deductam. At quum radix עור aliquando *nudari* significet (2), propterea verbum etiam inde ductum נעור verti potest *nudatus est*. Retexisti ergo, inquit Habaccuchus, arcum tuum, idest, eum e coryto, sive e theca sua palam eduxisti, ut Israelitarum hostes jaculareris. Vel, potentiam tuam palam ostendisti, dimicans pro tuo populo.

(שבעות מטות אמר *shebbubôth mattôth ômer*; idest, *juramenta fulcimina verbi*.) Locus paulo obscurior. Simplicissima videtur hæc interpretatio: Excitabantur, vel potius retegebantur ac patefiebant juramenta, quibus confirmaveras, quæ dixeras, idest, quæ Abrahamo, ac majoribus nostris pollicitus fueras. Nimirum in Genesi (3) Abrahamum Angelus Dei sic alloquitur, *Per memetipsum juravi* (4), *dicit Dominus... Benedicam tibi...,* & *possidebit semen tuum portas inimicorum suorum*. Quamvis autem semel tantum hujusmodi pollicitationes jurejurando Deus confirmarit, *juramenta* tamen pluraliter dicit Habaccuchus, ut ejus jurisjurandi præstantiam indicet (5). Porro vox מטות proprie *virgas*, ac *baculos* denotat, deinde per translationem *fulcimina*: sed præterea *tribus* etiam designat (6). Itaque isto modo eam vocem hic multi accipiunt, & שבעות מטות vertunt *juramenta tribuum*. Sicut autem *fœdus Abrahami* dicitur fœdus ictum, aut sancitum cum Abrahamo; ita *juramenta tribuum* dicuntur juramenta, seu promissa jurejurando firmata, quæ tribubus præstita sunt. Quæ enim Deus Abrahamo pollicitus est, ea ad omnes Israelitas, sive ad omnes Israelis tribus pertinebant: qua de caussa Michæas (7), *Dabis*, inquit, *veritatem Jacob;* & *misericordiam Abraham, quæ jurasti patribus nostris a diebus antiquis*. Et Zacharias Johannis Baptistæ pater in Cantico (8), *Jusjurandum, quod juravit ad Abraham patrem nostrum, daturum se nobis*. At si vocem מטות *tribus* interpretemur, obscurior reddetur propter sequentem vocem אמר hic locus, qui ad verbum sic transferendus erit: *juramenta tribuum dictum*. Id ipsum tamen aliqui sic explicant: *juramenta, quæ fecisti tribubus ad confirmandum sermonem*. Alii singulare *dictum* positum volunt pro plurali *dicta*. Alii אומר interpretantur *verum*, ac *firmum*. Alii eamdem vocem per appositionem dictam putant; ut sensus sit: Juramenta tribuum, quæ nihil aliud sunt, quam sermo, verbum, promissio. Clericus denique transfert: *Hebdomades verbum tuum admovebant*. Quæ interpretatio an sit hebræo exemplari consentanea, ipse viderit.

(סלה *sélah*.) De hac voce dixi supra (9).

(נהרות תבקע ארץ *neharôth tebbakkáh árez*; idest, *fluviis scindes* (vel *scidisti*) *terram*.) Nimirum ingentem aquarum vim, instar fluminis decurrentem, e petra in Deserto eduxisti,

Q 2 ut

(1) vers. 3: עוררה את גבורתך, idest, *excita potentiam tuam*. (2) Jesahi. cap. xxxii vers. xi.
(3) cap. xxii. vers. 16, & seqq. (4) Lege epist. ad Hebr. cap. vi vers. 13, & seqq. Lege etiam quæ scripsi ad vers. 40 Cantici secundi Mosis, pag. 75. (5) Vide vers. 3 Cantici Hannæ, itemque ea quæ adnotavi ad vers. 3 Cantici Jesahiæ, pag. 93 col. 1.
(6) Vide Num. cap. xvii vers. 2, & Marini Thesaurum ad vocem מטה (mattéh).
(7) cap. ult. vers. ult. (8) ap. Luc. cap. i vers. 73. (9) ad vers. 3 hujus Cantici, pag. 114.

ut populus tuus sitim posset depellere (1). *Fluvios* pluraliter dicit ad augendam significationem (2). Vertere etiam possumus: *flumina scidisti terræ*: ut hoc velit Habaccuchus, Jordanis, ac rubri maris aquas a Deo veluti discissas esse, ut via per utriusque fundum pateret Israelitis.

Vers. 10. (ראוך יחילו הרים, *raâcha, jahllu harim*; idest, *viderunt te, dolebunt* (seu *doluerunt*) *montes*.) Quemadmodum scriptor psalmi cxiv (3) *mare vidisse, ac fugisse* dicit, sic montes per poeticum tropum Deum venientem vidisse, idest ejus præsentiam veluti sensisse, ac dolore correptos esse ait Habaccuchus. Quum vero radix חול de doloribus ex partu ortis proprie dicatur, iccirco hic locus, immo totus iste versiculus, ita exponi potest; quasi per allegoriam a mulierum partu deductam describatur aquarum eruptio ex petra, quam eruptionem Moses in Deserto a Deo impetravit. Præterea *montium* nomine reges etiam hostium Israelitici populi designari possunt, sicut supra diximus (4): ut nimirum sensus hujus loci hic sit: Pœnas quas a Pharahone atque Ægyptiis exegisti, transitum nostrum per Jordanem, & alia ejus modi miracula audierunt nostrorum hostium reges, ac maximo dolore perculsi sunt (5). *Videndi* sane verbum aliquando pro verbo *audiendi* a Sacris scriptoribus adhibetur, veluti a Mose (6), quum ait וירא יעקב כי יש שבר במצרים, idest, *& vidit* (nempe *audivit*) *Jacobus frumentum esse in Ægypto* (7). Alii sic exponunt: montes, idest magnæ aquarum moles, quum transirent Israelitæ per Erythræum mare, ac per Jordanem, quodammodo doluerunt, quod relabi, intumescere, ascendere, & hærere cogerentur. Lxx vero Intt. in translatione hujus versiculi dissentiunt ab exemplari hebræo, ut alias sæpe: sic autem vertunt: εἴδόν σε, καὶ συναλγοῦσιν λαοί: διασπερεῖς ὕδατα τῆς πορείας, ἔδωκεν ἡ ἄβυσσος τὴν φωνὴν αὐτοῦ, τὸ ὕψος τῆς φαντασίας αὐτοῦ; idest, *viderunt te, & condolent populi; disperdes aquas itineris; dedit abyssus vocem suam, altitudinem visionis ejus*.

(זרם מים עבר *zérem máim habhár*; idest, *inundatio aquarum transiit*.) Nimirum præterierunt aquæ ex rupe in deserto erumpentes. Vel: simul atque accessisti ad rubri maris litus, aut ad Jordanis ripam, aquæ veluti fugerunt, ut populo tuo liberum iter relinquerent. Vel: aquæ ex rupe quasi partus quidam erumpentes præterierunt.

(נתן תהום קולו *natán thehóm koló*; idest, *dedit abyssus vocem suam*.) *Abyssi* nomen alias interpretatus sum (8). Hoc in loco videtur significare aquas subterraneas, quas scilicet ex rupe eduxit Moses: quam significationem habet abyssi nomen tum in psalmo lxxviii (9), tum in Deuteronomio (10). Eas ergo aquas *vocem suam dedisse*, idest strepitum quemdam edidisse ait Habaccuchus, quasi persistat in allegoria, quam indicavimus, translationemque ducat ex recens natis infantibus, qui statim vagitu se produnt. Alii *abyssum* hic dici volunt mare rubrum, aut Jordanem, quod flumen erat satis profundum. Quod autem mare, aut Jordanis *vocem dederit*, id ita accipi potest, ut significet, aut maris ac Jordanis aquas, quum Deus eas finderet, ob collisionem fluctuum sonitum edidisse; aut veluti acclamasse,

(1) Lege Exod. cap. xvii vers. 6; & Numer. cap. xx vers. xi. (2) Vide quæ dixi ad vers. 3 Cant. Jesaiæ pag. 93 col. 1. (3) vers. 3. (4) ad vers. 6, pag. 118 col. 2. (5) Vide vers. 14 Cantici primi Mosis, & quæ ibi adnotavimus. (6) Genes. cap. xlii vers. 1. (7) Exod. cap. xx vers. 18: *Cunctus populus videbat* (nempe *audiebat*) *voces*. (8) ad vers. 5 Cantici primi Mosis. (9) vers. 15. (10) cap. viii vers. 7. Vide etiam Gen. cap. vii vers. xi.

se, ac Dei facta probasse (1); aut demum maris Jordanisque fundum transeuntium Israelitarum pedibus calcatum sonum edidisse.

(רום ידיהו נשא *rom jadébu nasá*; idest, *altitudo manus suas sustulit*.) ידיהו positum est pro ידיו. *Altitudinis* autem nomine aquæ altissimæ significari videntur. Aliqui tamen Deum ipsum interpretantur, quasi רום positum sit pro מרום, quod est *Excelsus* (2); elatio vero manuum Dei, ipsius potentiam, ac jussa denotet. Clericus vertit *altiores terræ partes*. Hieronymus autem quemadmodum superiori *abyssi* nomine inferos, ita hoc *altitudinis* vocabulo superos, idest Angelos intelligit: *tunc*, inquit, *abyssus, hoc est, inferi laudaverunt te: tunc etiam superi, idest Angeli, in plausum suis manibus concreparunt, ut victorem veluti gestu quodam, & tripudio elevatarum manuum demonstrarent*. Probabilis eorum etiam interpretatio est, qui ajunt רום hic positum esse pro לרום, idest, *in altitudinem*; nam simili ratione etiam בטח aliquando ponitur pro לבטח, quod est *audacter, confidenter* (3). Itaque sic vertere etiam licet: *in altum manus suas extulit*, abyssus scilicet, quæ in superioribus verbis memoratur: ut proinde hæc quoque translatio, item ut superiores, ab infantibus recens natis desumta sit. Quod autem ait Habaccuchus, altitudinem, aut abyssum sustulisse manus suas, id significat, maximum aquarum acervum factum esse; aut Jordanis, vel rubri maris aquas utrinque intumuisse; vel ad Deum veluti supplices manus sustulisse, quasi petentes, ut sibi usitatum cursum tenere liceret; aut denique Deum veluti elatis manibus laudasse (4).

Vers. 11. (שמש, ירח עמד זבלה *shémesh, jaréah bámad zebbúlah*; idest, *Sol & luna stetit in habitaculo*.) Desideratur hic, aut certe subaudienda est litera ו præfigenda nomini ירח (5). Cælum porro vocat habitaculum, seu domicilium solis, ac lunæ: similique ratione David (6) inquit: לשמש שם אהל בהם, idest, *Soli posuit tabernaculum in ipsis*, nempe fecit ut cæli essent solis tabernaculum. Indicat vero hic Habaccuchus id, quod in libro Josuæ narratur (7), Josuæ ipsius jussu *solem ac lunam stetisse*, quum adversus quinque Amorrhæorum reges Israelitæ dimicarent. Aliqui tamen eas tenebras hic indicari putant, quæ Mosis tempore per triduum fuerunt in tota Ægypto (8); adeo enim densæ erant, inquiunt, ut sol, & luna constitisse viderentur. Sed hæc interpretatio probabilis non est.

(לאור חציך יהלכו, לנגה ברק חניתך: *leór bizzécha jehallécbu, lenógaba berik banitbécha*; idest, *ad lucem sagittarum tuarum ibunt* (sive *ibant*) *ad splendorem fulgurantis* (9) *hastæ tuæ*.) Deum hic describit, ut superius sæpe, quasi præpotentem bellatorem, qui sagittas in hostes jaculetur, & coruscanti hasta armatus sit. Sagittas autem Dei quum dicit, *lapides grandinis* videtur indicare (10), quibus e cælo demissis quinque regum, quos Josua postmodum devicit, exercitum percussit Deus. Grandini vero illi permixta fuisse fulgura verisimile est: quum enim grandinat, fulgura quoque ut plurimum emicant (11). Itaque proposita verba sic expo-

(1) ita in psalm. xcvIII vers. 8 legimus: *Flumina plaudent manu*. (2) Vide quæ scripsi ad vers. 5 Cantici Hezechiæ. pag. 102 col. 1. (3) Consule Marini Thesaurum ad vocem בטח. (4) Vide Nehem. cap. vIII vers. 6. (5) Vide quæ dixi ad vers. 5 Cantici Hezechiæ. pag. 101 col. 1. (6) in ps. xIx vers. 5. (7) cap. x vers. 13, & 14. (8) Exod. cap. x vers. 21, & 22. (9) de voce ברק dixi ad vers. 41 Cantici secundi Mosis. pag. 76 col. 1. (10) Lege cap. x libri Josuæ vers. 11. (11) Lege Exod. cap. Ix vers. 23.

ni posse videntur: Dum Israelitarum hostes fulguribus perterrefaceres, ac lapidibus grandinis interficeres in descensu Bethoron, eorum Reges una cum suis exercitibus fugam arripuerunt. Vel: coruscantibus tuis fulguribus Israelitæ hostes suos insectabantur. Calmetus vero sic explicat: Sol & luna rursus cursum suum inceperunt, statim ac fulgenti nitore hastæ tuæ signum illis præbuisti, ut iter suum prosequerentur. De qua interpretatione lector judicet. Alii demum sic transferre malunt: *ad lucem sagittæ suæ ibant;* ideft, lucentia fulgetra grandini permixta emicabant.

Vers. 12. (בזעם תצעד ארץ , באף תדוש גוים *bezáham tizhád árez, beàph tadúsh gojim;* ideft, *in detestatione incedebas per terram, in ira triturabas gentes.*) Vox זעם indignationem, ac detestationem denotat: ducitur enim ex verbo זעם, quod significat cum indignatione aversari, ac detestari. *Triturare* autem hic per translationem significat profligare, perdere, ac delere. Itaque hujus versiculi hæc est sententia: Iratus per terram incedebas, Amorræos, Chananæos, aliosque Hebræorum hostes conterens, ac delens.

Vers. 13. (יצאת לישע עמך , לישע את משיחך *jazátba lejéshah bamméch a, lejéshah eth Meshihécha;* ideft, *egressus es ad salutem populi tui, ad salutem cum Christo tuo.*) Lxx Interpretes, quasi pro משיחך legerint pluraliter משיחיך, ita transtulerunt: ἐξῆλθες εἰς σωτηρίαν (1) λαοῦ σου τοῦ σῶσαι τοὺς χριστούς σου; ideft, *egressus es in salutem populi tui, ut salvares Christos tuos.* Ubi autem (2) Lxx Intt. posuerunt, *ut salvares Christos tuos*, Aquila transtulit (3), *in salutem cum Christo tuo.* Theodotio: *Egressus es in salutem populi tui, ut salvares Christum tuum.* Symmachus: *Egressus es salvare populum tuum, salvare Christum tuum.* Quinta Editio: *Egressus es in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo.* Sexta Editio: ἐξῆλθες τοῦ σῶσαι τὸν λαόν σου διὰ Ἰησοῦν χριστόν σου; ideft, *Egressus es ut salvares populum tuum per Jesum Christum tuum.* Scite autem Hieronymus: *Theodotio*, inquit, *quasi pauper & Ebionita* (4), *sed & Symmachus ejusdem dogmatis* (5), *pauperem sensum secuti, Judaice transtulerunt ..... Rem incredibilem dicturus sum, sed tamen veram. Isti semichristiani Judaice transtulerunt: & Judæus Aquila interpretatus est ut Christianus.* Hactenus Hieronymus.

Porro *egressus es* idem valet in hoc loco atque *processisti*, aut *venisti*. לישע vero significat *ad servandum*: ישע enim hic est nomen pro infinitivo: quo modo Jesahias quoque (6) dixit לםרבה, sive *ad multitudinem*, pro *ad multiplicandum*. De nomine denique משיח satis dictum est alibi (7). At quis est iste Messias, sive Christus, quicum Deus processisse dicitur ad ferendam salutem suo populo? Nonnulli ajunt esse Mosem, & sic exponunt: Per Mosem, quem spiritu tuo *unxisti*, ut esset dux & propheta tui populi, Hebræos a servitute, qua in Ægypto opprimebantur, eripuisti. Alii Josuam intelligunt, qui Christi Jesu typus fuit, quorum etiam

(1) Sic legimus in Aldinis Bibliis, & ita legit Hieronymus. At in complutensibus Bibliis legimus: ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ λαοῦ σου, hoc est, *in salute populi tui*. (2) Lege Hieronymi comment. ad hunc locum. (3) ἐξῆλθες εἰς σωτηρίαν λαοῦ σου, εἰς σωτηρίαν σὺν χριστῷ σου. At apud Eusebium in lib. 4. Demonstr. Euang. semel tantum legimus εἰς σωτηρίαν. (4) Sic loquitur Hieronymus, quòd *pauper* hebraice dicatur אביון (*ebbjón*). (5) Ebionitæ Ebionem ducem secuti negabant Christum esse Deum. Consule Philastrium ad hæresim 37, & annotationes Clarissimi Galeardi ad eam hæresim.
(6) cap. ix vers. 7. (7) ad vers. 10 Cantici Hannæ, pag. 90.

iam uterque a fervando nomen habuit. Alii Davidem, ut Grotius. Alii etiam Cyrum, qui a Jesahia *Christus Dei* appellatur (1): ut scilicet hæc sit hujus loci sententia: Cyro contra Babylonios pugnanti aderis, ut populum tuum Babylone captivum a servitute liberes. At multo rectius cum Hieronymo, aliisque Patribus, Messiæ nomine Jesus Dei Filius intelligitur, summus Ecclesiæ suæ Servator, qui & Hebræis ex Ægypto egredientibus comes perpetuo fuit (2), ut gravissimi sentiunt Ecclesiæ Patres (3), & e Patris sinu in mundum venit ad servandum humanum genus.

(מחצת ראש (4) מבית רשע *mabhzta rosh mibbêth rashâh*; idest, *vulnerasti caput a domo iniqui*, vel *a domo iniqua.*) *Capitis* nomine designari videtur filius primogenitus impii Pharahonis: scribit enim Moses in Exodo (5), Deum *percussisse omne primogenitum in terra Ægypti, a primogenito Pharahonis, qui in solio ejus sedebat, usque ad primogenitum captivæ, quæ erat in carcere.* Alii designari hic censent Pharahonem ipsum, alii Nabuchodonosorem Babylonis regem, alii Baltassarem (6), alii Adarezerum Regem Sobæ (7), alii denique Antichristum, *quem Dominus Jesus*, ut inquit Paulus (8), *interficiet spiritu oris sui.* Sunt etiam qui censeant, *caput* positum esse pro plurali *capita*, ac significari eo vocabulo volunt viros principes domus Chanahanis.

(ערות יסוד עד צואר *baroth jesôd had zavvâr*; idest, *nudando* (sive *evacuando*) *fundamentum usque ad collum.*) Theodotio, quasi pro ערות legerit עורת, transtulit: *Ornasti fundamentum usque ad collum.* At ceteri Interpretes legerunt ערות, quo modo legimus etiamnum in exemplari hebræo. Quod vero ait Habaccuchus, *nudando*, sive *evacuando fundamentum usque ad collum*, translatum est loquendi genus, quod videtur etiam fuisse proverbiale. Desumitur autem translatio a domo, cujus supra mentio facta est. Nudare igitur, sive evacuare fundamentum domus usque ad collum, est ima & summa demoliri, vel domum funditus diruere atque evertere, ejus fundamenta excavare, eorumque loco fossam relinquere, in qua possit quis latere totus, sive usque ad collum. Probabilis etiam est Davidis Chytræi interpretatio, qui *fundamenti* nomine *βασιλέα*; idest, regem *βασιλεῦ* designari ait, *colli* autem vocabulo duces ac principes viros, qui sunt regi proximi, ut collum capiti. Alii sic versiculum hunc accipiunt, ut caput sit Pharaho, collum principes viri, fundamenta vero & ima sint milites. Menochius denique sic interpretatur: Pharahonem turpiter profligatum ignominia perfudisti, non secus ac si totum ejus corpus a pedibus, qui sunt bases, & fundamenta humani corporis, nudasses usque ad collum, & summum verticem.

(סלה *Sélah.*) Lege quæ adnotavi ad vers. 3.

Vers. 14. (נקבת במטיו ראש פרזו *nakâbhta bbemattâv rosh perazâv*; idest, *perforasti in virgis ejus caput paganorum ejus.*) Locus valde obscurus. In Lxx Interpretum translatione legimus: διεμέρισας ἐν θάμβει τὰς κεφαλὰς τῶν δυνατῶν, idest, *divisisti in stupore*

(1) cap. xlv vers. 1: כה אמר יהוה למשיחו לכורש; hoc est, *sic ait Jehova Christo suo Cyro.*
(2) Lege epist. 1 ad Cor. cap. x. (3) Lege quæ scripsi pag. 9 col. 1. (4) de voce מחץ dixi pag. 77 col. 1. (5) cap. xii vers. 29. (6) Vide Daniel. cap. v vers. 30. (7) Vide lib. 2 Sam. cap. viii vers. 3; & Grotii annotationes ad hunc locum. (8) in epist. 2 ad Thess. cap. 2 vers. 8. Vide etiam Jesahi. cap. xi vers. 4.

re capita potentium (1): at hæc verba ab hebræis omnino discrepant. Porro verbum נקב significat *perforavit*, & *maledixit*. מטה autem, ut supra dixi (2), & virgam, & baculum, & sceptrum, & tribum denotare potest. Demum sicut פרזות sunt pagi, vici, aut oppida sine mœnibus (3), ita פרזי est *paganus*. Atque hæ quidem sunt earum vocum, quas hic adhibet Habaccuchus, significationes: quin e superioribus, & sequentibus versiculis colligitur hæc verba ad Pharahonis tempora referenda esse. Attamen clare ac dilucide ea exponere difficile est. Probabiliores interpretationes hæ sunt. Nimirum: Perforasti, idest confodisti baculis ejus, hoc est armis ejus (nempe Christi in superiore versiculo memorati) caput (nempe capita, sive duces) paganorum ejus, Pharahonis videlicet, sive duces militum Pharahonis, qui e vicis, ac pagis subito, ac tumultuarie collecti erant. Vel: Maledixisti sceptris ejus (nempe Pharahonis copiarum ducibus), & capitibus paganorum ejus. Aliqui sic interpretantur: Milites se se armis suis confoderunt, fortasse in discrimine transitus per mare rubrum. Vatablus demum in hunc fere modum exponit: Perfodisti, perforasti virgis ejus capita copiarum ipsius: idest interemisti milites Pharahonis quasi perforaties capita illorum baculis: quasi diceret: periit universus exercitus Pharahonis consiliis ejus, quibus statuit persequi Israelem per mare rubrum, perinde atque ipsi Ægyptii se se mutuo propriis ensibus trucidassent.

(יסערו להפיצני *isbarú lebaphizéni*; idest, *conturbati sunt ad dispergendum me*.) *Me* ponitur pro *meos*: quasi populi sui personam sumat Habaccuchus. Radix vero סער maris procellosi instar conturbari, aut instar turbinis ferri significat. Itaque hoc vult Habaccuchus, Ægyptios in modum turbinis repente, ac magno impetu irruisse in Hebræos, ut eos dispergerent, ac delerent (4).

(עליצתם כמו לאכל עני במסתר *balizuthám kémo leechól baní bammistár*; idest, *exsultatio eorum erat tanquam ad devorandum pauperem in abscondito*.) Oratio est elliptica, ut liquet. Sensus autem hic videtur esse: Ægyptii quum fugientes Israelitas insectabantur, exsultabant instar ejus, qui pergit ad devorandum, spoliandumque clam ac latenter afflictum hominem, & omni ope destitutum. Ajebant enim, ut testatur Moses (5): *Persequar, & comprehendam, dividam spolia, implebitur anima mea.*

Vers. 15. (דרכת בים סוסיך *daráchta bajjám susécha*; idest, *Incessisti in mari equis tuis*.) Nimirum equis tuis vectus per medium mare rubrum incessisti, ac populum tuum per illud traduxisti. Qui autem sint equi Dei, diximus supra ad vers. 8.

(חמר מים רבים *hómer mimrabbím*; idest, *in acervo* (vel *luto*) *aquarum multarum*.) חמר videtur positum pro בחומר: ut subaudienda sit litera ב ex membro superiori. Possumus autem חומר hic vertere & *lutum*, & *acervum*; ut sensus sit: Incessisti per fundum cœnosum Erythræi maris; vel per acervos aquarum, inter quos utrinque exstantes rubrum mare trajecit Hebræus populus. Hactenus Dei laudes cecinit Habaccuchus: nunc transit ad alia.

Vers. 16. (שמעתי, ותרגז בטני *shamáhti, vattirgáz bitní*; idest, *audivi, & contremuit venter meus*.)

De

(1) In Aldinis Bibliis sic legimus: διέκοψας ἐν ἐκστάσει κεφαλὰς δυναστῶν.
(2) ad vers. 9. (3) Vide Ezech. cap. xxxviii vers. 11; & lib. 1 Sam. cap. vi vers. 18.
(4) lege Exod. cap. xiv. (5) Cantic. prim. vers. 9.

De radice רגז dixi alibi (1): hic autem significare videtur *ob terrorem commotus est*, aut *contremuit*. Nomen vero בטן quamvis ventrem denotet, aliquando tamen pro corde accipitur, veluti in libro Jobi (2), ubi hæc legimus: ובטנם תכין מרמה, ideſt, *& venter* (nempe *cor*) *eorum præparabit fraudem* (3). Simili modo adhibetur etiam vox מעים, quæ *viſcera* deſignat, in his pſalmi xl (4) verbis, ותורתך בתוך מעי, ideſt, *& lex tua in medio viſcerum meorum*, nempe *cordis mei*. Quod vero ait Habaccuchus *Audivi*, quaſi ad id revertatur, quod initio Cantici dicere inceperat, id ita exponi poteſt: Audivi tuo correptus numine, o Jehova, quas pœnas ab Ægyptiis olim exegeris, & quas ab Hebræis exacturus ſis, quos Babylonem captivos abduci ſines. Vel: Audivi fore ut Chriſtus tuus ab Hebræis interficiatur, ac Jeroſolyma a Romanis omnino evertatur: itaque totus contremiſco.

(לקול צללו שפתי *lekól zalelú ſephathâj*; ideſt, *ad vocem tuam tinnierunt labia mea.*) Quid proprie hic ſignificet vox צללו, incertum eſt. Marinus vertit *tinnierunt*, ſive ſonitum ac ſtrepitum ediderunt: alii *tremuerunt*, alii *compreſſa ſunt*.

(יבוא רקב בעצמי, ותחתי ארגז *jabhô rakâbh babazamâj, vethabhtâj ergáz*; ideſt, *veniet* (ſeu *venit*) *putredo in oſſa mea, & ſub me horrebo*, ſive *horrui*, ſive *contremui*.) רקב videtur hic accipi pro verme erodente. Itaque quod ait Habaccuchus יבוא רקב בעצמי, perinde eſt quaſi diceret: Videbatur mihi teredo aut coſſus oſſa mea erodere, atque corrumpere.

(אשר אנוח ליום צרה *asbèr anúah lejóm zaráh*; ideſt, *quòd* (vel, *qui*) *quieſcam die anguſtiæ*.) Nimirum ideo contremui, quia quum hæc contingent, quæ jam eventura proſpexi, quieſcam in ſepulcro, nec Deum iratum placare potero. Vel: His a te auditis, o Jehova, perturbatus ſum ego qui calamitoſis temporibus quietus eſſe conſuevi. Vel: quæ audivi, terrore me perculerunt, at ſpero fore, ut calamitatis tempore omni timore ſolutus requieſcam. Alii ſic exponunt: utinam requieſcere poſſim, atque hanc calamitatem evitare. Pagninus demum hæc, & ſequentia verba ſic tranſtulit: *Qui me putabam requieſcere in die anguſtiæ, quæ erit quando hoſtis cogitabit aſcendere contra populum, ut ſuccidat eum.*

(לעלות לעם יגודנו *labalóth lebâm jegudénnu*; ideſt, *ad aſcendendum* (vel *aſcendendo*) *ad populum, congregabitur cum eo*, vel *contra eum*.) Locus obſcuriſſimus. Radix גוד ſignificat *in exercitum ſe congregare, in turmam convenire* (5). Itaque hæc verba ſic poſſumus interpretari: Quum aſcendet (Babyloniorum exercitus) ad populum (meum), & cum eo, vel contra eum congregabitur. Lege, ſi libet, aliorum etiam Interpretum explanationes.

Verſ. 17. (כי תאנה לא תפרח, ואין יבול בגפנים *ki theenâh lo thiphrâh, veên jebbúl baggbephânim*; ideſt, *quoniam ficus non germinabit, & non erit proventus in vitibus.*) Duobus potiſſimum modis hic locus, atque adeo totus iſte verſiculus exponi poteſt. Nimirum primo ita, ut hanc fere habeat ſententiam: Quum Chaldæi, aut Romani Jeroſolymam obſidebunt, igne ac ferro omnia vaſtabunt, arbores omnes excident, pecora furabuntur. Deinde ſic etiam interpretari licet, ut tota ſententia in ſequente verſiculo abſolvatur, atque hoc velit Habaccu-

---

(1) pag. 26 col. 2. (2) cap. xv verſ. 35. (3) Prov. cap. xxii verſ. 18 כי תשמרם בבטנך, ideſt, *ſervabis ea* (verba) *in ventre tuo*, hoc eſt, *in corde tuo*. Vide etiam cap. xx verſ. 27. (4) verſ. 9. (5) Conſule Marini Theſaurum.

cuchus: Quamvis neque arbores fructus, neque arva fruges ferant, &c.; ego tamen exsultabo in Jehova.

(כחש מעשה זית *kibésh mahaséh záith*; ideſt, *mentitum eſt* (ſeu *mentietur*) *opus olivæ*.) *Opus olivæ* eſt aut fructus oleæ, aut oleitas, ſive olivarum collectio. *Mentiri* autem apud Hebræos ſæpe idem eſt, atque votis non reſpondere, aut ſpem alicujus fruſtrari (1). Simili modo Horatius quoque *fundum mendacem* dixit (2), ut ſignificaret fundum infructuoſum.

(ושדמות לא עשה אכל *ushdemóth lo hasáh óchel*; ideſt, *& arva non fecerunt cibum*.) Singularis dictio עשה poſita eſt pro plurali עשו. De voce autem שדמות dixi alibi (3).

(גזר ממכלה צאן, ואין בקר ברפתים *gazár mimmichláh zon, veén bakár barevbatim*; ideſt, *abſcidit* (ſeu *abſcindet*) *de caula pecus, & non erit bos in ſtabulis*.) De vocibus צאן, & בקר vide quæ alibi (4) adnotavi. Verbum vero גזר aut eſt activum, ut ſubaudiendum ſit *hoſtis*: aut eſt intranſitivum, ut vocant. Hoc altero modo illud accepit Hieronymus: vertit enim *abſcindetur*.

Verſ. 18. (ואני ביהוה אעלוזה, אגילה באלהי (5) ישעי *vaaní biJhováh ehelózah, aghiláh bElohé ishí*; ideſt, *& ego in Jehova exſultabo, lætabor in Deo ſalutis meæ*.) Exſultare, ac lætari in Deo (6) is dicitur, qui tametſi graviſſimis prematur ærumnis, quum tamen ſpem omnem, fiduciamque in Deo ſitam habeat, ſereno ſemper ac tranquillo animo eſt, propterea quod ſe a Deo diligi confidat. Deum autem *ſalutis ſuæ*, ideſt Deum ſervatorem quum dicit Habaccuchus, Chriſtum Dei Filium potiſſimum indicare videtur, qui a radice ישע, hoc eſt *a ſervando* (7), Jeſus appellatus eſt (8).

Verſ. 19. (יהוה ארני (9) חילי, וישם רגלי כאילות *Jehováh Adonái heli, vajjáshem raglái caajjalóth*; ideſt, *Jehova Dominus vis mea, & ponet pedes meos ut cervarum*.) Nimirum, efficiet, ut pedes mei ſint inſtar pedum cervarum, hoc eſt, ut velociſſime hoſtes meos, et quævis pericula evadere queam. Alii ſic exponunt: efficiet, ut celerrime in patriam revertar. Alii etiam in hunc modum: Præ gaudio exſultabimus, & ſaliemus ut cervi. Porro in hoc verſiculo, item ut in xiv, & in ſuperiore, non tam loqui videtur Habaccuchus, quam probum quemque e ſuo populo loquentem inducere. Imitatus eſt autem hoc in loco verſiculum 34 pſalmi duodevicesimi, ubi David de Deo ſic loquitur: משוה רגלי כאילות, ועל במותי יעמידני, hoc eſt, ut transfert Marinus: *Adæquans pedes meos tanquam cervorum, & ſuper excelſa mea ſtare me faciet*.

(ועל במותי ידרכני *vehál bamothái jadrichéni*; ideſt, *& ſuper excelſa mea in-*

(1) Vide Jeſahi. cap. lviii verſ. xi; Hoſe. cap. ix verſ. 2; Jerem. cap. iii verſ. 23. &c.
(2) lib. iii Od. 1. Vide etiam epiſt. lib. i epiſt. 15 et lib. iii Od. 16. (3) ad verſ. 32 Cantici ſecundi Moſis. (4) ad verſ. 14 Cantici ſecundi Moſis, pag. 55 col. 2.
(5) lege quæ ſcripſi pag. 7, et 8. (6) Lege etiam quæ adnotavi ad verſ. 1 Cantici Hannæ.
(7) Nonnulli ex veteribus Eccleſiæ Patribus Jeſu nomen duxiſſe etiam videntur ab ἰάσασθαι, ſive ἰήσασθαι, quod eſt *mederi*. Cyrillus quidem in catech. x, Ἰησοῦς, inquit, τοίνυν ἐστι κατὰ μὲν Ἑβραίους Σωτὴρ, κατὰ δὲ ἑλλάδα γλῶσσαν ὁ ἰώμενος, ἐπειδὴ ἰατρός ἐστι ψυχῶν, καὶ σωμάτων, καὶ θεραπευτὴς πνευμάτων. Similia extant apud Epiphanium in hæreſi 28 Cerinthianorum. Hæc tamen omnia, ut ſcite ait Petavius in adnotationibus ad hunc Epiphanii locum, comiter accipienda ſunt, non ut ab ἰάσασθαι deductum τοῦ Ἰησοῦ vocabulum dixerint Patres, ſed ut pronunciatione, et ſignificatione græcum nomen cum hebræo convenire demonſtrent. (8) Vide Matth. cap. i verſ. 21. (9) De voce אדני dixi pag. 30 col. 1; ac de יהוה pag. 10, 11, et 12. Lege etiam quæ adnotavi ad verſ. 2 primi Cantici Moſis.